

આપણા કૌટુંબિક જીવનની માવજત કરી આપણાં સંસ્કૃતિ અને સંસ્કારને
વ્યક્તિ ઘડતર દ્વારા સમૃદ્ધ કરવાની ઝંખના સેવતું માસિક...

છૂટક કિંમત : રૂ. ૨૦/- • વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૨૦૦/- • Publication 2nd of Every Month

સરસ્વતી વિદ્યામંડળ

સ્થાપના : ૧૯૪૪

ઘરશાળા

વર્ષ : ૮૩ • અંક : ૦૯

સળંગ અંક : ૯૯૭

ડિસેમ્બર-૨૦૨૩

ડામોર આરોહી સતીષભાઈ ધોરણ-૬/ક

શાંતીકુમાર કોઠારી વિદ્યાલય અને અસારવા વિદ્યાલય ના વિદ્યાર્થીઓએ સંગીત શિક્ષકશ્રી ભરતભાઈ ઉપાધ્યાય, શ્રી હરીદાસભાઈ ગાંધર્વ ના માર્ગદર્શન હેઠળ સરદાર જયંતી નિમિત્તે સરદાર પટેલ સ્મારક ભવન ખાતે સરદારગાથા રજૂ કરી હતી. કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી અમિતાબેન પાલખીવાલાએ કર્યું હતું. મોટી સંખ્યામાં ઉપસ્થિત સૌએ કાર્યક્રમને બિરદાવ્યો હતો.

સરસ્વતી વિદ્યામંડળના વિવિધ વિભાગોમાંથી રંગોત્સવમાં ભાગ લેનાર તમામ પુરુસ્કૃત વિદ્યાર્થીઓને સન્માનિત કરવામાં આવ્યા હતા.

ઘરશાળા
ડિસેમ્બર-૨૦૨૩

email : gharshala@saraswatividyamandal.org
website : www.saraswatividyamandal.org/publication

ઘરશાળા

વર્ષ : ૮૩

સળંગ અંક : ૯૯૭ ડિસેમ્બર-૨૦૨૩

સ્થાપક તંત્રીઓ : હરભાઈ ત્રિવેદી
રઘુભાઈ નાયક

તંત્રીઓ : જ્યોતીન્દ્રભાઈ દવે
રાજુભા ઝાલા

વ્યવસ્થા અને સંકલન : કે. ડી. પટેલ

પરામર્શ : મૃદુલાબહેન ત્રિવેદી
અમીતાબહેન પાલખીવાલા
અશોકભાઈ સોમપુરા

ડિઝાઈન : મનીષ પટેલ

આ માસિકમાં પ્રગટ થતા અભિપ્રાયો સાથે તંત્રી મંડળની સહમતી ના પણ હોઈ શકે. લેખ, લવાજમ, અંક ન મળવાની ફરિયાદ, કેળવણી વિષયક સમાચાર વગેરે કાર્યાલયના સરનામે મોકલવા વિનંતી છે. છપાનાર સામગ્રી પાછી મેળવવા જરૂરી પોસ્ટલ ટિકિટો મોકલવી.

શિક્ષણ-કેળવણી, બાળઉછેર, કૌટુંબિક જીવન, શિક્ષક-શિષ્યના સંબંધો, પ્રયોગાત્મક અહેવાલ, બાળ માનસશાસ્ત્ર આધારિત લેખો આવકાર્ય છે.

પત્ર વ્યવહારમાં ગ્રાહક નંબર અચૂક લખવો. સરનામમાં ફેરફાર થાય તો કાર્યાલયને તુરંત જાણ કરવી.

-: ઘરશાળા કાર્યાલય સરનામું :-

સરસ્વતી વિદ્યામંડળ

ડૉ. રઘુભાઈ નાયક શિક્ષણ સંકુલ
સરસપુર, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૧૮
ફોન નંબર :- ૦૭૯ -૨૨૯૨૦૫૩૭
મોબાઇલ નંબર :- ૯૨૨૭૭૫૨૫૨૩

અનુક્રમ

૧. ઈશ્વરની શોધ ગણિતની દ્રષ્ટિએ કરવી જરૂરી છે.	વિશ્વત્વ/૪
૨. સંપાદકીય	જ્યોતીન્દ્રભાઈદવે/૫
૩. મૂડીના વ્યાજે કાઢેલ કાઠું	હિરજીભાઈ નાકરાણી/૬
૪. ગુણવંત શાહનો વિચાર વૈભવ	ગુણવંત શાહ/૧૨
૫. શિક્ષણ : વૈજ્ઞાનિકતા, કલા, રૂચિ અને ક્ષમતા	રોહિત શુક્લ/૧૮
૬. બાજરી - બરછટ ધાન્ય	પાલખીવાલા અમિતા મનુભાઈ/૨૨
૭. મારો શ્વાસ મારી માતૃભાષા	ઈશ્વર વાઘેલા/૨૮
૮. સમાધાન અને અનુકૂલન	રણછોડ શાહ/૨૯
૯. વ્યક્તિ વિશેષ :	
આઈનસ્ટાઈન એક ઠોઠ નિશાળિયા હતા પણ...	ડૉ. પ્રવીણ મકવાણા/૩૧
૧૦. નિશાળના એ દિવસો અને ઈતિયો	ડૉ. પ્રવીણ મકવાણા/૩૩
૧૧. આભાર (Thank you)	હીરાલાલ છોડવડીયા/૩૫
૧૨. ૨૧ મી સદીના સંદર્ભમાં આજીવન શિક્ષણ	રવીન્દ્ર દવે/૩૬
૧૩. પુસ્તક-પરિચય : જીનામ	રણછોડ શાહ/૩૯
૧૪. વિદ્યાર્થી આલમ :	
જશીબાની પ્રેરણાત્મક વાતો	પરમાર નિધિ હિતેષભાઈ/૪૦
૧૫. શિક્ષણ સમાચાર	અશોક સોમપુરા/૪૧

લવાજમ અંગેની માહિતી

લવાજમ	ભારત	પરદેશ
વાર્ષિક	₹ ૨૦૦	₹ ૨૦૦૦
ત્રિવાર્ષિક	₹ ૫૦૦	₹ ૫૦૦૦
પાંચ વર્ષ	₹ ૮૫૦	₹ ૮૫૦૦

લવાજમ માટેનો ચેક ઘરશાળા માસિક ના નામે લખી કાર્યાલયના સરનામે મોકલવો. ઓનલાઇન/ ચેકથી લવાજમ ચૂકવો ત્યારે તેની વિગત સાથે ગ્રાહકનું નામ સરનામું વોટ્સઅપ દ્વારા મોબાઇલ નંબર -૯૨૨૭૭૫૨૫૨૩ પર અચૂક જાણ કરવી.

-: ઓનલાઇન માધ્યમથી લવાજમ મોકલવા માટે :-

બેંકનું નામ :- બેંક ઓફ ઇન્ડિયા

ખાતા નંબર :- ૦૮૫૮૦૧૦૦૦૦૧૧૧૭ ખાતાનું નામ :- ઘરશાળા માસિક

આઇ.એફ.એસ.સી. કોડ :- BARBOSARASP.(Fifth character is zero)

email : gharashala@saraswatividyamandal.org
website : www.saraswatividyamandal.org/publication

ઘરશાળા
ડિસેમ્બર-૨૦૨૩

3

ઈશ્વરની શોધ ગણિતની દૃષ્ટિએ કરવી જરૂરી છે.

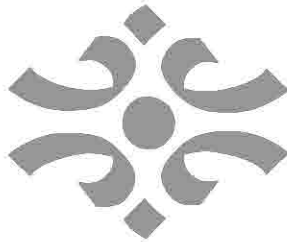
અગાઉના વર્ષોમાં આપણને ગણિતમાં અંક ગણિત એક વિષય હતો. અંકગણિતમાં ખૂબ જ અઘરો દાખલો ગણતી વખતે ઉત્તર માટે આપણે એક વિશેષ સંજ્ઞા 'અ' કે 'બ' તરીકે ધારી લેતા. દાખલાના ઉકેલ માટે એક બાદ એક તબક્કાને પસાર કરતાં રહીને આપણને સાચો ઉત્તર મળી જતાં ધારેલી સંજ્ઞાને છોડી દેતા.

આપણને સંપૂર્ણ માનવી બનવા માટે એક “પરિપૂર્ણ અસ્તિત્વ”ને ધારી શકીએ જે “પરિપૂર્ણ અસ્તિત્વ”ને પ્રત્યેક વ્યક્તિ પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે કોઈ વિશેષ “ઈશ્વર” જેમ કે કૃષ્ણ અથવા “સંજ્ઞા” જેમ કે “ઓમ” નું નામ આપી શકે અને બાદમાં તેને પ્રાપ્ત કરવા તબક્કાવાર યોગ્ય પ્રયત્નો કરી શકે. આ પ્રકારે વ્યક્તિ સારી અને બાદમાં વધારે સારી બની શકે, પરંતુ તે પરિપૂર્ણ વ્યક્તિ ન બની શકે. કેમ કે સ્પષ્ટ વ્યાખ્યાની દૃષ્ટિએ “પરિપૂર્ણ અસ્તિત્વ કે ઈશ્વર” જેવું કંઈ છે જ નહીં. આપણને દાખલાનો અંતિમ ઉત્તર ક્યારે પણ નહીં મળે, કેમ કે ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ છે જ નહીં, પરંતુ આ પદ્ધતિ આપણને “પરિપૂર્ણ અસ્તિત્વ કે ઈશ્વર” બનવાની નજીક ચોક્કસ લઈ જશે. આપણે સર્વે આ

પ્રકારના સંભવિત ઈશ્વરની જ જરૂર છે, જેથી સમાજમાં લાયક અને સમજુ માણસો પ્રાપ્ત થાય, જેઓ માનવસમાજને ઉમદા બનાવવામાં ફાળો આપશે અને લુચ્છી અને ચાલાક વ્યક્તિઓ દ્વારા ખોટી રીતે પ્રસ્થાપિત થયેલા ઈશ્વરને કારણે ઉદ્ભવતી ખરાબ અસરોમાંથી આપણને બચાવશે.

ઈશ્વરની શોધ આપણને સ્વયં કરીએ એ ઈચ્છનીય છે. ઈશ્વરને ગણિતની પદ્ધતિથી શોધવાનો પ્રયત્ન કરવાથી આપણને “પરિપૂર્ણ માનવ” બનવાની દિશામાં આગળ જઈ શકીશું. આ ઉપરાંત ઈશ્વર માટેની આપણી આ પ્રકારની શોધના પ્રયત્નોને પરિણામે વિવિધ સમાજોમાંના જાતિ, વર્ગ, વિચારસરણી અને સંપ્રદાયોમાં રહેલા ઉત્તમ સત્વોનું સંકલન કરવામાં મદદરૂપ થશે. જેને પરિણામે માણસોમાં એકતા આવશે અને સંપૂર્ણ માનવ સમાજને સશક્ત, સ્વસ્થ, અને સુખી બનાવવા માટેનો એક સર્વમાન્ય સમાન ધ્યેય પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વ માણસો સાથે મળીને કામ કરશે, કારણકે આખરે તો “માનવતા એ જ ઈશ્વર છે.”

- સાભાર - વિશ્વત્વ

સંપાદકીય

જયોતીન્દ્રભાઈ દવે

આ પ્રશ્ન અમારા મનમાં ઘણાં વર્ષોથી ઘોળાયા કરે છે. ખાસ કરીને સરકારે જ્યારથી શિક્ષકો/અધ્યાપકો/અને અન્ય કર્મચારીઓની નિમણૂક અને પગારની જવાબદારી લીધી છે તે પછી સમગ્ર શિક્ષણ વ્યવસ્થા ખોડગાતી રહી છે.

શિક્ષણમાં કામ કરતાં સૌને ગૌરવપૂર્ણ જીવન જીવવા માટે ઉચિત વેતન-વળતર મળે તે અંગે કોઈ વિવાદ નથી. સમાજમાં એક માન્યતા દઢ થતી ગઈ છે કે સરકારી નોકરીમાં સુખ વધુ અને દુઃખ ઓછું. સલામતી વધુ અને જવાબદારી ઓછી. અન્યની સરખામણીમાં વેતન વધુ અને કામ ઓછું, પરિણામે સરકારી નોકરીઓનું આકર્ષણ વધુ છે.

સરકારે આ જવાબદારી શુભ હેતુથી લીધી હતી. પણ, સરકારી વ્યવસ્થામાં જેમ બને છે. તેમ, ભરતીના નિયમો, પેટા નિયમો, વિધિવિધાન, વિવિધ જૂથોના હિતો વિવાદો અને ભ્રષ્ટાચાર આ બધી આડપેદાશોને કારણે શિક્ષણમાં નિમણૂકો સમયસર થતી નથી. શિક્ષણ ખોરવાય છે. વિદ્યાર્થીનું હિત કેન્દ્રમાં રહેતું નથી. શિક્ષણમાં સરકારે ઉદ્દેશ્યનું કાર્ય કરવાનું છે. શિક્ષણમાં સમાજ જાગૃત ધાય, કાર્યરત બને અને વિચારશીલ ધાય એ અગત્યનું છે.

સરકારીકરણને કારણે સારા હેતુથી શરૂ કરવામાં આવેલી વ્યવસ્થા વિકૃત અને સંવેદનહીન થઈ ગઈ છે. શિક્ષણમાં માનવીય અને આદરણીય એવા શિક્ષક શબ્દની આગળ ફાજલ, પ્રવાસી, વિદ્યાસહાયક, જેવા પર્યાય લાગ્યા છે. આમાં સૌથી દુઃખદ વાત એ છે કે શિક્ષકે તેનું શિક્ષકત્વ ગુમાવી દીધું છે. અને તે માત્ર નોકરિયાત બન્યો છે. કેટલાંક શિક્ષકો તેમના સ્વાભાવગત લક્ષણ અને સંસ્કારને કારણે શિક્ષણનું કાર્ય ખૂબ જ નિષ્ણાથી અને પ્રેમપૂર્વક કરે છે. પરંતુ મોટાભાગના સરકાર દ્વારા નિમણૂક પામેલા શિક્ષકોનું રૂપાંતર સરકારી કર્મચારીમાં થયું છે.

સરકારે જે વ્યવસ્થા લીધી છે તેના કારણે વર્ષોવર્ષ ખાલી પડેલી જગ્યાઓ ઉપર નિમણૂક થતી નથી. નિમણૂકની ગુણવત્તા બાજુએ રાખીએ તો પણ માથા સાટે માથું પણ સરકાર સમયસર આપી શકતી નથી. અમારી યાદશક્તિ પ્રમાણે છેલ્લા વીસ-પચ્ચીસ વર્ષથી જે પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે, તેના કારણે ગુજરાતની બે પેઢીને મોટું નુકસાન થયું છે. વેપારીઓ ફાવ્યા છે અને સામાન્ય માણસોના બાળકો ગુણવત્તાસભર શિક્ષણ મેળવી શકતા નથી. આ કડવું સત્ય છે.

અમે સરકારશ્રીને વિનંતિ કરીએ છીએ કે શિક્ષકોની સમયસર નિમણૂક કરો. શિક્ષકોમાં વર્ગભેદ રાખ્યા વગર, શિક્ષક એટલે શિક્ષક જ અને તમામના વેતનો એક સરખા જ હોવા જોઈએ. વિધિવિધાન, નાણાકીય વ્યવસ્થાઓ એ તમે ઊભા કરેલા પ્રશ્નો છે. તેમાં મૂળભૂત ફેરફારો કરો. નાણાકીય મર્યાદાઓ હોય તો તે અંગે ઉકેલ લાવો. પણ “છાશ લેવા જવું છે, અને દોણી સંતાડવી છે.” તે હવે નહિ ચાલે.

મૂડીના વ્યાજે કોઢેલ કાઠું

- હિરજીભાઈ નાકરાણી

મેત્રી પી.ટી.સી. કોલેજના વિશાળ પરિસરમાંથી પસાર થઈ રહેલા પ્રશિક્ષાર્થીઓના સમૂહમાં સ્મિત ભર્યા એક વિઢાર્થીને તિરછી નજરે મારા તરફ મે જોતો જોયો. આ ચાર ઓક સામ સામે આવતા તે વિઢાર્થી થોડો શરમાયો, સંકોચાયો એટલે મેં તેને ઊભો રાખી પૂછ્યું.

અરે ભઈલા તારું નામ શું?

ક્યા ગામનો વતની?

ખેરવાનો?

તારા પિતાનું નામ?

મનસુખભાઈ

અરેરે, તું તો અમારી મૂડીનું વ્યાજ ગણાય. કોલેજમાં વ્યાજ પણ ભણવા આવી ગયું એમજ ને! આ સાંભળી મનીષ ફરી લજમણીના છોડની જેમ શરમાઈનીનીચે નજર કરી પસાર થઈ ગયો.

આ મનસુખ એટલે ઈ.સ. 1974 ના સપ્ટેમ્બર માસમાં પ્રારંભ થયેલ નવી કોલેજની પ્રથમ બેચનો વિઢાર્થી. ઓછા બોલો, શાંત સ્વભાવનો, મળતાવડો અને હસમુખો પણ ખરો. પોતે બોલવામાં કે વર્ગ શિક્ષણમાં જિજ્ઞાસા પૂરક પ્રશ્નો પૂછવામાં ક્યારેય આગળ ન આવે, પણ બાજુમાં બેઠેલ તેના જીગરી દોસ્ત વાસુદેવને આગળ ધરે.

આમ જોઈએ તો દરેકને પોતાની મૂડી તો વહાલી જ હોય જ પણ તેથી વધુ મૂળ મૂડીનું વ્યાજ વધારે વહાલું હોય છે. મનસુખે બે વર્ષનું શિક્ષણ પૂર્ણ કરી હળવદ તાલુકાના ઈશ્વર નગરની પ્રાથમિક શાળામાં મદદનીશ શિક્ષક તરીકે જોડાઈ ગયો. થોડા ટૂંકા સમયમાં જ તેની

બદલી નજીકના ઘનશ્યામગઢ ની પ્રાથમિક શાળામાં થઈ. પછી તો વય નિવૃત્ત થયો ત્યાં સુધી આ શાળામાં જ નોકરી કરતો રહ્યો ને સ્વ કર્મનો આનંદ અને સંતોષ મેળવતો રહ્યો.

એના મનમાં એક નમૂનેદાર આદર્શ શાળા બનાવવાના કોડ જાગ્યા. એ કોડ નિવૃત્ત થતા પહેલા વર્ષોથી કંડારાઈ રહેલ સપનું સાકાર પણ કરી બતાવ્યું. માર્ચ 2022 માં અમને બંનેને તેમના ગામ હળવદમાં નોકરી કરતા પુત્ર મનીષ તેનો પુત્ર જસ્મીન, ઈશાન લેવા માટે ગાડી લઈને આવ્યા, અને પરિવાર સાથે ત્રણ દિવસ રહેવા માટે લઈ ગયા. તે વખતે સ્વ. મનસુખના સ્વપ્નની શાળા જોવા અમને ઘનશ્યામગઢ લઈ ગયા. શાળાના દર્શન કરીને અમે તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. વાહ! શું કરી છે કર્મ સાધના! ઓછી જગ્યામાં સુંદર ફૂલ છોડનો બગીચો, વર્ગખંડો, પુસ્તકાલય, સ્ટાફખંડ, ઓફિસ, ચોખ્ખા પાણીની સુવિધા, એકદમ સાફ સ્વચ્છ મૂતરડીઓ (કન્યા,કુમાર) અલગ અલગ. વિઢાર્થીઓએ બનાવેલ કૃતિઓ, નિબંધ સંગ્રહો અને રોજખરોજના શિક્ષણમાં વપરાતા વિઢાર્થીઓએ બનાવેલ ચાર્ટ્સ, દિવાલો પર શિક્ષણને લગતા સૂત્રો લખાયેલા જોઈને અમે અત્યંત આનંદિત થઈ ગયા. આનંદ કેમ ન હોય! શિક્ષકની સાચી મૂડી જ એના વિઢાર્થી હોય છે.

જો મનસુખ જીવિત હોત તો તેને બાથમાં લઈ અભિનંદિત કર્યો હોત. પણ અમને ઉભય નસીબે યારી ન આપી. ખૂબ અફસોસ થયો. ક્ષણભર મન બિન્ન થઈ ગયું.

પુત્ર મનીષ એટલે અમારી મૂડીનું વ્યાજ. આ

વ્યાજ અમારે ત્યાં 1992માં ભણવા આવેલ. કહેવાય છે કે શાંત પાણી ઊંડા હોય છે. બહારથી શાંત દેખાતા મનીષની ત્રાંસી નજરમાં મને તેના ઊંડાણનો ઈશારો, સંકેત જોવા, અનુભવવા મળ્યો. ખોટું નહીં ચલાવી લેનારો વિદ્યાર્થી શાંત નથી હોતો. જેને પોતાનામાં ભરપૂર આત્મવિશ્વાસ, દ્રઢ સંકલ્પ શક્તિ હોય, દ્રઢ મનોબળ હોય અને જીવનમાં કંડારેલા સ્વપ્નને સિદ્ધ કરવાનો હોસલો હોય તેને કોઈ રોકી શકતું નથી. વિવેક બુદ્ધિ અને સમજદારી પણ જ્યાં કામ કરતી હોય તેને કોનો ભો? આવી વ્યક્તિ પણ જીવનમાં પોતાનું સ્વતંત્ર સ્વપ્નું કંડારવા માટે સમયની રાહ જોઈને બેઠો હોય છે.

મનીષ મૈત્રી પી.ટી.સી. માં ભણીને હળવદ તાલુકાના ગામ મયાપુર શાળામાં 1997માં મદદનીશ શિક્ષક તરીકે જોડાયો. સુરેન્દ્રનગર જિલ્લાનો હળવદ તાલુકો શૈક્ષણિક, આર્થિક અને સામાજિક રીતે છેવાડાનો પછાત તાલુકો ગણાય. આ તાલુકામાં પૂર્વ પ્રાથમિકથી ઉચ્ચ માધ્યમિક સુધીના શિક્ષણની અત્યંત સુવિધાવાળી શાળા નહોતી. એ પણ હળવદની આસપાસના 50 જેટલા ગામડાના વિદ્યાર્થીઓ અપડાઉન કરીને ભણી શકે અને જે છાત્રાલયમાં રહીને પણ ભણી શકે એવું એક વિદ્યાસંકુલ ઊભું કરવાના મનીષના મિત્ર વર્તુળને કોડ જાગ્યા. પોતાની સાથે આવા વિચારવાળા 10 મિત્રોને સાથે જોડી દીધા.

ભાગે પડતી રકમ એકઠી કરી હળવદ શહેરથી બે કિલોમીટર દૂર 5 વીધા જમીન ખરીદી. આ જમીન પર પોતાનું સ્વપ્નનું વિદ્યા સંકુલ ઊભું કરવાનું નક્કી કર્યું. આ પરિસરમાં પૂર્વ પ્રાથમિકથી માંડી ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળાના મકાનો બનાવવા માટેનું આયોજન કર્યું. વિવિધ જગ્યાએ આઠ બિલ્ડિંગ બનાવવાનો પ્લાન મંજૂર

કરાવ્યો. આમાં વિવિધ વિદ્યાશાખા ની કોલેજોને પણ સ્થાન આપવામાં આવ્યું.

આ વિદ્યા સંકુલનું નામ તેમણે મહર્ષિ ગુરુકુળ રાખ્યું. આજકાલ સહ શિક્ષણવાળી શાળાનું જોખમ બહુ ઓછા મિત્રો ઉઠાવે છે. ઘી અને આગને ભેગા કરવામાં તેઓને ડર લાગે છે. કલંકિત થવાનો ભય લાગે છે. મનીષ તો સામે પૂરે તરનારો ભડવીર છે. આશાવાદી છે. બધું પોસાય પણ શિક્ષક નિરાશાવાદી તો ન જ હોવો જોઈએ. આશાવાદી જ આશાના અનેક દીવડા પ્રગટાવી શકે! આ ગુરુકુળમાં સહશિક્ષણને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું. કન્યા અને કુમારોના છાત્રાલયો શરૂ કર્યા. 2005માં વિધિસર નામકરણ થયું. આ કોઈ જાહેર ટ્રસ્ટની સંસ્થા નથી. માત્ર મિત્રોના સહકારથી સહકારી ભાવના સાથે એક સૂરે જોડાઈને ગોવર્ધન તોલવાનું નક્કી કર્યું.

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પોતાની એક ટચલી આંગળીએ ગોવર્ધન તોળ્યો હતો; જ્યારે અહીં તો 'મહર્ષિ ગુરુકુળ' નામના ગોવર્ધન પર્વતને તો પૂરી 20 આંગળીઓનો મજબૂત ટેકો સાંપડ્યો. શિક્ષણ, વહીવટ, વ્યવસ્થા, મકાન બાંધકામ વગેરે આ સંકુલમાં જેની જરૂર પડે તે તમામ કામોને 10 મિત્રોએ મળીને જવાબદારી ઉઠાવી લીધી. પોતાનું કામ માનીને ધર્મભાવે કામમાં કોઈ ખામી કે ક્ષતિ ન રહી જાય તે બાબત ખૂબ સાવધાની રાખી. કદાચ કોઈ ઉણપ કે ક્ષતિ અચાનક ઊભી થઈ જાય તો સૌ સાથે મળીને તેનું તોડ કાઢવાનું સ્વીકાર્યું.

ભાઈ મનીષ સરકારી નોકર હોવાથી તે પોતાની ફરજ ધર્મભાવે બજાવતો રહ્યો. અને વધારાનો જે સમય બચે તેનો ઉપયોગ સામુહિક સેવા કાર્યમાં લગાવતો ગયો. તેને પોતાનું ઘર ચલાવવા સરકાર મહેનતાણું આપે છે. એટલે એવી કોઈ ચિંતા હતી નહીં. પણ બીજા

મિત્રો ધંધાવાળા હતા એટલે શરૂમાં પાંચ વર્ષ કોઈએ મહેનતાણું ન માંગ્યું. સંસ્થા આર્થિક રીતે ફી થકી સદ્ધર થઈ. એટલે મામુલી માનદ વેતન સૌને આપવામાં આવ્યું. કોઈ ચર્ચા, વિવાદ કે સંઘર્ષ વગર માળાના 10 મણકાની જેમ ધર્મ ભાવે કામ થતું ગયું; જે દાદ માંગી લે તેવી વિચારધારા છે.

એક લાકડી ભાંગવી હોય તો કામ સરળ છે પણ 10 લાકડીને એક સાથે ભાંગવી હોય તો લોઢાના ચણા ચાવવા જેવું થાય. કામ ઘણું દુષ્કર છે. આજે આ દશે લાકડી એક જૂથ થઈને અડીખમ રહી સંસ્થાને નમૂનેદાર બનાવવા સેવા આપી રહી છે. બાળકોના ભવિષ્ય ઘડતરમાં મહત્વનો ફાળો તેમના ભવિષ્યને ઉજવળ બનાવી રહ્યા છે.

આવા અનોખા ગુરુકુળને જોઈને દર્શક જરૂર અચંબામાં પડી જાય છે. આખા જિલ્લામાં અને રાજ્યના શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં “મહર્ષિ ગુરુકુળ” નું નામ બોલાઈ રહ્યું છે. કામ કામને શીખવે તેમ વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થિને આ ગુરુકુળમાં ખેંચી લાવવાનું જબરું આકર્ષણ છે. જે ફૂલમાં મધના કણ હોય તેના પર મધમાખી જલદી બેસતી હોય છે. એમ આ ગુરુકુળના મધપૂડામાં હળવદની ચારે બાજુથી અને અન્ય જિલ્લાઓમાંથી વિદ્યાર્થીઓ ખેંચાઈને આવી રહ્યા છે.

૨૦૦૫ માં કુમાર અને કન્યા છાત્રાલય અલગ અલગ આ પરિસરમાં શરૂ થયા. અભ્યાસ માટે પરિસરમાં શાળા નહોતી શરૂ થઈ, એટલે ગામમાં શરૂ કરેલ શાળામાં ભણવા જતા હતા. ૨૦૧૩ માં પી.ટી.સી. કોલેજ આ પરિસરમાં શરૂ કરી એટલે પ્રાયોગિક શિક્ષણ માટે પરિસરમાં પ્રાથમિક શાળા શરૂ કરવામાં આવી અને જ્યારે બી.એડ. કોલેજ શરૂ થઈ

ત્યારે પ્રાયોગિક શિક્ષણ માટે માધ્યમિક અને ઉચ્ચ માધ્યમિક શાળા પરિસરમાં શરૂ થઈ.

છાત્રાલય જીવન પણ શિક્ષણ અને સંસ્કાર ઘડતરમાં બહુ મહત્વનો ફાળો આપે છે. એ વિચાર ભાઈ મનીષે મૈત્રી પી.ટી.સી. કોલેજમાં અનુભવ્યું એટલે સમજી વિચારીને સ્વીકાર્યું સાથે સાથે પડકારરૂપ સહશિક્ષણને પણ સ્થાન આપ્યું.

સેવકગણ :

જુનિયર કે.જી.ના શિક્ષણમાં કોઈ સર્ટિફિકેટવાળી બહેન કરતાં માતૃત્વ ભોગવી રહેલ અનુભવી બહેનોને રોકવામાં આવી છે; જેને બાળ શિક્ષણ અને બાળકો પ્રત્યે વહાલ, પ્રેમ અને વાત્સલ્ય હોય તેવી બહેનોને પ્રથમ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. બાળકની પોતાની માતાનો અભાવ ન સાલે તે અગત્યનું ગણવામાં આવ્યું છે.

સિનિયર કે.જી.માં બાલ અધ્યાપન મંદિરમાં તાલીમ પામેલ બહેનોને રોકવામાં આવે છે. તેનામાં બાળ મનોવિજ્ઞાનની જાણકારી અને સેવા કાર્યમાં તેનો ઉપયોગ કરતા આવડે છે કે નહીં, બાળકો પ્રત્યે પ્રેમ ભાવ છે કે નહીં તેની ચકાસણી કરીને રોકવામાં આવે છે. વ્યક્તિગત રીતે તે ક્યા ક્યા પ્રકારના કૌશલ્ય ધરાવે છે તે પણ ચકાસવામાં આવે છે. પછી કદાચ ભલે સર્ટિફિકેટ ન હોય, પણ બાલ શિક્ષણની પૂરેપૂરી ક્ષમતા ધરાવતી હોય તો તેનો પણ સ્વીકાર કરવામાં આવે છે.

પ્રાથમિક શિક્ષણ :

શ્રેણી 1 થી 5 માં પી.ટી.સી.ની તાલીમ લીધેલ વ્યક્તિને રોકવામાં આવે છે. તેમાંય બહેનોને અગ્રસ્થાન અપાય છે. આ ઉંમરના બાળકોને માતૃવાત્સલ્ય મળી રહે તે લક્ષ્યને અગ્રસ્થાન અપાય છે.

શ્રેણી 6 થી 8 માં બી.એડ. ની તાલીમ લીધેલ આર્ટ્સ, સાયન્સ કે કોમર્સના શિક્ષકોને જરૂરિયાત મુજબ સ્થાન આપવામાં આવે છે.

શ્રેણી 9 થી 10 માં ત્રણેય શાખાના તાલીમી જ શિક્ષકો રોકવામાં આવ્યા છે આમાં ચાર શિક્ષકો તો અનુસ્નાતક થયેલ પણ છે.

શ્રેણી 11 થી 12 ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળામાં ત્રણેય શાખાના તાલીમ પામેલ અનુસ્નાતકો રોકવામાં આવ્યા છે. આ કક્ષાએ ત્રણ પી.એચ.ડી. થયેલ શિક્ષકો પણ સેવા આપે છે.

મહાવિદ્યાલય :

ડૉ. આંબેડકર યુનિવર્સિટીની વિવિધ જ્ઞાનધારામાં ભણવા આવતા વિદ્યાર્થીઓ રસપૂર્વક અભ્યાસ કરે છે.

સ્નાતક કક્ષાએ ત્રણે વિષયો (આર્ટ્સ, કોમર્સ, સાયન્સ)ને ગુજરાતી, હિન્દી અને અંગ્રેજી માધ્યમથી પણ શીખવાય છે

અનુસ્નાતક કક્ષાએ

આ વિદ્યા શાખામાં પણ ત્રણેય ભાષા અપાય છે અને સમાજશાસ્ત્ર પણ વિષય તરીકે આપવામાં આવે છે.

અભ્યાસ સુવિધા :

વર્ગ શિક્ષણ માટે શ્રેણી 5 થી 12 સુધીના વિદ્યાર્થીઓ માટે ત્રણ વિશાળ ભવનો જે ચાર માળના છે તેમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. જેમાં સહ શિક્ષણના વિચારનો અમલ કરવામાં આવ્યો છે. આ આઠ ભવનના વર્ગખંડોમાં અભ્યાસ કરતા કુમારો અને કન્યાઓનું કુલ સંખ્યા બળ 3,316 નું છે. જેમાંથી 800 જેટલા કુમારો છાત્રાલયમાં રહીને ભણે છે અને 200 જેટલી કન્યાઓ પણ છાત્રાલયમાં રહીને ભણે છે.

છાત્રાલય(કન્યા):

આસપાસના ગામડાઓમાંથી આ ગુરુકુળમાં ભણવા આવનાર કન્યાઓ માટે અલગ છાત્રાલય ઊભું કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં દરેક વર્ષ જાતિની 200 જેટલી બાળાઓ 5 થી 12 ધોરણમાં અહીં રહીને ભણે છે. જ્યાં એક જ સંકુલમાં કુમારનું છાત્રાલય પણ હોય ત્યાં નજરે દેખ્યાના પ્રશ્નો ન બને એવું શક્ય જ નથી. પણ જો સાવચેતી અને પ્રેમથી તેઓની સાથે વ્યવહાર કરવામાં આવે, વિશ્વાસભર્યું તંદુરસ્ત વાતાવરણમાં નિખાલસભર્યો ભાવ દર્શાવવામાં આવે, ત્યાં નજરે જોયાની સમસ્યાઓ પણ બનતી નથી. આજ સુધી આ સંકુલમાં કોઈ ગંભીર સમસ્યા ઊભી થઈ શકી નથી એનું કારણ છાત્રાલયનું સંચાલન કરનાર મોટેભાગે અહીં જ બી. એડ. થયેલ યુવતીને રોકવામાં આવે છે; જે સ્ત્રીમાનસની પૂરેપૂરી જાણકાર હોય અને કન્યાઓની તંદુરસ્તી અને આરોગ્યનું જ્ઞાન ધરાવતી હોય તેમ જ ભરપૂર પ્રેમાળ હોય સહજ ભાવે અને કુમાર અવસ્થાની બાળાઓનું વિશિષ્ટ મનોવૈજ્ઞાનિક વર્તનોની અભ્યાસી હોય તેને જ આ કામમાં નોકરી ભાવે નહીં, પણ સેવા ધર્મભાવે જોડાઈ શકે તેને જ આ કામની જવાબદારી સોંપવામાં આવે છે.

જે ગૃહમાંતા વિશ્વાસના વાવેતર કરી શકે, નિર્ભયતાના પાઠ ભણાવી શકે તેમજ નિખાલસતા પેદા કરાવી શકે તેવી પ્રેમાળ અને હેતાળ બહેનને આવકારવામાં આવે છે.

કુમાર છાત્રાલય :

આ સંકુલમાં 800 કુમારો રહીને ભણી શકે એવું વિશાળ છાત્રાલય પણ ચાલે છે. આ છાત્રાલયનું સંચાલન શાળામાં શિક્ષણનું કામ કરતા અપરણિત

શિક્ષકને સોંપવામાં આવે છે. જે કુમાર છાત્રાલયના જ એક રૂમમાં રહે છે. કુમારોની લાગણી થોડી કર્કશ પણ હોય છે, જ્યારે કન્યાઓની લાગણી કોમળ અને મૃદુ હોય છે. એટલે જે કોઈ લાગણી આધારિત સમસ્યા બને છે ત્યારે ખૂબ નરમાશથી, શાંતિથી અને વિશ્વાસના કરેલ વાવેતરથી કામ લેવામાં આવે છે. કુમારો પણ સહાનુભૂતિ અને પ્રેમના ભૂખ્યા હોય છે. અહીં ભાઈચારાથી કામ લેવાય છે. સાહેબગીરી અહીં ટકી શકતી નથી. કુમારોમાં શોર્ય, સાહસ, હિંમત વિશેષ હોય છે. સૂર્ય શક્તિનું પ્રતીક હોય છે એટલે ઉજ્જ્વલ વાવેતર પણ હોય છે. અંદરો અંદર બાબડી પડે એવા સંજોગો ભાગ્ય જ બને છે. એનું કારણ પર્યાવરણ અને પરિસરનો પ્રભાવ પણ કામ કરી રહ્યો છે.

આરોગ્ય સારવાર :

છાત્રાલય એક વિશાળ ઘર છે. ઘરમાં પરિવારના આરોગ્ય પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. તેમ છાત્રાલયમાં રહેતા કુમારો કે કન્યાઓના પ્રશ્નો અલગ અલગ પ્રકારના હોય છે. છોકરો કે છોકરી પુખ્ત ઉંમરની થાય ત્યારે હોર્મોન્સ બદલાતા હોય, નવા હોર્મોન્સ પેદા થતા હોય ત્યારે શરીરમાં જે ફેરફાર થતા હોય, માનસિક રીતે જે ફેરફારો થતા હોય તે બંને વિભાગમાં અલગ અલગ સમસ્યા ખડી કરે છે. આ સમસ્યાને મનોવૈજ્ઞાનિક રીતે સમજનાર ગૃહપતિ કે ગૃહમાંતા જાણકાર હોય તો કોઈ પ્રશ્નો બનતા નથી.

છાત્રાલયમાં રહીને ભણતા કુમાર કે કુમારી બીમાર પડે અને ચેપી રોગ હોય તો તેને અલગ આરોગ્ય ભવનમાં રાખીને તેની સારવાર કરવામાં આવે છે. તેના ખોરાક અને દવા દાટ્ટની વિશેષ કાળજી લેવાય છે. ટૂંકી માદગીમાં છાત્રાલયના આરોગ્ય ભવનમાં જરૂર પડે તો ડોક્ટરી તપાસ કરાવી સારવાર આપવામાં આવે છે. બે

ત્રણ દિવસથી વધુ માંદગી ટકે તો તેના વાલીને જાણ કરી બોલાવવામાં આવે છે. જો ઘરે સારવાર આપી શકે એવી સુવિધા હોય ને લઈ જવા માંગે તો રજા આપવામાં આવે છે, પણ જે ગામમાં વૈદકીય સારવાર ન મળી શકે એમ હોય અને વાલીની આર્થિક સ્થિતિ વધુ પડતી નબળી હોય તો તેઓ પોતાના સંતાનને અહીં રાખીને સારવાર લેવા માંગે તેને સંસ્થા પૂરેપૂરી કાળજી લઈ યોગ્ય સારવાર અને ખોરાક આપે છે. આરોગ્ય બાબત કોઈ વાલીની હજુ સુધી ફરિયાદ આવી નથી. સંસ્થાનું આ ઉજ્જ્વળ પાસું જ ગણાય.

સંખ્યા બળ મોટું હોય તો નાના મોટા પ્રશ્નો બને પણ ખરા, છતાં તેની ગંભીરતા સમજીને કાળજી રાખવામાં આવે છે.

શાળા પ્રાર્થના :

સંખ્યા બળ બહુ મોટું હોવાથી એક સાથે પ્રાર્થનામાં બેસાડી શકાય તેવો વિશાળ પ્રાર્થનાખંડ નથી. તેથી દરેક વર્ગખંડમાં એક જ સમયે શિસ્તબદ્ધ એક સ્વર અને તાલ સાથે સંગીતમય રીતે પ્રાર્થના થાય છે. પણ વર્ગ શિક્ષકે પોતાના વર્ગ માટે મળીને નક્કી કરેલ પ્રાર્થના ગવાય છે.

પ્રાર્થનાની પણ એક અલગ શિસ્ત હોય છે. તાલબદ્ધ, લયબદ્ધ ગાન કેમ થઈ શકે, તે પર સંગીત શિક્ષક વિશેષ ધ્યાન આપી પ્રાર્થના દેકારો ન બની જાય તેની કાળજી રાખવામાં આવે છે.

સમૂહજીવનની ભાવના, વાણીસંયમ, વાત વિવેક અને એકબીજાના માન-સન્માનનો ખ્યાલ રાખવાની શિસ્ત પ્રાર્થના થકી કેળવાય છે.

ઉજવાતા ઉત્સવો :

હિન્દુ સંસ્કૃતિની અસ્મિતાને ખ્યાલમાં રાખીને ધાર્મિક, સામાજિક તહેવારોની ધામધૂમથી ઉજવણી મહર્ષિ ગુરુકુળના પ્રાંગણમાં થાય છે. તેમજ બે રાષ્ટ્રીય

પર્વ આઝાદી દિન તથા સ્વાતંત્ર દિન બંને દિવસ પણ ધામધૂમથી ઉજવાય છે. આ દિવસે રમત અને વિવિધ સાંસ્કૃતિક પ્રવૃત્તિઓનો કાર્યક્રમ પણ રાખવામાં આવે છે. તમામ તૈયારી વિદ્યાર્થીઓ જ કરે છે. જે શિક્ષકના માર્ગદર્શન હેઠળ યોજવામાં આવે છે. અને કેટલીક આંતરવર્ગીય સ્પર્ધાઓમાં વિજય બનનારને અભિનંદન અને પ્રોત્સાહન આપી જાહેરમાં સન્માનિત કરવામાં આવે છે.

અન્નપૂર્ણા:

છાત્રાલયમાં રહીને ભણનારાઓ માટે અન્નપૂર્ણા એક એવો વિભાગ છે. જ્યાંથી ભોજન તૃપ્તિના તમામ પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. મોટાભાગના જાહેર છાત્રાલયોમાં સંતોષકારક ભોજન ન મળવાને કારણે જે પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. તેના સંતોષકારક જવાબો ન મળવાના કારણે તથા ગૃહમાતા કે ગૃહપતિના વિદ્યાર્થીઓ સાથેના સંબંધો અને વર્તન વ્યવહારો પણ ભાગ ભજવે છે.

આખો દિવસ વર્ગ શિક્ષણ સુધી ભોજનમાં અસંતોષના છાંટા ઉડે છે એટલે તેની માઠી અસર અભ્યાસ પર પણ પડતી હોય છે. જો ભોજનમાં તૃપ્તિ અને સંતોષ મળે તો તેના હકારાત્મક પડઘા વર્ગ શિક્ષણમાં પણ પ્રસન્નતા પેદા કરે છે.

માટેભાગે દાળ, શાકમાં વધુ મીઠું કે મરચું પડી ગયું હોય કે મીઠું સાવ ભૂલાઈ ગયું હોય ને તે પીરસાઈ જાય, તો સૌનું મન ખોટું થઈ જાય. અંદરોઅંદર ચહલપહલ તો થવા જ માડે. જો ગૃહમાતા- ગૃહપતિ સાથે સંબંધો બગડેલા હોય તો તો બોમ્બ જ ફાટે. આનો સરળ અને ઈચ્છાયોગ્ય એક જ ઉપાય છે. નિત્ય ભોજનથાળીમાં પીરસાતા પહેલા દાળ, શાક ગૃહપતિ કે ગૃહમાતા થકી ચાખી લેવામાં અને જો તેમાં જે કંઈ ખૂટતું હોય તેની પૂર્તિ

થાળીમાં પીરસતા પહેલા કરી લેવામાં આવે તો ઘણા પ્રશ્નો હળવા થઈ જતા હોય છે.

આ ગુરુકુળમાં હજુ સુધી આવા કોઈ પ્રશ્નો નહીં નથી. કેમકે, કુશળ રાજસ્થાની રસોઈયા રાખવામાં આવ્યા છે. અને ચાખ્યા વગર થાળીમાં પીરસાતું નથી. વળી વર્ષોથી આ રસોઈયા અહીં રસોઈ બનાવતા હોવાથી વિદ્યાર્થીઓની તાસીર જાણી ગયા છે. દરેકના વ્યક્તિગત ટેસ્ટને પહોંચી ન વળાય પણ સામાન્ય રીતે સૌને પસંદ હોય તેવા સ્વાદનો ખ્યાલમાં રાખવામાં આવે છે.

આ ઉંમરે છાત્રાલય જીવનનું અનોખું મહત્વ હોય છે. જિંદગીભર જો કંઈ યાદ રહેતું હોય તો, તે છે છાત્રાલય જીવન અને અન્નપૂર્ણા સાથે જોડાયેલ સ્વાદ-અસ્વાદનું જ્ઞાન - ભાન. છાત્રાલય જીવનની કેટલીક વાસ્તવિકતાનો અનુભવ ભવિષ્યમાં જીવન પ્રેરક પણ બને છે.

અહીં અન્નપૂર્ણા એક અને ભોજનાલય બે. કન્યા અને કુમારો માટે, રસોઈ સમૂહમાં અને ભોજનાલય બાજુ- બાજુમાં એટલે જેટલું જોઈએ તેટલું બંને વિભાગમાં લઈને પીરસવામાં આવે છે. કોઠાર પણ એક જ જેથી અનાજ, કઠોળથી સમયસર ભરી લેવાય અને સાચવી લેવાય છે. વર્ષનો સ્ટોક સિઝનમાં કરી લેવામાં આવે છે.

વધુ આવતા અંકે...

જાગૃત પ્રજા શિક્ષણની સગડવો માંગે તે સજી શકાય તેવું છે. પરંતુ સગવડો માગનાર પાસે કશી સમજણ ન હોય અને સગડવો આપનાર પાસે વિવેક ન હોય તો અંધારા કૂવામાં ભૂસકો મારવા જેવી સ્થિતિ પેદા થાય છે.

ગુજરાતી ભાષા બકરી બે

આખી દુનિયામાં તમે ગમે ત્યાં જાવ અને વળી ભારતમાં બધાં રાજ્યોમાં ધૂમી વળો. પરંતુ પોતાની માતૃભાષા પ્રત્યેના ગૌરવનો અભાવ તમને ગુજરાત જેટલો ક્યાંય નહીં જડે. સુખી ગુજરાતીઓના કૂતરાઓ પણ અંગ્રેજી માધ્યમમાં જ પ્રત્યાયન કરી શકે છે. ગુજરાતી બોલતાં નથી ફાવતું, એમ કહીને અંગ્રેજીમિશ્ર ગુજરાતી બોલનારું કોન્વેન્ટ કલ્ચર સુખી ગુજરાતી પરિવારોમાં પાંગરી રહ્યું છે. આવા પરિવારોનાં નાનડિયાં મને સુખ વૈભવથી છલકાતા અનાથાશ્રમનાં ફરજદો જેવાં દીસે છે. આવા પરિવારોમાં બારીક નજરે દેખાતો સંબંધ વિચ્છેદ ઝટ ધ્યાનમાં નથી આવતો. બાપુજીમાંથી પપ્પા અને પપ્પામાંથી ડેડ બનેલાઓને ખ્યાલ પણ નથી આવતો કે પોતે શું ગુમાવી ચૂક્યા છે.

કાન્વેન્ટ કલ્ચરમાં ઝબોળાઈને ગુજરાતી બોલવામાં નાનમ અનુભવતા, ખોટું ભેળસેળિયું ગુજરાતી બોલવામાં ગૌરવ અનુભવતા ગુજરાતી પરિવારોને અંગ્રેજ કવિ કિટ્સનું વિધાન અર્પણ કરું છું, કવિ કહે છે

શિક્ષણનું અંગ્રેજી માધ્યમ
એ ભારત પરની શ્રિટનની
મોટામાં મોટી બૂરાઈ હતી.
એણે ગૌરવવંત પ્રજાને
રંગલા-જાંગલા જેવી
આત્મગૌરવ વિહોણી બનાવી દીધી.

ગુજરાતી ભાષા જાણે આમરણ ઉપવાસ પર ઊતરી છે અને ગુજરાતીઓ નસકોરાં બોલાવે છે. કોઈ પણ પ્રજાની અસ્મિતા માતૃભાષામાં ધાવણ પામ્યા વગર

ન જળવાઈ શકે. ગુજરાતી ભાષા બકરી બે જેવી સ્થિતિમાં હોય તો ગુજરાતીઓ કદી સિંહ જેવા ગૌરવશાળી નહોઈ શકે.

અંગ્રેજી ભણવું એક વાત છે અને અંગ્રેજી દ્વારા ભણવું એ સાવ જુદી વાત છે. ગુજરાતી માધ્યમની શાળામાં ઉત્તમ ગુજરાતી સાથે ઉત્તમ અંગ્રેજી ભણવાની જોગવાઈ થવી જોઈએ. આમાં અંગ્રેજીનો વિરોધ ક્યાં રહ્યો?

એક જમાનો હતો જ્યારે મુંબઈના ગુજરાતીઓ અશુદ્ધ મરાઠી બોલી જાણતા અને મહારાષ્ટ્રીઓ અશુદ્ધ ગુજરાતી બોલી જાણતા, હવે થોડીક પ્રગતિ થઈ છે, હવે અહીંના ગુજરાતીઓ અશુદ્ધ ગુજરાતી બોલે છે અને મહારાષ્ટ્રીઓ અશુદ્ધ મરાઠી બોલે છે. વળી બંને પ્રજાઓ સરખી ક્ષમતા સાથે લગભગ ખોટું અંગ્રેજી ખાસી ઝડપથી બોલી જાણે છે, નહીં ત્રણમાં, નહીં તેરમાં અને નહીં છપ્પનના મેળમાં!

શુદ્ધ ગુજરાતીમાં પાંચ વાક્યો બોલનારો યુવાન ક્યાંક ભેટી જાય ત્યારે દિવસ સુધી ગયો હોય એવી લાગણી થાય છે, એ વળી ખરું અંગ્રેજી બોલે ત્યારે લાગે કે ભવ સુધરી ગયો.

મુંબઈના ગુજરાતીઓને ખાસ ભલામણ છે. તમારા નાનડિયાને સુરેશ દલાલ કે દરીદ્ર દવે કે અનિલ જોશી કે રમેશ પારેખની કવિતાઓનો ચસકો લગાડો. કવિતા ન પચે તો ગીતોનું ઘેલું લગાડો. આમ કરવામાં ક્યાંક થોડીક અકવિતા ઘુસી જાય તો તેની દરકાર ન કરો. સર્વનાશો સમુત્પન્ને અર્ધ ત્યજતિ પંડિત: આગ લાગે ત્યારે સ્થળ પર ધસી જનારા બંબાવાળાઓ

ટ્રાફિકના બધા જ નિયમો પાળતા નથી. બહુ વાયડા થવામાં ગુજરાતી સપૂચુ છૂટી જશે અને પોતાનાં જ છોકરા પરાયા પરાયા જણાશે. આ પરાયા પણાનું રસાયણશાસ્ત્ર સમજી રાખવા જેવું છે.

અંગ્રેજી માધ્યમમાં ભણનારાં ગુજરાતી બાળકો નરસિંહ મહેતાના કાવ્ય 'નાગદમન'થી વંચિત રહ્યાં અને વળી વર્ડઝવર્થના કાવ્ય 'ધ ડેફોડિલ્સ' નું સૌંદર્ય પણ ન પામ્યાં, કલાપીની 'ગ્રામમાતા' ન ભણ્યાં તે તો ઠીક, પરંતુ થોમસ હાર્ડીની 'વેપર્સ'ની સૌંદર્યાનુભૂતિ પણ ન પામ્યાં. તેઓ પ્રેમાનંદ કે મેઘાણીને ન પામ્યા અને વળી વોલ્ટ વ્હીટમા નથી પણ અનભિજ્ઞ રહી ગયાં. બિચારાં ન ધરનાં રહ્યાં, ન ઘાટનાં. નાદાન માતાપિતાને આ બધું કોણ સમજાવે? વિચારવાની ટેવ છૂટી જાય પછી તો પોપટની માફક 'થેન્ક યુ', 'ઓ.કે.' અને 'સોરી' બોલનારો લાડકો ગગો પણ સ્માર્ટ જણાય છે.

જટાયુ

જટાયુ મારું 'રામાયણ'નું સૌથી પ્રિય પાત્ર છે, રામ કરતાં પણ વધારે પ્રિય પાત્ર જટાયુ છે મારું. અત્યારે આપણે જે સમસ્યાઓમાંથી પસાર થઈ રહ્યા છીએ એ સમસ્યાનો ઉકેલ માત્ર જટાયુ પાસે છે, આ જટાયુ કોણ છે?

જટાયુને માટે મેં શબ્દો વાપર્યાં છે: 'પારકી છટ્ટીનો જાગતલ, સીતાના અપહરણ વખતે જટાયુ જ્યારે પોતાનું બલિદાન આપવા તૈયાર થયો, ત્યારે ગીધોના સમાજમાં જે વ્યવહારુ લોકો હતા એમણે કહ્યું કહે કે, "જટાયુ, આ રામ ને રાવણની તકરારમાં તું કાં પડ્યો? એ બહુ બળવાન લોકો છે. એમાં તારો પત્તો નહીં લાગે. રાવણ ક્યાં અને તું ક્યાં? જરા વિચાર કર."

તો જટાયુએ વડીલોને જવાબ આપ્યો - "મારા જીવતાં રાવણ સીતાનું અપહરણ કરી શકે નહીં. મારા જીવતાં ન થઈ શકે." અને જટાયુ લગ્યો.

ગાંધીજીના ગયા પછી આ સમાજની જટાયુવૃત્તિ ખતમ થતી ગઈ છે. આ સમાજનું એક ધ્રુવવાક્ય છે કે, આપણે એમાં શું કરી શકીએ?

ગાંધીજી ચંપારણ ગયા. ચંપારણમાં એમ કહી શક્યા હોત કે, આપણે તો હવે શું કરી શકીએ? બારડોલી ગયા ત્યારે બોલી શક્યા હોત કે, આપણે એમાં શું કરી શકીએ? ખેડૂતના મહેસૂલનો પ્રશ્ન છે ને એમાં આપણે ક્યાં પડીએ? તો 'આપણે એમાં શું કરી શકીએ?' એમ બોલતાં બોલતાં જ ગાંધીજી વિદાય થયા હોત. અંગ્રેજોના રાજમાં એવું જ હતું કે ઘણાખરા લોકો બોલતા કે, અંગ્રેજ સરકાર સામે આપણે નહીં પહોંચી વળીએ. આ જ દેશમાં માટીમાંથી મરદ બનાવ્યા ગાંધીએ આ નિર્વીર્ય સમાજ હતો. એની પાસે ગાંધીએ જે રીતે કામ લીધું એમાં જટાયુ જીવતો થયો.

રામાયણ

રામ જ્યારે અયોધ્યા પાછા ફરે છે, ત્યારે પહેલાં કૈકેયીને મળવા જાય છે. કૈકેયી અતિ ક્ષોભિત હતી કે, મારાથી આ શું થઈ ગયું? ચૌદ-ચૌદ વર્ષ રામ આવ્યા ત્યારે કૈકેયીને તો મોં બતાવવાનું ભારે પડતું હતું. પણ રામ સામેથી પહેલાં ક્યાં જાય છે? કૈકેયીભવનમાં કૌશલ્યાભવનમાં નથી જતા, પહેલાં કૈકેયીભવનમાં જાય છે, અને કૈકેયીભવનમાં એક આશ્ચર્ય, એક વિસ્મય એમની રાહ જોઈને બેઠું છે. વિસ્મય ક્યું? લક્ષ્મણની પત્ની ઉર્મિલા, ભરતની પત્ની માંડવી અને શત્રુઘ્નની પત્ની શ્રુતકીર્તિ, ત્રણેત્રણ ત્યાં બેઠાં હતાં. તે સીતાની બહેનો હતી. રામે એ ત્રણેયને જોયાં - કૈકેયીભવનમાં, એટલો હર્ષ થયો કે રામથી બોલાઈ ગયું કે - "આજે હું અતિ પ્રસન્ન છું. ચૌદ વર્ષ પછી તમને મળું છું, તમે ત્રણેય કોઈક ભેટ - કોઈ ઉપહાર મારી પાસેથી માંગી લ્યો. હું અતિ પ્રસન્ન છું. માંગી લો મારી પાસેથી.

ઊર્મિલાનો પહેલો વારો, લક્ષ્મણ-પત્ની ઊર્મિલા, તું કંઈક માંગ, જેટલું મૂલ્યવાન માંગી શકે કેટલું મૂલ્યવાન માંગ. "ઊર્મિલા જવાબ આપે છે કે "હે રામ, તમે ચૌદ-ચૌદ વર્ષ સુધી લક્ષ્મણને તમારી સાથે રાખ્યા અને ચૌદ-ચૌદ વર્ષ સુધી લક્ષ્મણ પર જે પ્રેમ ઢોળ્યો, તે મારે માટે સૌથી મોટો ઉપહાર છે. મારે બીજું કંઈ નહીં જોઈએ." રામ થોડા નિરાશ થયા કે આ ઊર્મિલા કાંઈ માંગતી નથી. એટલે એમણે માંડવી તરફ નજર કરી માંડવીને કહ્યું કે, "તું મને નિરાશ નહીં કરતી. તું તો કંઈક માંગ." એટલે માંડવી કહે છે - "આજે અયોધ્યાના પાદર પર મેં તમારું અને ભરતનું જે મિલન જોયું, તમે ભરતને છાતી સરસા ચાંપ્યા, ચૌદ વર્ષ પછી એના પર આંસુ વહેવડાવ્યાં. એ જ મારો ઉપહાર." રામ પાછા નિરાશ થઈ ગયા કે, આ બીજી પણ નથી ગાંઠતી મને! છેવટે આશાભરી આંખે રામ શ્રુતકીર્તિ તરફ વળે છે. "શ્રુતકીર્તિ, આ બે તો મારું માનતી નથી, તું તો મારી પાસે જરૂર કંઈક માંગજે." શ્રુતકીર્તિ કહે છે - "એ બેયે ભલે ન માંગ્યું, હું તો માંગવાની જ છું." રામ તો ખુશ થઈ ગયા કે, ચાલો એક જણે તો મારું માન્યું. રામ કહે છે - "બોલ, જરા પણ સંકોચ રાખ્યા વગર જે માંગવું હોય તે માંગી લે." શ્રુતકીર્તિ કહે છે - "રામ, તમે તાપસ વેશે વનમાં ગયા ને ચૌદ-ચૌદ વર્ષ વલ્કલનાં વસ્ત્રો પહેરીને વનવાસ ભોગવ્યો - તમારાં એ વલ્કલનાં વસ્ત્રો મારે જોઈએ છે. વલ્કલનાં વસ્ત્રો મને આપી દો." રામ કહે છે કે, "અરે! શ્રુતકીર્તિ! તે માંગ્યાં માંગ્યાં ને આ વલ્કલ માંગ્યાં? મેં તો કંઈક મૂલ્યવાન ઉપહાર લેવાની વાત કરેલી. આ શું માંગ્યું વલ્કલ?" શ્રુતકીર્તિ જવાબ આપે છે - "હે રામ! એ વલ્કલનાં વસ્ત્રો હું અયોધ્યાના રાજપ્રસાદમાં બધા લોકો જુએ તેમ ગોઠવવા માંગું છું. જેથી ભારતવર્ષની આવનારી પેઢીઓ એટલું સમજી શકે

કે રઘુવંશમાં એક રાજા એવો થયો હતો જેણે પોતાના પિતાનું વચનપાલન કરવા માટે ચૌદ-ચૌદ વર્ષ સુધી વલ્કલનાં વસ્ત્રો પહેરીને વનમાં બધાં કષ્ટો વેઠ્યાં હતાં. એવો એક રાજા થઈ ગયો. એ માટે આ વલ્કલનાં વસ્ત્રો જોઈએ છે."

એવા રામના દેશમાં આપણો જન્મ થયો છે. થોડી જવાબદારી છે. ને એ જવાબદારી 'રામાયણ' વાંચ્યા વિના નથી આવતી.

મેં એક પણ મુસલમાનનું ઘર એવું નથી જોયું - એ રૅકડીવાળો કેમ ન હોય - જેમાં આદરણીય સ્થાને 'કુરાન' ન ગોઠવાયું હોય. એક પણ ખ્રિસ્તી ભાઈનું ઘર એવું નથી જોયું - ગરીબમાં ગરીબ હોય, પણ - 'બાઈબલ' ન હોય યોગ્ય સ્થાને અને કેટલાય હિન્દુઓનાં ઘરમાં - 'રામાયણ' તો છોડો, 'ઉપનિષદ્' તો છોડો - સસ્તું સાહિત્યવર્ષક કાર્યાલયની આઠ આનાની 'ગીતા'ય નથી! અને તેવા હિન્દુઓ કહે છે કે 'હિન્દુ હોને કા હમ્ને ગર્વ હૈ!' 'ખાક ગર્વ? તમને નથી 'રામાયણ' સાથે સંબંધ, નથી 'મહાભારત' સાથે સંબંધ, નથી 'ગીતા' સાથે સાથે... અને 'હિન્દુ હોને કા હમ્ને ગર્વ હૈ!'"

દીવાલો વગરના કેદખાનાં

દુનિયાનું સુંદર સાહિત્ય કેદોમાં સર્જાયું છે. કેટલીક વાર આમ આવી પડેલા એકાન્તમાં જ માણસ પોતાના પરિચયમાં આવે છે. કેદની બહાર લોકારણ્યની ભીડમાં જીવનને જગ્યા ઓછી પડે છે.

માણસ કેદનો વિચાર કરે એટલે એની સામે ઊંચીઊંચી દીવાલો અને નાની- નાની કોટડીઓનું દૃશ્ય ખડું થાય છે. શું દીવાલો વગરની કેદ ન થઈ શકે? ખરી વાત એ છે કે દીવાલો વગરની કેદ આપણને હવે સદી ગઈ છે. જે કેદ કોઠે પડી જાય તે કેદ પછી કઠતી નથી. સમય જતાં કેદ સાથે પણ પ્રીત બંધાઈ જાય છે. પોતે

ઊભી કરેલ કેદ સાથે અહમ્ જોડાઈ જાય ત્યારે પોતાની કેદ સામેવાળા કરતાં વધારે ભવ્ય છે અને ઊંચા પ્રકારની છે એવું માનવા-મનાવવાનો મોહ એકઠો થતો રહે છે.

ચરોતરનાં ગામોમાં છ-ગામોની એક ખાનદાન કેદનો ભારે મોટો મહિમા ગણાય છે. લોકોમાં આ કેદની જબરી પ્રતિષ્ઠા છે. આ કેદમાં રહેનારા પોતાને ભાગ્યશાળી અને કુળવાન માને છે.

આવી ખાનદાની જેવી જ બીજી કેટલીક ધર્મપ્રધાન કેદો પણ દુનિયા પર ઓછી નથી. દુનિયાની સમગ્ર વસતીને ધર્મોએ વિશાળ કારાગારોમાં વહેંચી દીધી છે. આ કારાગારોના કેદીઓ વચ્ચે અનેક મહાન યુદ્ધો થયાં છે. આ યુદ્ધોની પાછળ એક જ જીદ કામ કરતી હતી અને તે એ કે તમે તમારી કેદ છોડીને અમારી કેદમાં આવી જાવ. અમારી કેદ તમારી કેદ કરતાં ચઢિયાતી છે. અમારી કેદ મુક્તિ માટે તમારી કેદ કરતાં વધારે અનુકૂળ છે. તમારા કલ્યાણ માટેની અમારી ઓફર નહિ સ્વીકારો તો અમારે તલવાર વાપરવી પડશે. તમારો ઉદ્ધાર કરવાનો અમારો ધર્મ છે અને ભય, લાલચ, હિંસા ને સેવા દ્વારા પણ અમે તે કરીશું. તમે જો અમારી કેદમાં આવી જાવ તો અમે તમારાં બાળકોને માટે નિશાળો પણ ખોલીશું અને તમારી સેવા પણ કરીશું. ઘણાખરા કેદીઓને આ કે તે કેદ વચ્ચે કોઈ ખાસ પસંદગી હોતી નથી. એ લોકો વિચારે છે કે જ્યારે કેદમાં જ રહેવું છે ત્યારે વળી લાભ થતો હોય તો આ ચાલ્યા.

યાદ રહે કે કોઈ કેદી આ રીતે પક્ષાંતર કરે તે જેલરોને નથી ગમતું, જેલરો કેદીઓ પર નભતા હોય છે. ઘણાંખરાં યુદ્ધો જેલરો વચ્ચેનાં યુદ્ધો હતાં જેમાં નિર્દોષ કેદીઓનો ખાતમો બોલી જતો. હિટલરે આર્યત્વની એક ભવ્ય કેદની કલ્પનાને ખૂબ ચગાવેલી.

કેટલીય રાજકીય કેદો ખૂબ મોડર્ન ગણાય છે.

રાજકારણમાં આવી કેદોને પક્ષો કહેવામાં આવે છે. સામેવાળી કેદમાંથી ઊગેલો કોઈપણ વિચાર મારું સમર્થન પામે એ શિસ્તભંગ છે. અહીં એક મજાની વાત બને છે. સૌથી શક્તિશાળી અને બહુસંખ્ય કેદીઓનો ટેકો ધરાવતી એક કેદ સત્તા પર હોય છે અને બીજી બધી કેદો વિરોધમાં હોય છે. વિરોધી છાવણીઓના કેદીઓને સત્તાધારી કેદીઓએ કરેલાં સારાં કામોને વખાણવાની છૂટ નથી હોતી. કોઈ નવું કામ, કોઈ નવો વિચાર સામી છાવણીમાંથી આવ્યો હોય તો તેનો વિરોધ કરવાનો. આ કારાગારોમાં જેલરો સેવાભાવી હોય છે. જેલરોની પ્રશંસા માટે કેદીઓ વચ્ચે હરીફાઈ ચાલ્યા કરે છે.

દીવાલ વગરનાં આવાં અનેક કેદખાનાંની એક ખૂબી હોય છે. માણસ એકસાથે અનેક કેદખાનાંનો કેદી બની શકે છે. ધર્મોનાં, જ્ઞાતિઓનાં, પક્ષોનાં અને વિચારોનાં અનેક અદશ્ય કેદખાનાં દીવાલોવાળાં કેદખાનાંની માફક આપણને ખટકતાં નથી. જે કેદખાનું ખટકે છે તેનું એક સારું લક્ષણ એ છે કે આજે નહિ ને કાલે એમાંથી છૂટવાનો સંભવ છે. કેદીને પોતાને એ કેદમાંથી મુક્ત થવાની અદમ્ય ઝંખના રહે છે. દીવાલો વગરનાં સુંવાળાં કેદખાનાં તો એવાં ફાવી જાય છે કે એમાં જીવનભર સડવાનું ગમે છે. જીવનભર એમાં પડી રહેવામાં ધન્યતા લાગે છે. જે ખૂબ નિષ્ઠાથી પોતાના કેદખાનાને વળગી રહે છે. તેની વાહવાહ થાય છે. ધર્મનાં, પક્ષનાં અને જ્ઞાતિનાં કેદખાનાંને પણ સાંકડાં બનાવવાની ચેષ્ટા કરે છે. ધર્મના કેદખાનામાં નવીનવી દીવાલો ઊભી થાય ત્યારે અનેક સંપ્રદાયો ઊભા થાય છે, પંથો ઊભા થાય છે. પક્ષના કેદખાનામાં અનેક દીવાલો ઊભી થાય છે અને અનેક જૂથો તૈયાર થાય છે. જ્ઞાતિઓમાં અનેક પેટાજ્ઞાતિઓ ઊભી થાય છે. કેદખાનું નાનું અને નાનું થતું જાય છે અને એક નરવું માનવ

અસ્તિત્વ એમાં જીવનભર સડયા કરે છે. માણસ કેદી તરીકે જીવવામાં એટલો રમમાણ રહે છે કે માણસ તરીકે જીવવાનું ઉપેક્ષાતું રહે છે.

માઈક પરથી વહેતો ત્રાસવાદ

એક સભામાં બોલવાનું હતું. સમયસર સભાના સ્થળે પહોંચ્યા પછી અડધો લાક વીતી ગયો, ત્યારે અન્ય વક્તાઓ આવ્યા. આટલું મોડું થયું તોય પ્રાર્થના પચ્ચીસ મિનિટ ચાલી. ટ્રેન મોડી પડે ત્યારે પેસેન્જરો શ્રદ્ધા પ્રગટ કરતા હોય છે કે મુંબઈ પહોંચતાં સુધીમાં ઍજિન ડ્રાઈવર મેકઅપ કરી લેશે. પણ ગમે તેટલું મોડું થયું હોય તોય સભાના આયોજકોને કોઈ જ ઉચાટ નથી હતો. આજકાલ સભાઓમાં વર્ણી એક નવતર પાત્ર ઉમેરાયું છે. સભાનો સૂત્રધાર (કોમ્પેઅર) દરેક વક્તા ઊભો થાય તે પહેલાં અને બેસી જાય પછી ત્રણ-ચાર મિનિટો ખાઈ જાય છે. આપણે એને કાર્યક્રમનો બિન લાદેન કહી શકીએ.

બીજા પ્રસંગે એક ઉચ્ચ કક્ષાની સભામાં પ્રવચન કરવાનું હતું. કાર્યક્રમનાં બે સ્પષ્ટ વિભાગો આમંત્રણ-કાર્ડમાં જ પાડવામાં આવેલા. પહેલા કલાકમાં એક પ્રધાનશ્રી દીપ પ્રગટાવીને સંબોધન કરવાના હતા અને પછીના બે કલાકો પરિસંવાદ માટે ફાળવવામાં આવેલા. ચાર વક્તાનો બોલવાના હતા. યોજક વિદ્વાનની આગળથી રજા લઈને એક કલાક મોડા જવાનું રાખ્યું. કારણ મનમાં રાખ્યું. સભાસ્થળે પહોંચવાનું થયું, ત્યારે હજી કાર્યક્રમ માંડ શરૂ થયો હતો. પ્રધાનશ્રી 35-40 મિનિટ બોલ્યા. તેઓએ બે-ત્રણ વખત નમ્રતા બતાવી કે જે સભામાં આવા વિદ્વાનો બોલવાના હોય ત્યાં પોતે વધારે તો શું બોલે! એમની વાત સાવ સાચી છે. કાર્યક્રમ લગભગ અઢી કલાક ચાલ્યો.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું 41મું અધિવેશન

પાટણમાં યોજાઈ ગયું, તેમાં પ્રબુદ્ધ સાહિત્યકારોનાં પ્રવચનો સાંભળવા મળ્યાં. એ યાદગાર અધિવેશનમાં એક જ બાબત ખૂટતી હતી અને તે ઘડિયાળ. પરિષદના અધ્યક્ષ રઘુવીર ચૌધરીને વાતવાતમાં મેં કહ્યું કે બેઠકો દોઢ-બે કલાક મોડી પડતી જાય છે. રઘુવીરે મારા કપાળ પર તિલક કરતા હોય એવી અદાથી કહ્યું: "અમે જડ છીએ, તમે ધીરે ધીરે ટેવાઈ જશો." મારી તો બોલતી જ બંધ થઈ ગઈ!

છેલ્લા કેટલાક સમયથી સભાઓ ગંગાસ્વરૂપ બનતી જાય છે. શ્રોતાઓ ઓછા હોય એ ઘટના બિલકુલ દુખદ નથી, પરંતુ હોલ મોટો લાગે તે બાબત પીડાકારક છે. ગમે તેવો નાનો ઓરડો પણ મોટો પડે, એવી સ્થિતિ થવાની છે. સ્ટેજ પર બેઠેલાઓની સંખ્યા વધી છે. સામે બેઠેલાઓની દયા ખાધા વગર માઈકોફોન પરથી ત્રાસવાદ વહેતો જ રહે છે.

આજનો માણસ ત્રણ-ત્રણ કલાકની સભાઓ શા માટે વેઠે? લાંબાલચક કાર્યક્રમમાં એક વાર ફસાઈ ગયેલો ભોળો શ્રોતા બીજી વાર સભામાં જવાનું સાહસ કરતો નથી. આમ દિવસે-દિવસે શ્રોતાઓની સંખ્યા વદ પક્ષના ચંદ્રની માફક સંકોચાતી જાય છે. યુવાનોએ તો સભામાં હાજર રહેવાના વ્યસનને ક્યારની તિલાંજલિ આપી દીધી છે. કોઈ ઉપાય ખરો?

ક્રિકેટમાં જેમ 'વન-ડે મેચ'નો પ્રારંભ થયો છે. તેમ એક કલાકની સભા શરૂ થાય તે ખૂબ જરૂરી છે. એવી સભામાં ત્રણ મિનિટની પ્રાર્થના અને ત્રણ મિનિટની સ્વાગત-વિધિ પછી મુખ્ય વક્તાને 45 મિનિટ મળે, અને પ્રમુખ દસેક મિનિટમાં સમાન વક્તવ્ય આપે. આવી 'સાઠ મિનિટીય સભા'ઓની ફંક્શન શરૂ થવી જોઈએ. એક સારી સભાનું આયોજન કરવું એ પણ એક કળા છે. સાહિત્યકારો બોલતી વખતે શ્રોતાઓના ચહેરા

પર લીંપાયેલો અણગમો, થાક અને કંટાળો વાંચી શકે તોય નિર્દયપણે બોલ્યે રાખે છે. ક્યારેક શ્રોતાઓને બિલકુલ ન સમજાય તેવી ભાષામાં બોલીને તેઓ વિદ્વાનમાં ખપવા ધારે છે. તેઓને સહન કરવાનારાઓની સંખ્યા હવે ઝડપથી ઘટી રહી છે. સાવધાન!

આયોજકો પણ વિવેક નથી જાળવતા. વીસ મિનિટનો સમય આપવામાં આવ્યો હોય તેમ છતાં 45-50 મિનિટ ખેંચી કાઢનાર વક્તાને કોઈ જ ટોકતું નથી. પરિણામે છેલ્લા વક્તાને અન્યાય થાય છે. સભાના પ્રમુખ પાસે ઘંટડી હોવી જ જોઈએ. સમયની પરવા ન કરનારા વક્તાઓ, પ્રમુખો, અતિથિવિશેષો એરપોર્ટ પર મોડા કેમ નથી પડતા? આ ત્રાસવાદ સામે શ્રોતાઓ સવિનય અસહકાર શી રીતે કરી શકે? નિયત સમયે સભા શરૂ ન થાય તો પાંચ-સાત મિનિટ રાહ જોઈને સભાસ્થળ છોડીને ચાલ્યા જવાનું પગલું યોગ્ય છે. ગમે તેવા વક્તાને અને ગમે તેવા રેઢિયાળ આયોજનને સહન ન કરનાર સુદ્ધ શ્રોતાઓ વંદનીય છે. એમની સંખ્યા વધે તે એક સાંસ્કૃતિક ઘટના ગણાશે. આવો સાંસ્કૃતિક સૂર્યોદય ગુજરાતમાં ક્યારે થશે?

સંતોને બગાડવાનું બંધ કરો!

મારા તાબામાં રહેલી સઘળી નિખાલસતા નિચોવીને મારે કહેવું છે: કે હિન્દુઓ, ઊઠી, જાગો અને સંતોને બગાડવાનું બંધ કરો. અજ્ઞાન પ્રજા કદી ધાર્મિક નથી હોતી. ગમે તેવા લેભાગુ માણસને સાધુ માની લેવાની હિન્દુઓની શક્તિ અપાર છે.

કોઈ પણ માણસને સંત કહેતાં પહેલાં એનું કે એના આશ્રમનું બેન્ક બેલેન્સ તપાસી લો. હવે નવી તરકીબ શરૂ થઈ છે. ઉપદેશકો સાથે વિરાટ રકમોની લેવડદેવડવાળાં ટ્રસ્ટો રચવામાં આવે છે. હિસાબો જાહેર

થતો નથી અને ગોટાળા ધાર્મિક હોય છે તેથી ઓડિટમાં પણ વાંધો આવતો નથી. ટ્રસ્ટીઓ નજીકનાં સ્વજનો કે પ્રિયજનો હોય છે. કહેવાતા સંત બહારથી અલિપ્ત હોય છે. પરંતુ અંદરથી સવાયા સંસારી થઈને પ્રજાના પૈસે લહેર કરતા રહે છે. એમના પી.આર.ઓ. ઇમેજ બિલ્ડઅપ કરતા રહે છે. વાતો ત્યાગની અને ખાનગીમાં ભોગની બોલબાલા. આશ્રમમાં રહસ્યમય ભોંયરું હોય તો જરૂર એમાં બાવાજીની લંપટલીલા ચાલવાની. સ્ત્રીઓ અને પુરુષ એકબીજા પ્રત્યે આકર્ષાય તેમાં અધાર્મિક કશું નથી. બાવાજીને પણ પ્રેમ કરવાનો અધિકાર છે. બાવાજી પ્રેમ નથી કરતા; તેઓ સ્ત્રીઓને ફસાવે છે અને વળી આત્મા-પરમાત્માની વાતો કરીને ફસાવે છે. તેઓ શક્તિપાતની વાતો સાથે વીર્યપાત કરતા રહે છે. બાવાજીનું ભોંયરું સંસારીના બેડરૂમ કરતાં વધારે ખતરનાક હોય છે. ભોળી સ્ત્રીઓ માટે ફળિયાનું અંધારું આશ્રમના અજવાળા કરતાં વધારે સલામત ગણાય. બાવાજી સ્ત્રીને પ્રેમ નથી કરતા, તેઓ સ્ત્રીઓને મૂર્ખ બનાવે છે. મૂર્ખ બનવા માટે હિન્દુ સ્ત્રીઓ જેટલી ઉત્સુક સ્ત્રીઓ મેં બીજા કોઈ દેશમાં જોઈ નથી.

કોઈ કહેવાતા લોભાનંદજી કે લંપટેશ્વર કે મોહાનંદજીને પનારે પડનારી અંધશ્રદ્ધાળુ પ્રજા 'રામાયણ', 'ગીતા' કે 'ઉપનિષદ' નથી વાંચતી. હિન્દુ ભાઈ-બહેનો! એકવીસમી સદીને છાજે તેવા જીવનવ્યવહાર વગર વાસી ધર્મના ઢોલ પીટ્યા રાખીશું તો ખતમ થઈ જઈશું. ધર્મ સાથે તાજાં અરમાનોનો મેળ પાડવો પડશે. અંધશ્રદ્ધાની આરતી ઉતારવાનું બંધ કરવું પડશે. અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરવી પડશે. દહેજપ્રજા ખતમ કરવી પડશે. દેવદાસી પ્રજાના કલંકને દૂર કરવું પડશે. વિધવાઓની અવદશા દૂર કરવી પડશે. આશ્રમોનો અને મંદિરોનો ભૌતિક કચરો, માનસિક કચરો અને

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૨૧ ઉપર)

શિક્ષણ : વૈજ્ઞાનિકતા, કલા, રૂચિ અને ક્ષમતા

- રોહિત શુક્લ

પ્રવર્તમાન શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં રુચિ અને ક્ષમતા તથા કલા અને વિજ્ઞાનતાને સ્થાન મળે ખરું? જરા જુદી રીતે આ સવાલ દોહરાવીએ: ટેકનોલોજીના નિષ્ણાંતને પીકાશો કે વાનધોના ચિત્રો કે મોત્સર્ગની સિમ્ફનીમાં રસ પડે ખરો? વિચારવા જેવો મુદ્દો એ બને છે કે ભારતની કલેક્ટિવ કોન્સ્યસનેસનું સ્તર કયું છે. વાતવાતમાં વેદ ઉપનિષદ સ્વનિયુક્ત વિશ્વગુરુ પુરાણ ધર્મ-સંપ્રદાયો વગેરે વિશે બોલકા બનેલા સમાજને તથ્યો પૃથ્થકરણ તર્ક વિતર્ક માનવ લક્ષિતા કલા સાહિત્ય વગેરે તરફ ઝુકાવ ખરો? અહીં એવું માની લઈને લુલો બચાવ કરવાની જરૂર નથી કે શું કરીએ. આ દેશના 82 કરોડ લોકો તો સહાયતાનું અન્ન આરોગે છે. આ દેશના સંગીતકારો કલાકારો સાહિત્યકારો વગેરે ભાગ્યે જ અમીર હતા. મિર્ઝા ગાલીબે જ લખ્યું છે ને “ચંદ તસ્વીરે બૂતા ચંદ હસીનો કે ખતૂત બાદ મરને કો મેરે ઘર સે નિકલા એ સામા” મારા મરણ બાદ મારા ઘરમાં થી શું મળશે? થોડીક સુંદર સ્ત્રીઓના ચિત્રો અને થોડાક પ્રેમ ભર્યા પત્રો. વિન્સેન્ટ વાનધો સ્વેચ્છાએ ગરીબી સ્વીકારી ખાણીયાઓની વચ્ચે પડ્યો રહેતો શિક્ષણ દ્વારા સમાજના સર્જક તત્વો અને ઉદ્યમી તત્વોને જોડવાનું કાર્ય કર્યા વગર સમગ્ર માનવ સમૂહોની સંયુક્ત ચેતનાનું સ્થર સુધરી શકે નહીં. ગુજરાતના કેટલા શહેરોમાં બૌદ્ધિક ચર્ચા મંડળો હશે. વર્ષ દરમિયાન રંગમંચ, શાસ્ત્રીય સંગીત, નૃત્ય, ચિત્ર અને કલા પ્રદર્શનનો યોજાતા હશે. શાળા કોલેજોમાં ભણતા યુવા વર્ગ પાસે કલા અને ક્ષમતા તો છે જ પણ બહાર કોણ કાઢે? અગાઉના યુથ ફેસ્ટિવલ અને વાર્ષિક સામાજિક કાર્યક્રમો દ્વારા આ પાસુ પુષ્ટ થતું. આ

સ્થિતિમાં જે વ્યવસ્થા ઊભી થઈ છે તેમાં કેટલાક પ્રકારના માનવ સમૂહ નિર્માણ પામ્યા છે.

(૧) ટેકનોકેટસ:

શુદ્ધ વિજ્ઞાનના જે તે સમયના પ્રવર્તમાન માહિતી જ્ઞાનને વધુ સારી આત્મસાત કરી જનારો આ સમૂહ છે તેને દાખલા તરીકે ડિજિટલ ટેકનોલોજી ટેરવાંગત છે તે ધારે તો આધાર અને પાનને સરકારમાં પડેલી માહિતીના આધારે આપોઆપ જ જોડી શકે અને ધારે તો જે તે વ્યવસ્થાને હેક કરી શકે

મેડિકલ મેન્યુફેક્ચરિંગ, ઈન્ફ્રાસ્ટ્રક્ચર વગેરે જેવા અનેક ક્ષેત્રોમાં તેમની જબરજસ્ત પક્કડ હોય છે. આ નિષ્ણાંતો ખેતીમાં નવી ટેકનોલોજીનો ઉપયોગ કરાવીને એટલું જ અનાજ અને અન્ય ખેતપેદાશો ઉત્પન્ન કરાવી શકે છે કે તેથી 82 કરોડ લોકોને મફત અનાજ પૂરું પાડવાની સરકારી યોજના ચાલી શકે પણ વ્યવસ્થાના સવાલ એ છે કે આ 82 કરોડમાંથી એક વિશાળ વર્ગ પોતે જ ખેતી કરનારો હશે. તેમને ઉપજના યોગ્ય ભાવ મળે તો જ અનાજ મફત શું કામ આપવું પડે?

આ ટેકનોકેટ્સ નિશ્ચિત અને નિર્ધારિત ક્ષેત્રમાં ક્રાંતિ લાવી શકે છે. પરંતુ તેમના પોતાના જીવનમાં પરિપૂર્ણતા ખરી? કેટલા એન્જિનિયરો ડોક્ટરો વગેરેની કલા અને સાહિત્ય સાથે દૂરનો પણ નાતો હશે? અલબત્ત આ સમૂહો સફળ અને માલદાર હશે અને લઘવ વગર ફરતા કલાકારો તરફ ઉપેક્ષા ભાવ સાથે આત્મ ગૌરવ પણ અનુભવતા હશે જ. તેમણે ઈંગ્લેન્ડના મહારાજા સાથેની ગાંધીજીની મુલાકાતના દ્રશ્યો યાદ કરી જોવા રહ્યા.

આ નિષ્ણાંત સેનાની એક અન્ય મુશ્કેલી પણ છે. પ્રવર્તમાન રાજકીય કે આર્થિક, સામાજિક, ધાર્મિક

પરિસ્થિતિ વિશે તેમનું વાંચન ચિંતન અને મનન અતિ અકલ્પ હોય તે સ્વાભાવિક છે. તેમનો મોટાભાગનો સમય વ્યવસાયિક સજ્જતા જાળવી રાખવામાં તથા કમાવામાં વ્યતિત થતો હોય છે. આ દેખીતી મર્યાદા છતાં આ સમૂહ પોતાને સર્વજ્ઞથી માંડ બે ઓગળ નીચે માને છે. કરાય વિશે ક્રિટિકલ થીંકીંગ અને ટિકાત્મક વિચારની તેમને નથી તક કે સમય હોતા અને નથી હોતી આદત? છતાં દુનિયાભરના રાજકારણના અર્થકારણ ધર્મ-સમાજના રીત રિવાજ એમ બધા વિશે તે અધિકારપૂર્વક બોલે જતા હોય છે. જો શિક્ષણમાં ટીકાત્મક વિચાર શક્તિ ખીલવવાનો પ્રયાસ થયો હોય તો આ નોબત આવી નહોત.

(૨) સર્જકો:

કલાકારો, સાહિત્યકારો: ગુજરાતમાં સાહિત્યકારોનો એક મોટો સમૂહ ગુજરાતી હિન્દી અને કવચિત અંગ્રેજી ભાષાના સ્નાતક અનુસ્નાતકોનું બનેલું હોય છે. એક મિત્રે કહેલું ગુજરાતી અને હિન્દીમાં એમ. એ. થાય તેને કવિરાજ કે સાહિત્યકારનું લેબલ ડિગ્રીની સાથો સાથ જ આપી દેવાય છે? પ્રવાસ-વર્ણનો લખનાર કે વિવેચન અને પત્રકારત્વ કરનાર સાહિત્યકાર ખરા? સહીતેન ઈતિની વ્યાખ્યા પ્રમાણે તો સાથે મસાલા લઈને આવનાર પણ સહ હિતેન છે. દોસ્તો વસકી અર્નેસ્ટ હેમિંગ્વે આલ્બેક કામ વગેરે ઉપરાંત ભારતમાં પણ અન્ય પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં સ્નાતક, અનુસ્નાતક ન હોય તેવા પણ ઘણા સાહિત્યકારો નીપજ્યા જ છે. સાથોસાથ ભાષા સાહિત્યનું શિક્ષણ લેનારા સૌ સાહિત્યકાર બન્યા ન હોવાના હજારો દાખલા હશે. મતલબ એ છે કે શિક્ષણ દ્વારા સાહિત્યકારો નીપજી શકે તે સાચું નથી.

સંગીત અને કલાના અન્ય અનેક ક્ષેત્રોમાં ઔપચારિક શિક્ષણ ખાસ પ્રભાવી નથી. ઉસ્તાદ ઝાકીર

હુસેનના ગુરુ તેમના પિતાજી ઉસ્તાદ અલ્લારખા હતા. પંડિત રવિશંકર, ઉસ્તાદ અલી અકબર અને અન્નપૂર્ણા દેવીના ગુરુ ઉસ્તાદ અલાઉદ્દીનખાં સાહેબ હતા. આવા અનેકો અનેક ઉદાહરણ છે કે જેમાં નિશાળ નામની સંસ્થાની પણ જરૂર પડી નથી. રંગભૂમિના ક્ષેત્રે પણ - દા. ત. અસાઈતની લોકકલામાં શાળા પ્રવેશ ફી, પરીક્ષા, ઉપલું ધોરણ વગેરે શબ્દો જ અજાણ્યા લાગે તેમ છે.

સવાલ એ છે કે પેલા નિષ્ણાંતો અને કલા સાહિત્યનો ઘરોબો કેમ બંધાતો નહીં હોય? આને પરિણામે - આ ઉદાહરણ પૂરતું કહીએ તો - બે ટાપુ સર્જાય છે. એક છે આંદામાન - જ્યાં નિષ્ણાંતોનો વાસ છે અને બીજો છે નિકોબાર - જ્યાં કલા-સાહિત્ય વસે છે. શિક્ષણ દ્વારા આ બે વચ્ચે એક પૂલ-બ્રિજ બને તે જરૂરી છે. પરંતુ એક પણ શિક્ષણ નીતિમાં તેનો 'ટેન્ડર' પણ બહાર પડતાં દેખાતા નથી.

(૩) શિક્ષકની ભૂમિકા:

ભારતની શિક્ષણ વ્યવસ્થામાં સૌથી વધુ સંવેદનશીલ સ્થાન ધરાવતું અને છતાં સૌથી વધુ ઉપેક્ષિત પાસું 'શિક્ષક' નું છે. તાજેતરમાં બહાર પડેલા કેગ(CAG)ના અહેવાલ અનુસાર રાજ્યમાં લગભગ 32000 શિક્ષકોની ઘટ છે. ગામથી શાળાએ આવવા-જવાના રસ્તા, શાળાના ઓરડાની સંખ્યા અને ગુણવત્તા, રમતનું મેદાન, છોકરા-છોકરીઓનો અલગ ટોયલેટ, આ સઘળામાં - આ અમૂત મહોત્સવકાળમાં પણ સરકારી અંગ સંકોચ ચાલુ જ છે. શરીર વિજ્ઞાન હોય, બ્રહ્માંડ રચના હોય, રસાયણ શાસ્ત્ર, જીવ વિજ્ઞાન કે ગતિ અને ઉડ્ડયનના રહસ્યો - એક શિક્ષક કેટલી સર્જનાત્મકતા દાખવી શકે? ભારતના મરહુમ રાષ્ટ્રપતિ એ.પી.જે. અબ્દુલ કલામે પોતે રોકેટ વિજ્ઞાની બન્યા

તેના બીજ એક શિક્ષકે દરિયા કિનારે ઊડતા પંખી બતાવીને તેનું ગતિશાસ્ત્ર ભણાવ્યું હતું તેમ દર્શાવે છે. ભારતની આટલી મોટી યુવા વસતીને યોગ્ય અને પૂરતા શિક્ષકો પૂરા નહીં પાડીને કેટલા અબ્દુલ કલામો આપણે ગુમાવતા હઈશું?

શિક્ષણનું કામ માત્ર માહિતી પૂરું પાડવાનું નથી. માત્ર માહિતીના ઘટા ટોપ ને 'જ્ઞાન' કહી ન શકાય. કોન બનેગા કરોડપતિમાં માહિતી અને યાદશક્તિનો ખેલ છે. સર્જનાત્મકતા વગર 'જ્ઞાન' સંભવી જ ન શકે. ક્યારેક ટીકા થાય છે : શિક્ષણમાં તો સર્જનાત્મકતાને કચડી નાંખવાના તમામ પ્રયાસો થાય છે; છતાં તે ક્યાંક ને ક્યાંક ખોટી નીકળે છે ! ક્યારેક ધર્મ, પંથ કે સંપ્રદાય તો ક્યારેક રાજસત્તા પણ આવા પ્રયાસો કરે છે. એક દાખલો લઈએ :

શિક્ષણની વિદ્યા, જ્ઞાન વગેરે પાસાં વિકસાવવામાં ગ્રંથાલયનું સ્થાન નિર્ણાયક છે. યુ.એન.સંગ. ચીન પાછો ફર્યો ત્યારે પુસ્તકો લઈ ગયો હતો. ભારતની મુલાકાતે આવેલા ઘણા અરબી અને યુરોપિય મુસાફરો પણ પોતાની સાથે પુસ્તકો લઈ ગયા હતા. સામે પક્ષે પુસ્તકોમાં સચવાયેલી સંસ્કૃતિ, જ્ઞાન અને વિદ્યાનો નામસેષ કરવા વાસ્તે ગ્રંથાલયોને બાળી મૂકવાની પણ ઘટનાઓ ઓછી નથી બની. વધુ તાજેતરની ઘટના બર્લિન અને વિયેતના ગ્રંથાગારોની છે. હિટલરના સત્તા ગ્રહણ પછી લોકોમાં એક માનસિક જુવાળ પેદા કરાયો. પરિણામે અતિયાહક, લિબરલ વિચારધારા, સમાજવાદી, સામ્યવાદી અને ચહૂદી લેખકોના પુસ્તકોને (૧૦ મી મે ૧૯૩૩ ની) રાત્રે રસ્તા ઉપર ઢગલા કરીને બાળી મૂકાયા.

આ ઘટના ખરેખર તો પુસ્તક, વિચાર અને બુદ્ધિજીવીઓથી સરકારો કેટલી ડરે છે તે બતાવે છે.

સાથોસાથ, કોઈપણ સમાજમાં શિક્ષણ, વિચાર, અભ્યાસ અને જ્ઞાનનું મહત્વ શું છે તે પણ અર્ધોરિખિત કરે છે. ઝુંડ (ટોળા) કે ઘણ વડે હત્યાઓ કરી શકાય પણ અક્ષરની જેમ વિચાર પણ અમરત્વ લઈને જન્મે છે. આ બધા માત્ર પગાર ખાતર માહિતીનું વિતરણ કરનારા ન હતા.

આ ત્રણેય બાબતોના સાર ભાગે કહીએ તો મુદ્દો 'રસ'નો બની રહે છે. કહ્યું છે :

અરસી કેષુ કાવ્ય નિવેદનમ

શિરસી મા લિખ, મા લિખ મા લિખ |

આપણે પણ 'ભેંસ આગળ ભાગવત' કે 'કથા સુણી સુણી ફૂટ્યા કાન' કહી ચૂક્યા છીએ.

ગમે તે કારણે - શિક્ષણ સાથે રસનું અનુસંધાન તો દૂર રહ્યું - રસનો વિશ્લેષ કરાય છે તે સાચું. પરિણામે શિક્ષણ માહિતીના ઢગલા ખડકે છે પણ રસના ટીપા પણ ભાગ્યે જ પીરસી શકે છે. માહિતીની પરીક્ષા એટલે ગોખણ અને યાદશક્તિ (કે યાદદાસ્ત??) ની પરીક્ષા. ઈતિહાસમાં સાલ ગોખો, સાહિત્યમાં છંદ ગોખો, રસાયણશાસ્ત્રમાં ફોર્મ્યુલા ગોખો, પદાર્થ વિજ્ઞાનમાં અને ગણિતમાં થિયરીય ગોખો, અન્યત્ર કુરાન - એ - શરીફ ગોખો, ગીતા કે ભાગવત ગોખો ; ગોખવાનું એટલું સહજ બની ગયું છે કે લોકો ટ્રેનના ટાઈમટેબલ પણ ગોખી નાખે છે !

સમાજની કલેક્ટિવ કોન્સયસનેસ ક્યાં જઈને અટકી છે? તે બદલવી જોઈએ? કઈ દિશામાં ગતિ થવી તે કારજમી ગણાય ? તે માટેની તંત્રગત, વ્યવસ્થાલક્ષી, આર્થિક અને ઉપક્રમલક્ષી વ્યવસ્થા કેવી રીતે ગોઠવવી. આ બધા પ્રશ્નો મહત્વના છે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ નીતિઓમાં આ પ્રકારના કલેક્ટિવ કોન્સયસનેસ સમાજલક્ષી નવ ચેતનાના મુદ્દા ઉપર વધુ ધ્યાન આપવાની વિશાળ ગુંજાશ રહી છે.

ઘણા દેશોમાં સમાજગત ચેતના બદલવાના સ્ત્રોત શિક્ષણત્તર પણ હોય છે. ઈસવીસન ૮૪ માં ફ્રેન્ચ ક્રાંતિ થઈ ત્યારે જે ત્રણ શબ્દો પ્રગટ્યા-લિબર્ટી, ઈક્વાલિટી એન્ડ ફેટરનીટી - તે કોઈ કોલેજ કે યુનિવર્સિટીના મહાનિર્ભયમાંથી પ્રગટ્યા ન હતા. રાજા રામમોહનરાયને સતી પ્રથા દૂર કરવાના પ્રયાસો માટે કોઈ શિક્ષણ ક્યાં મળ્યું હતું? સેકડો સુફી - સંતો - બાઉલો - ગાયકો વગેરે પણ કાંઈ ઓપ્યારિક શિક્ષણના ડિગ્રી ધારકો ન હતા. જ્યારે લાંબા સમય સુધી સમાજના વૈચારિક પ્રવાહોને અવરોધવામાં આવે છે ત્યારે આ કલેકટીવ કોન્સયસનેસ એક વિસ્ફોટ બનીને નીકળી જ છે. જ્યોતિબા અને સાવિત્રીબાઈ ફૂલે, ડોક્ટર આંબેડકર, મહાત્મા ગાંધી અને આચાર્ય વિનોબા તો વધુ તાજેતરના ગણાય. પણ

ભગવાન બુદ્ધ અને મહાવીર, ગુરુ નાનકદેવ અને હઝરત મહંમદ પયગંબર સાહેબ, સોક્રેટિસ અને લોર્ડ જીસસ ક્રાઈસ્ટ જેવા અનેક મહાત્માઓએ સમાજને બુંદ બુંદ જળ વડે અભિસિક્ત કર્યો છે.

શિક્ષણ અને શિક્ષક ક્યારેક આ દિશા પકડે પણ છે. તે જ્યારે સંસ્થાગત થાય છે ત્યારે હાવર્ડ, કેમ્બ્રિજ કે ઓક્સફર્ડ બને છે. ત્યાં ભવિનનું પુસ્તકદહન આપોઆપ શરમિંદગી મહેસુસ કરે છે.

તો આ છે શિક્ષણ અને શિક્ષકનું સામર્થ્ય. તેમાં ચાણક્યના વિધાનોની કોઈ જ પુનરુક્તિ જરૂરી નથી. જે દિવસે અને જે શિક્ષકને સમગ્ર સમાનતા વર્તમાન અને ભાવિનો પોતાની સાથેનો નાતો સમજાશે તે દિવસે શિક્ષણ અને સમાજમાલામાલ થઈ જશે-આશા રાખીએ?

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૧૭ થી ચાલુ)

ગુણવંત શાહનો વિચાર વૈભવ

આર્થિક ક્યરો સાફ કરવો પડશે. સાચો પ્રેમ કેમ કરવો તે નવી પેઢીને શીખવવું પડશે. નવી સઠી વાસી ધર્મનું નવસંસ્કરણ માગે છે. નવી પેઢી બ્લૂ ફિલ્મ જુએ છે, જ્યારે બાવાજીઓ તો બ્લૂ-ફિલ્મ જીવે છે.

'રામાયણ' આપણું અતિ ઉદાત્ત મહાકાવ્ય છે. એ જરૂર સૌએ વાંચવું જોઈએ, પરંતુ વાંચીને પણ આપણા વિવેકને ગિરવી નથી મૂકવાનો. ચરણસેવા, ચરણસ્પર્શ અને ચરણ ધોઈને પાણી પીવામાં ધર્મ છે, એમ માનનારી નિર્માલ્ય પ્રજાને કેશવાનંદ ન મળે તો શું વિવેકાનંદ મળે? હિન્દુઓ ક્યારે જાગશે? એંશી ટકા પ્રજા ઊંઘતી હોય ત્યારે લઘુમતી જાગતી રહે એવું બને ખરું? એ બિચારી મુલ્લાગ્રસ્ત છે. બંને વચ્ચે હરીફાઈ જાગવાની નહીં. બેભાન રહેવાની ચાલે છે. માંજી માંજીને વાસણ ચકચકતું કરીએ તેમ ધર્મને પણ સ્વચ્છ કરીને ચકચકતો કરવાનો છે.

એકાંત મારું સ્વરાજ્ય છે;

એકાંત મારું સામ્રાજ્ય છે;

એકાંત મારું સ્વજન છે; અને

એકાંત મારું સ્વર્ગ છે.

તમને આવવાની છૂટ છે,

પરંતુ તમારે આદિવાસી બનીને આવવું પડશે.

રોજ મારા મૌનને ટોડલે

એક સૂરજ પેટાવીને મૂકું છું.

રોજ મારા એકાંતની ઓસરીમાં

ઝંખનાના લીંપણ પર ઓકળીઓ પડતી રહે છે.

રોજ પ્રતીક્ષાના જરૂખડે બેસીને

ક્ષિતિજ ભણી તાકી રહું છું.

જેનાથી કદીય કંટાળું નહીં

અને જે મારાથી કંટાળે નહીં

એવું કોઈક તો જરૂર આવશે.

હું મારા એકાંતનો મહારાજા છું

અને

મારા મૌનનો મસીહા છું.

- સાભાર : મૈત્રીમિલાપ

બાજરી - બરછટ ધાન્ય

- પાલખીવાલા અમિતા મનુભાઈ
બૂ. પૂ. મ. શિ. અસારવા વિદ્યાલય

અમને જણાવતા આનંદ થાય છે કે,
“આંતરરાષ્ટ્રીય પોષક અનાજ વર્ષ” ની
ઉજવણીના ભાગરૂપે અમે મિરેકલ મિલેટ્સ ની માહિતી
સભર શ્રેણી શરૂ કરીએ છીએ. આશા છે વાચકોને તે
જરૂર ગમશે.

સુનો સુનો ભાઈ સુનો સુનો
આજ પતે કી બાત સુનો
જવાર, બાજરી, મક્કા, રાગી
આઓ જાનો ક્યા હૈ વો,
પોષણ કા સાગર હૈ જો
જુવાર બાજરી કહલાતે
રાગી કુટકી ઓર ઝીંગોરા
કમ ધૂપ મેં પક જાતે
અપનાયે આજ ઉસે તો
કલ કી સુરત બદલે વો
સુનો સુનો ભાઈ સુનો સુનો

- મનીતા યાદવ

મિલેટ્સ મિલેટ્સને બીજા શબ્દોમાં ‘હકારાત્મક
અનાજ’ (positive grain) તરીકે પણ ઓળખવામાં
આવે છે. ફૂડ એન્ડ એગ્રીકલ્ચર ઈન્સ્ટિટ્યૂટ અનુસાર
મિલેટ્સ એટલે નાના દાણા નું જૂથ. આમ તો બીજ જે
ઘાસ જેવી ડૂંડીમાં ઉગે. પોષણશાસ્ત્રી (nutritionist)
ડોક્ટર એચ.એસ. પ્રેમા - બેંગલુરુના જણાવ્યા પ્રમાણે
કંગની-કુટકી, સાવા, કોદરા, ઝંગોરા વગેરેમાં ખોરાકી
ફાઇબર (dietary fiber) નું પ્રમાણ વધુ હોવાથી તેને
‘positive millets’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જેમાં
માનવીની તંદુરસ્તીના અનેક ફાયદા સમાયેલા છે.

સામાન્ય રીતે બધા જ પ્રકારના મિલેટ્સ કારના
ગુણધર્મોવાળા અને ગ્લુટેન ફ્રી હોય છે. જે લોકોને
ગ્લુટેનની એલર્જી હોય તેવા માટે મિલેટ્સની વપરાશ
ખૂબ ફાયદાકારક છે. (ગ્લુટેન એટલે લોટમાં રહેલું
નત્રીલ દ્રવ્ય - લોટનો ચીકણો ભાગ. દા. ત. ઘઉં જેવા
કેટલાક અનાજમાં લોટમાં રહેલું નત્રીલ દ્રવ્ય, જે
પાણીમાં ઓગળે નહીં અને લોટને બાંધી રાખવાનું કામ
કરે) મિલેટ્સમાં ફાઇબર, પ્રોટીન, આર્ચન,
એન્ટિઓક્સિડન્ટ્સ, કેલ્શિયમ, પોટેશિયમ,
મેગ્નેશિયમનું પ્રમાણ વધુ હોય છે. તેમાં ગ્લાયસેમિક
ઇન્ડેક્સ વધુ નીચો હોય છે. તેથી
મધુપ્રમેહ(ડાયાબિટીસ) ના દર્દીઓ માટે પણ ખૂબ
લાભદાયી છે. મિલેટ્સમાં રહેલા આ બધા ભરપૂર
ગુણોને કારણે ગરીબ લોકોનું આ પ્રિય ભોજન હવે
અચાનક જ મહત્વનું બની ગયું છે.

‘મિલેટ્સ’ - Millets લેટિન શબ્દ ‘miliun’
પરથી ઉતરી આવ્યો છે. જેનો અર્થ થાય છે અનાજ
(grain). મિલેટ્સના રંગ, રૂપ, કદ, આકાર,
ગુણધર્મો, જાતિ વગેરેની દ્રષ્ટિએ તેને બે ભાગમાં
વહેંચવામાં આવે છે. મોટું અનાજ (large or major
grain) અને નાનું અનાજ (small or minor grain).
વપરાશકાર, પૃથ્વી, પર્યાવરણ અને ખેડૂતોના હિતોની
રક્ષા કરનાર છે. આ અનાજ માટે તેને મેરેકલ મિલેટ્સ
તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જ્યારે અતિવૃષ્ટિ,
અનાવૃષ્ટિ, વાતાવરણમાં પરિવર્તન (climate
change) ના સંજોગોમાં પણ તેના ઉત્પાદન પર કોઈ
પ્રતિકૂળ અસરો નોંધાતી નથી કે ખેડૂતોને પણ આર્થિક

નુકસાન થતું નથી માટે તેને 'crop of the future' તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે.

મોટા અનાજને 'બરછટ અનાજ' તરીકે પણ ઓળખવામાં આવે છે. મોટા અનાજમાં જુવાર, સોરગમ, બાજરા, રાગી, કંગની, ચીના જેવા ધાનનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. જ્યારે નાના અનાજમાં કોદો, સામા, બાનયાઈ, હરિકંગની, કુટકી વગેરે જેવા ધાનનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

દુનિયામાં મિલેટ્સ ની 13 જુદી જુદી જાતિઓ છે જેમાં,

Pearl Millet - બાજરા

Finger Millet - રાગી, નાયની, બાવટો

Sorghum Millet - જુવાર

Brown top Millet - હરીકંગની

Foxtail Millet - કંગની અથવા કુકુમ, કાંગ

Barnyard Millet - જિંગોરા, સામા

Kodo Millet - કોદો, કોદર

Little Millet - ચીના

Paeudo Millet - કુટ્ટું (buck wheat)

Ameranth Millet - રાજગરો

Tef - કિનોઆ

Fonio - હંગ્રી મિલેટ અથવા ફુન્દી (hungry rice)

મોટું અનાજ મોટાપો, હૃદય સંબંધી બીમારીઓ, ટાઈપ 2 ડાયાબિટીસ અને કેન્સરનો ખતરો ઘટાડે છે. એ શરીરમાં એવા બેક્ટેરિયાની સંખ્યા વધારે છે કે જે આંતરડાને સ્વચ્છ રાખે છે. તેનું મુખ્ય કારણ છે, તેમાં રહેલું ફાઈબર અને પોષકત્ત્વો. ચોખાની સરખામણીમાં અનેકગણું વધારે પોષકત્ત્વ તેમાંથી મળે છે, માટે જ મોટા અનાજને 'સુપરફૂડ' (super food) પણ કહેવામાં આવે છે.

આ 'સુપરફૂડ' પ્રત્યેની વપરાશ અંગે લોકોની જાગૃતતા વધારવા માટે અને માંગ વધારવા માટે એપ્રિલ 2018માં ભારત સરકારે તેને 'મોટા અનાજ'ને બદલે 'પોષક અનાજ' (nutri cereal) તરીકે સ્થાપિત કર્યું હતું. મહાસભા (united nations general assembly - unga) દ્વારા 2023 નું વર્ષ આંતરરાષ્ટ્રીય પોષક અનાજ વર્ષ તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું. જેના ઉદ્ઘાટન સમારોહમાં "હુ" (who) નું આયોજન સંયુક્ત રાષ્ટ્રના ફૂડ એન્ડ એગ્રીકલ્ચરલ ઓર્ગેનાઈઝેશન દ્વારા 2022 માં ઈટાલી ના રોમ ખાતે કરવામાં આવ્યું હતું. તેનો ઉદ્દેશ મિલેટ્સની વપરાશ વધારવાનો અને પોષણ સુરક્ષા નિશ્ચિત કરવાનો છે અને યુનાઈટેડ નેશન્સના વિકાસ લક્ષ્યાંકોમાં 2015 નું એક લક્ષ્યાંક એટલે કે ભૂખનો અંત લાવો, ખાદ્ય સુરક્ષા અને સુધારેલું પોષણ પ્રાપ્ત કરો. દુનિયાના 72 દેશોના સહકારથી ભૂખ્યા, ગરીબ દેશોને મદદ કરવા માનવતાના ધોરણને જોતા ભારત સરકાર પણ ઈન્ટરનેશનલ યર ઓફ મિલેટ્સની ઉજવણીમાં મોખરે રહેવા માટે નિયમિત બની છે અને કટિબદ્ધ પણ બની છે.

પરંતુ આંતરરાષ્ટ્રીય પોષક અનાજ વર્ષ 2020 માટે મિલેટ્સની જુદી-જુદી જાતોમાંથી આઠ પ્રકારના અનાજ ચિહ્નિત કરવામાં આવ્યા છે જેમાં બાજરી, રાગી, કુટકી, સાવા, જુવાર, કંગની, ચેના અને કોદોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

હું ઠંડીમાં ગરમી આપું, હિમોગ્લોબીન વધારું છું મને ઓળખો છો ? હું બાજરી છું. તો આજે આપણે બાજરી વિશે જાણીશું.

બાજરી - Pearl Millet

મિલેટ્સ પ્રાચીન સમયથી આપણા આહારનો એક ભાગ છે. આજથી 5000 વર્ષ પહેલાં સિંધુ ખીણની

સંસ્કૃતિના લોકો બરછટ અનાજની ખેતી અને વપરાશ કરતા હતા. તેના અનેક પુરાવા સાથે ભારતમાં સ્થાનિક પ્રથમ પાકોમાં બાજરી હતી. ઇતિહાસકારોના મતે ભારતમાં બાજરીની ખેતી ઈસવીસન પૂર્વે 1500 ની આસપાસ શરૂ કરવામાં આવી હતી. આ સમયે મિલેટ્સ પ્રથમ એવો પ્લાન્ટ હતો, જેનો ભોજનમાં ખૂબ જ પ્રભાવ જોવા મળે છે અને વર્તમાન સમયની વાત કરીએ તો લગભગ 130 દેશોમાં તેનું વાવેતર કરવામાં આવે છે. એટલું જ નહીં પણ એશિયા અને આફ્રિકાના લગભગ અડધા અબજ લોકો માટે તે મુખ્ય અને પરંપરાગત ખોરાક ગણવામાં આવે છે. ઉપરાંત તે તેમની સંસ્કૃતિનો પણ એક હિસ્સો છે અને સાંસ્કૃતિક મહત્વ ધરાવતું હોવાના કારણે તેનું ઉત્પાદન થતા વિસ્તારોમાં ખાદ્ય સુરક્ષા પ્રદાન કરવામાં પણ બાજરીનો મુખ્ય ફાળો છે.

“બાજરી કહે હું બલિહારી, મારા લાંબા પાન,
ઘોડો ખાય તો ગઢ ઠેકે, બુઢા થાય જવાન.”

બાજરીનું વૈજ્ઞાનિક નામ pennisetum glaucum છે. જ્યારે કન્નડમાં તે ‘સજજે’ અને ‘કમબુ’, અંગ્રેજીમાં Pearl Millet, મહારાષ્ટ્રમાં અને રાજસ્થાનમાં બાજરી તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. બાજરી મુખ્યત્વે પહાડી વિસ્તાર, તટીય, સૂકી કે ઓછી ફળદ્રુપ ક્ષારવાળી જમીન તથા જ્યાં વરસાદ ઓછો થતો હોય, ત્યાં પણ ઓછા પાણી અને ખૂબ જ ઓછા સંસાધનોથી પણ ઉગાડી શકાય છે. ખેડૂતોની દ્રષ્ટિએ જોઈએ તો મિલેટ્સનું ઉત્પાદન આસાન છે. કારણકે તેની ખેતીમાં યુરિયા અને બીજા રસાયણોની પણ જરૂર પડતી નથી. એટલે એની ખેતી પર્યાવરણ જાળવણી માટે પણ ખૂબ મહત્વની છે. વળી તેનું ઉત્પાદન ખર્ચ ખૂબ ઓછું છે, તો બીજી બાજુ એની વપરાશથી શરીરને તમામ પોષક તત્ત્વો મળી જાય

છે. જે સાધારણ ખોરાકથી નથી મળતા. ખૂબ જ ઓછા ખર્ચે ઉત્પન્ન થતા આ અનાજમાં રોગપ્રતિકારક શક્તિ પણ વધુ છે. સમગ્ર વિશ્વમાં ખોરાક અને પોષક સુરક્ષા સુનિશ્ચિત કરવા માટે બાજરી તેની વિશાળ ક્ષમતાના આધારે મહત્વપૂર્ણ છે. મિલેટ્સ જેવી વિવિધતાના રક્ષક પણ છે. અને આબોહવા પરિવર્તનથી પણ તેને કંઈ જ નુકસાન થતું નથી. જે કૃષિ પ્રણાલિમાં પરિવર્તનના વર્તમાન યુગમાં તેમની સુસંગતતા વધારે છે. ભારત ઉપરાંત વિશ્વના અન્ય ભાગોમાં પણ આજીવિકા પેદા કરવા, ખેડૂતોની આવક વધારવા, ખેડૂતોને આર્થિક નુકસાનથી બચાવવા માટે પણ બાજરીનું ઉત્પાદન ફાયદાકારક છે. ખાદ્ય અને પોષણ સુરક્ષા નિશ્ચિત કરવાની તેનામાં મોટી ક્ષમતા છે માટે બાજરીની વપરાશમાં વધારો કરી ખેડૂતોને બાજરી ઉત્પાદનમાં વધારો કરવા માટે પ્રેરિત કરવામાં આવે છે. ભારતમાં પણ બાજરીની વપરાશથી વધુ લોકોને સ્વાસ્થ્ય સુધારવામાં મદદ મળશે. જો કે કોવિડ પછી બાજરીના સ્વાસ્થ્ય લાભો અંગેની જાગૃતતામાં સુધારો થયો હોવા છતાં પણ હજુ ઘણી લાંબી મજલ કાપવાની બાકી છે.

સ્ત્રી અને પુરુષ બંને માટેનું આ ઉત્તમ ધાન smart food છે. તેમાં ભરપૂર પોષક તત્ત્વો છે. તે શાકાહારીઓ માટે પ્રોટીનનો ખૂબ જ સારો સ્ત્રોત છે. નિયમિત રીતે તેનું સેવન કરવાથી કુપોષણ તથા વૃદ્ધ થવાની પ્રક્રિયાઓ દૂર થાય છે. યકૃત રોગો, હૃદયની કમજોરી, અસ્થમાના રોગી માટે તે ખૂબ જ સારું ટોનિક પુરવાર થયું છે. નિષ્ણાતોના મતે બાજરી ખાવાથી શક્તિ મળે છે, મોતી જેવા તેના નાના નાના દાણા ખૂબ જ પોષણક્ષમ છે, માટે તેને the pearl of nutrition (પોષણ મોતી) પણ કહે છે.

બાજરી પ્રોટીન, ફાઇબર, મેગ્નેશિયમ, આયર્ન, કેલ્શિયમ, ફોસ્ફરસ, ઝીંક, કલોરાઇડ જેવા માનવ શરીર માટે નિર્ણાયક ઘણા પોષક તત્વો અને ખનીજોનો ભંડાર છે. તેમાં વિટામીન બી નું પ્રમાણ પણ વધુ છે. તેમાં કેલરીની માત્રા ઓછી છે. પરંતુ ડાયેટરી ફાઇબરનું પ્રમાણ વધુ હોવાથી લાંબા સમય સુધી પેટ ભરેલું રહે છે. પાચનતંત્રને સ્વસ્થ રાખે છે. વળી ફાઇબર શરીરના પાણીને શોષી લે છે તેથી વજન પણ વધતું નથી. તેમાં મેગ્નેશિયમનું પ્રમાણ વધુ હોવાથી તે બ્લડપ્રેશર અને ટાઇપ 2 ડાયાબિટીસના જોખમને ઘટાડે છે બાજરીના ઉપયોગથી ખરાબ કોલેસ્ટ્રોલ એટલે કે LDL (Low density Lipoprotein) પણ નીચું રહે છે અને HDL (High density Lipoprotein) જેને સારો કોલેસ્ટ્રોલ કહે છે, તે વધારે છે. એસીડીટી ઘટાડે છે. ગેસની સમસ્યાથી બચી શકાય છે. તેનામાં રહેલું એન્ટિઓક્સિડન્ટનું તત્વ ચેપ સામે રક્ષણ આપે છે. જ્યારે ફોસ્ફરસ હાડકા મજબૂત કરે છે અને ઝીંક અને વિટામીન બી ત્વચા અને આંખોને સ્વસ્થ રાખે છે. આથી જ તો કહેવાય છે કે,

“બાજરીના રોટલાને, મૂળાના પાન,
હોશે કરીને ખાય, ઘરડા જુવાન થાય.”

બાજરીની ગુણવત્તાને ધ્યાનમાં રાખીને આજે તો ખાદ્ય ઉદ્યોગમાં (food industry) આ ધાનનો ઉપયોગ કરીને વૈવિધ્યસભર ચીજો બજારમાં ઉપલબ્ધ બની છે. જેમ કે બાજરીમાંથી સીરીયલ્સ, પોપકોર્ન, બ્રેડ, કેક, ચિલ્લા, ચોકલેટ, ટોર્ટીલા, કુકીઝ, કેટલાક પીણાં, પાસ્તા, ટોસા, સ્નેક્સ, બેકરી પ્રોડક્ટ્સ, મીઠાઈ વગેરે વપરાશમાં આવી છે. તાઈવાનમાં તો મિલેટ્સ વાઈન પણ મળે છે. નેપાળ, સિક્કિમ, રોમાનિયા,

બલગેરિયા, પોલેન્ડ, હંગેરી, જેવા ઘણા દેશોમાં બાજરીમાંથી બનાવેલા જુદા જુદા પીણાં પણ પ્રાપ્ય છે.

એવું કહેવાય છે કે બાજરી સૌથી પહેલા આફ્રિકામાં ઉગાડવામાં આવી હતી. આફ્રિકાના કેટલાક વિસ્તારોની આબોહવા વત્તે ઓછે અંશે રાજસ્થાન જેવી જ છે. ત્યાંથી તેને ભારતમાં લાવવામાં આવી હતી. એક અભ્યાસ પ્રમાણે બાજરી સૌથી પહેલા આફ્રિકન દેશ માલીમાં લગભગ 4500 વર્ષ પહેલા ઉગાડવામાં આવતી હતી. જ્યારે ભારતમાં બાજરીની ખેતી ઈસવીસન પૂર્વે 1500 માં શરૂ થઈ. આફ્રિકાના સહારાના રણમાં આવેલા સુદાનમાં બાજરીનું ઉત્પાદન વધુ હતું. ત્યાંથી ઈસ્ટ આફ્રિકા પછી ઈજિપ્ત થઈ દરિયાઈ માર્ગે ભારતમાં તેનો પ્રવેશ થયો. એવું કહેવાય છે કે ઈજિપ્તશિયન લોકો બાજરીમાંથી પીતા બ્રેડ બનાવતા જ્યારે આફ્રિકાના લોકો તેમાંથી બિયર બનાવતા હતા.

પુરાતત્ત્વવિદો અનુસાર હરપ્પન સંસ્કૃતિમાં, ગંગાના મેદાનો અને નર્મદા નદીની દક્ષિણે સૌ પહેલા બાજરીની વપરાશ જોવા મળી છે. હિન્દુ ધર્મના ચાર પ્રાથમિક ગ્રંથોમાંનો એક યજુર્વેદમાં પણ બાજરીની વપરાશનો ઉલ્લેખ જોવા મળે છે. ભારતમાં સૌપ્રથમ ઉત્તર ભારતમાં બાજરી વપરાશ શરૂ થઈ. પછી દક્ષિણ ભારતમાં કર્ણાટક ખાતે તેનો ફેલાવો થયો હતો. કર્ણાટકના હાલુરમાં ખોદકામ દરમિયાન તેની ખેતીના પુરાવા મળ્યા છે.

ભારતમાં રાજસ્થાન, મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાત, ઉત્તર પ્રદેશ અને હરિયાણામાં બાજરીની ખેતી થાય છે. રાજસ્થાનના સુષ્ક હવામાન અને રેતાળ જમીનમાં બાજરી સાચી રીતે ઉગે છે. રાજસ્થાનમાં બાજરીની રોટલીથી લઈને ખીચડી, કુલેર, રાબ, લાડુ સુધી બધું જ

મળી જાય છે. એવું કહેવાય છે કે મૌર્ય વંશમાં ઠંડી ઋતુમાં બાજરો બહુ જ ખવાતો. મોગલ સમ્રાટ જહાંગીરે પણ એમની આત્મકથામાં ગુજરાતમાં શોધાયેલી બાજરી અને વટાણાની ખીચડીને ખૂબ જ સ્વાદિષ્ટ, સુગંધીદાર અને આરોગ્યપ્રદ ગણાવી હતી. જ્યારે પણ તેઓ શાકાહારી ભોજન લેવાનું પસંદ કરતા ત્યારે વારંવાર આવી ખીચડીનો તેઓ ભોજનમાં ઉપયોગ કરતા. મૈસુર રાજ્યના સુલતાન હૈદરઅલીખાનનો દૈનિક આહાર પણ બાજરીની ખીચડી અને જુવારની રોટલી હતી.

દિલ્હી સલ્તનતના શાસક શેરશાહ સૂરી જેમને દિલ્હી માટે ‘બાજરો’ છોડનાર શાસક કહેવાય. બાજરી સાથે જોડાયેલી તેમની પણ એક રસપ્રદ વાત છે. શેરશાહ સૂરી એક સાહસી યોદ્ધા હતા. તે પોતાનું શાસન વધારવા માટે રાજસ્થાન કબજે કરવા ઈચ્છતા હતા. તેનો સામનો જોધપુર મારવાડના રાજા માલદેવ રાઠોરના સેનાપતિ જેતાજી અને કુપાજી સાથે થયો. આ વાત વર્ષ 1544 ની છે. આ સમયે ગીરી સુમેલ ની લડાઈ લડવામાં આવી હતી. (ગીરી અને સુમેલ રાજસ્થાનના પાલી જિલ્લામાં આવેલા ગામડા) જેમાં શેરશાહ સૂરી નબળો પડી ગયો હતો. મારવાડની સેના દિલ્હીની નજીક પહોંચી ગઈ હતી. આવી સ્થિતિમાં શેરશાહ સૂરીએ મેદાન છોડવાનો નિર્ણય કર્યો હતો. યુદ્ધ પછી શેરશાહ સૂરીએ કહ્યું.

“બોલ્યો સૂરી બૈન યું, ગીરીઘાટ ધમસાણ,
મુઢી ખાતર બાજરી, ખો દેત હિન્દવાન.”

એટલે કે “આજે મેં મુઢીભર બાજરી માટે આખા ભારતની સલ્તનત ગુમાવી દીધી હોત.” શેરશાહ સૂરીએ બાજરીનો ઉલ્લેખ એટલા માટે કર્યો કારણ કે રાજસ્થાનમાં બાજરીની ઉપજ સૌથી વધુ છે.

બાજરી સાથે જોડાયેલું એક પંજાબી લોકગીત આજે દરેકની જબાન પર છે. “બાજરે દા સિદ્ધા, વે અસ્સા તલ્લી તે મરોડિયા, રુઠડા જાંદા માહિયા.” ખેતરમાં કામ કરતી વખતે એક સ્ત્રી એના નારાજ થયેલા પ્રેમીને કહે છે કે તમારે માટે મેં બાજરાના સિદ્ધા મારી હથેળીઓમાં મસખ્યા છે, તો પણ મારો માહિ નારાજ થયેલો છે, (સિદ્ધા એટલે જેની ઉપર અનાજ લાગે છે.)

રાજસ્થાનમાં પણ ‘બાજરે કી રોટી બોલી’ ગીત પ્રચલિત છે. પરંપરાગત રીતે જેને ચૂલામાં છાણાંની (ગાયના છાણમાંથી બનાવવામાં આવેલ ઉપલા) આગ પ્રગટાવીને કલાડી ઉપર ધીમા તાપે શેકવામાં આવે છે. જેમાં ચુલાની આગની ધુવા વાળી સુગંધ રોટલાને ખૂબ જ સ્વાદિષ્ટ બનાવે છે. ભલે રાજસ્થાનના કેટલાક જ ભાગમાં બાજરીનું ઉત્પાદન થાય છે. પણ સમગ્ર જ રાજસ્થાનમાં લોકો તેની લિજ્જત માણે છે.

‘બાજરે કી રોટી ખાલે શ્યામ કે ચુરમાને ભૂલ જાવેલો કે ચુરમાને ભૂલ જાવેલો.’ ભક્ત શ્રીકૃષ્ણના દરબારમાં ચુરમાના પ્રસાદનો ભોગ લગાવી રહ્યો છે. અને પોતાની પીડા દૂર કરવા વિનંતી કરે છે, કે તે ચુરમાને પણ ભૂલી જશે. જો બાજરીની રોટી ખાશે તો. તે શાક, દાળ અને મીઠા ગોળ સાથે બાજરીની રોટી લાવ્યો છે, તે ખાઈ લે મારા શ્યામ. એ એટલી મીઠી છે, કે તું ચુરમાને પણ ભૂલી જઈશ.

बाजरे की रोटी गेलर्या, टिंडी घी कामठहा होवै।

हरे साग अर गुड की डली, गेलर्या कटोरा सीत का होवै।

इस भोजन की होइ ये शहरी पिज्जे बर्गर

किस कर पावेगे।

अपने देशी खाने आगे, यह फिरंगी कित टिक पावेगे।

જંક ફૂડ અને ફાસ્ટ ફૂડ તરફ વળેલી આજની યુવા

પેઢીને આ ગીત દેશી ભોજનનો ઉપયોગ કરવા તરફ પ્રેરે છે.

खाले बाजरे की रोटी हनुमान,
तू चूरमाने भूल जावेले ॥
राम ने खिलाइयों माता सीता ने खिलाइयो,
थे भी खाइयो और लक्ष्मण ने भी खिलाइयों ॥

ભગવાનના ભક્તોની આવી તો કંઈ કંઈ
કથાઓ, ગીતો, વાર્તાઓ, હકીકતો આ future ફૂડ
સાથે વણાયેલી છે.

ભારતીય સેનામાં પણ 50 વર્ષ સેનાના
જવાનોના ભોજનમાં પરિવર્તનનો વાયુ ફુંકાયો છે.
ભારતીય જવાનો અને અધિકારીઓ પણ પોતાની
થાળીમાં બરછટ અનાજનો ખૂબ ઉત્સાહ સાથે ઉપયોગ
કરે તથા પોતાના ઘરમાં પણ બરછટ અનાજના
ઉપયોગ માટે પ્રોત્સાહન આપે તે માટે સંપૂર્ણ વાતાવરણ
ઊભું કરવામાં આવી રહ્યું છે. અને તે માટે સેનાના
રસોડામાં કામ કરનારને તાલીમ પણ અપાઈ રહી છે.
2023 ની વર્ષભરની આંતરરાષ્ટ્રીય મિલેટ્સ પરની
વર્ષભરની ઉજવણી પહેલા કૃષિ અને ખેડૂત કલ્યાણ
વિભાગે સંસદ ભવનમાં સંસદના સભ્યો માટે ખાસ
'ભાજરી લંચ'નું આયોજન કર્યું હતું. તેમાં ભારતના
વડાપ્રધાન શ્રી નરેન્દ્ર મોદીએ પણ હાજરી આપી હતી.

જ્યારે ભારત દ્વારા આયોજિત G-20 ની મીટિંગના
મેન્યુમાં પણ મિલેટસની બનાવટો હતી. અને
ભવિષ્યમાં આંગણવાડીઓ, શાળાઓ, ઘરો અને
સરકારી મીટિંગોમાં પણ આ બરછટ અનાજ સ્થાન
લેશે. એવો ખ્યાલ વડાપ્રધાનશ્રીએ આપ્યો છે.

તો ચાલો, ઊઠો અને સૌની સાથે ચાલો. આ
'મિરેકલ મિલેટ્સ' ની વપરાશ કરવા માટે.

ચલ ભારત, ઊઠ ભારત, સંગ હમકો ચલના હૈ,
ઘરતી કે હીરો કો ફિર સે અબ ચમકના હૈ.

આઓ ફિર સે જાને કિમત

ક્યા હૈ મોટે દાને કી,

લાભ જિસકા પહોંચે સબકો

ઘરતી ઓર કિસાન કો ભી,

ચલો ફિર જગાએ આશા

આશાઓ કે દાને કી.

બદલે ખુદકો કર લે વાદા

અબસે અપના લે યહી

ચલ ભારત, ઊઠ ભારત, સંગ હમકો ચલના હૈ,

ઘરતી કે હીરો કો ફિર સે અબ ચમકના હૈ.

Stay Healthy, Stay Happy.

રહેવા દે તારા જપ, માળા અને ભજનકીરૂતન,
મંદરિના અંધારા ખૂણામાં, બધે બારણે, ભજતો તું
કોને? ખોલ આંખો ને જો! નથી તારો પ્રભુ તારી
સામે.

એ તો છે ત્રયાં, ખેડતો ખેડૂત શુષ્ક ઘરા જ્યાં,
તોડતો પથ્થર મજૂર જ્યાં. એ છે એમની સાથે ગૂરીખૂમ
ને વરૂમામાં, છે એનું વસૂતર ખરડાયું ધૂળમાં, ઉતારીને
તારા પવતિર વાઘા, આવ નીચે ધૂળભરી ઘરતી પર.

મોફા ક્યાંથી મળે મોફા? નાથ આપણો
આનંદથી સ્વીકારતો બંધન સર્જનનું, બંધાયો છે તે
આપણી સાથે હંમેશાં.

બાજુએ મૂકી તારા ધૂપ અને ફૂલ, છોડી દે ધ્યાન-
સંધ્યા, ભલે ખરડાતા ને ફાટતા તારા વાઘા. મળીને
સાથ દે એને શૂરમમાં, મહેનતમાં અને સૂવેદમાં.

સાભાર : ગીતાંજલિ

અનુવાદ : સૌરભ શાહ

મારો શ્વાસ મારી માતૃભાષા

- ઈશ્વર વાઘેલા

૧૦ - વૃંદાવન બંગ્લોઝ

ધારાનગરી રોડ,

વલ્લભ વિદ્યાનગર - ૩૮૮૧૨૦.

માતૃભાષા એટલે માએ શીખવેલી ભાષા. માં પાસેથી મળેલી ભાષા જે ધરતી પર જન્મ્યો ત્યાંથી મળેલી ભાષા આમ માતૃભાષા મારો શ્વાસ શરૂ થયો, ત્યારથી મળેલી ભાષા અને મારો શ્વાસ જ્યાં સુધી રહે ત્યાં સુધી મારી સાથે રહેનારી ભાષા. જેમ જીવન માટે શ્વાસની જરૂર છે, તેમ જીવન જીવવા એટલે કે જીવનના શ્વાસ ચાલુ રાખવા માતૃભાષા જરૂરી છે. માતૃભાષા છે, તો મારું જીવન છે. મારો પ્રત્યાયન વ્યવહાર, મારું વાંચન, મારું કથન, મારું લેખન, મારું શ્રવણ માતૃભાષામાં સરળ, સહજ, સાનુકૂળ, ક્ષમતાલક્ષી અને સ્વાભાવિક રીતે થઈ શકે છે. મારી લાગણી, મારા હૃદયનો ભાવ, મારી ઈચ્છા અનિચ્છા, મારી આકાંક્ષા વગેરેને વ્યક્ત કરવામાં મને મારી માતૃભાષા જ ઉપયોગી બને છે. જેટલી સહજતાથી સરળતાથી મારી અભિવ્યક્તિ માતૃભાષામાં કરી શકું. તેટલી અન્ય ભાષામાં કોઈ કાળે કરી શકતો નથી. ખરેખર મારી માતૃભાષા તો મારા માહેલાની માવજત કરનારી મારા હૃદયની ભાષા છે. મારે મારી માતૃભાષાની અવગણના કરીને મહામુર્ખ બનવું નથી. કારણ હું તો ધન્યતા અનુભવી રહ્યો છું. કારણકે મારી પાસે મારી મા છે. મારી માતૃભૂમિની માટીની મહેક છે અને મારા સ્વાસ્થ્યની મારી માતૃભાષા છે.

મારી આવડત, કોઠાસૂઝ, પ્રતિભા, સૂઝબૂઝ, વિકસાવવામાં પોષવામાં મારી માતૃભાષા ગુજરાતીનો ફાળો સવિશેષ છે. મારા માટે મારી માતૃભાષા મા સમાન છે. મારી માતૃભાષાએ મારા પગ ધરતી પર રાખ્યા છે. એટલે જ હું માતૃસંસ્કાર, માતૃઅસ્મિતા,

માતૃજીવનશૈલીમાં ખોડાયેલો રહી શક્યો છું. માતૃભાષા તો મારા સંસ્કારનો વારસો છે. મારી ભૂમિની ગૌરવંતી પરંપરાઓ અને સંસ્કૃતિ અનુસારનું જીવન મારી માતૃભાષાને આભારી છે. મારી માતૃભાષા ગિરા ગુજરાતી છે, તો હું છું. તેના વિના મારું હોવું લોચ્યા જેવું બની રહે છે. હાથવગા હાથ કરતા ય હાથવગી, હૈયાવગી, હેતવગી, હાશદાયક મારી માતૃભાષા એ જ મને આકાશને આંબવાની તાકાત આપી છે. તેના વિના હું પાંગળું છું.

આઈઝેક બાસેવિક સિંગર(ચીડીશ ભાષાના યહૂદી લેખક) ની જેમ હું પણ કહું છું, કે મને મારી માતૃભાષા બરાબર આવડે છે. તેમજ હું આખોને આખો ઠલવાઈ જઈ શકું છું. કારણ તે મારી રગેરગમાં વહેતી, મારા રક્તમાં ભળી ગયેલી, મારા શ્વાસમાં સરકતી ભાષા છે. ફિલિપાઈન્સના ગાંધી જોશ રીઝાલની જેમ હું મારી માતૃભાષાને જ પ્રેમ કરું છું. કારણકે મારે ગંધાતી માછલી કરતાંય ખરાબ બનવું નથી. મારે તો મહેકતા રહેવું છે અને તે મારી માતૃભાષા વિના થઈ શકે તેમ નથી. કારણ હું તો આ ધરતી પર આવ્યો ત્યારથી તેને સાંભળતો આવ્યો, પ્રથમ અક્ષર-શબ્દ બોલ્યો તે પણ તેમાં. પ્રથમ અક્ષર-શબ્દ લખ્યો તે પણ તેમાં. પ્રથમથી વાંચ્યું પણ તેમાં. ભણ્યો પણ તેમાં અને આજે જે કરી રહ્યો છું. જે કાંઈ છું. તે તેને કારણે જ તો. પછી હું ચોક્કસ કહી શકું કે મારા શ્વાસની સાથે જ જે મારી સાથે છે, અને શ્વાસ ચાલે છે ત્યાં સુધી મારી સાથે રહેવાની છે. તેને હું કેવી રીતે તરછોડી શકું. કારણ તે મારું ગૌરવ ઈચ્છતી મારી મા છે મારો શ્વાસ છે.

સમાધાન અને અનુકૂલન

- રણછોડ શાહ
૬૩, ભૃગુપૂર સોસાયટી, કસક, ભરૂચ.
સંપર્ક : ૯૯૭૯૮૬૧૬૩૧

ધારો કે એક સાંજ આપણે મળ્યાં
અને આપણે હળ્યાં,
પણ આખા આયખાનું શું ?
ખુલ્લી આ આંખ અને કોરી કિતાબ એને
ફરી ફરી કેમ કરી વાંચશું ?

- જગદીશ જોષી

વર્તમાન સમયમાં અને તેમાં પણ ખાસ કરીને કોવિડની અકલ્પનીય અને ભયંકર બીમારી બાદ સમાજમાં વૈમનસ્ય, વિવાદ, કંકાસ, કકળાટ અને વિખવાદનું પ્રમાણ ઘણું વધી રહ્યું હોય તેવું જોવા મળે છે. લાંબા સમય સુધી માત્ર મર્યાદિત વ્યક્તિઓ સાથે જ સંપર્કમાં રહેવાને કારણે માનવ મન બંધિયાર પરિસ્થિતિમાં મૂકાઈ જાય તે સ્વાભાવિક છે. અત્યંત જૂજ સંખ્યાના લોકો સાથે વાતચીત કરવાની, વિચારોની આપલે કરવાની અને ચર્ચા-વિચારણા કરવાની હોવાથી વિખવાદ વધે તેવું પણ બને. એક કે બીજી વ્યક્તિની દલીલો, વિચારો કે આચારો પસંદ ન પડે તો વાતાવરણ કલૂષિત બને, આક્ષેપો અને પ્રતિઆક્ષેપોની ઝડી વરસી પડે. એક આરોપ પૂરો થાય કે ન થાય, ત્યાં સુધીમાં બીજો આક્ષેપ થાય તેવું બની રહ્યું છે. સહનશક્તિની પણ મર્યાદા હોય. આ સંજોગોમાં બે વચ્ચેના સંબંધમાં જવાળામુખી ફાટી નીકળે અને પછી પરત ન ફરાય તેવી પરિસ્થિતિમાં પહોંચી જવાય. વર્તમાનમાં નાની નાની ઘટનાઓમાં પરિસ્થિતિ હિંસક બની જાય છે. મારામારીના સમાચાર અવારનવાર

છાપે ચઢે છે. એકબીજા ઉપરના હુમલાઓ સામાન્ય બની ગયા હોય તેવું લાગે છે.

પરંતુ આ પરિસ્થિતિમાં સ્વજનો અને સ્નેહીઓથી અલગ થઈ જવાની વૃત્તિ કે પરિસ્થિતિ કેટલી યોગ્ય છે? કેટલે અંશે વાજબી છે? છૂટા પડી જવાથી સમસ્યા મુક્ત થઈ શકાશે ખરું? જીવન હોય તો સમસ્યા પણ હોય જ તે વાત આદિઅનાદી કાળથી ચાલતી આવે છે. તેમાંથી ભાગી છૂટવાથી કે પલાયનવાદી બની જવાથી ઉકેલ તરફ આગળ વધી શકાશે નહીં. તો પછી ક્યાં સુધી આવું ચલાવી લેવું? જિંદગી તો એક જ વાર મળે છે. તે સંજોગોમાં શું આ બોજ વેંઢારીને જ જીવન જીવવાનું? આ તો કાયર વિચાર ગણાય તેમ પણ કોઈને લાગે. પરંતુ તેવું નથી.

રાતની રાત વાતોમાં જતી વીતી હતી તદા,
આજે શા દિનના વીતે દિન કેવળ મૌનમાં !

- મનસુખલાલ ઝવેરી

જિંદગીમાં બે બાબતો સતત સાથે રાખીએ તો કદાચ અંતિમ કક્ષાએ પહોંચવાની પરિસ્થિતિ ઊભી થાય નહીં. અલબત્ત જો સમસ્યાનો ઉકેલ લાવવો હોય તો રસ્તો છે. પરંતુ ન જ લાવવો હોય તો તો કોઈ રસ્તો નથી. જો જીવનમાં બે બાબતો ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રીત કરીએ તો રસ્તો કદાચ નીકળે પણ ખરો. એક છે સમાધાન અને બીજું છે અનુકૂલન.

સમાધાન શબ્દ કદાચ સમાધિ કે ધ્યાનમાંથી આવતો હશે. સમાધાનનો અર્થ કજિયાની પતાવટ તેવો

ભગવદ્ ગો મંડળમાં આપેલ છે. સાચા અર્થમાં તો સમાધાન એટલે મનને વિષયાદિક વૃત્તિઓમાંથી વાળી બ્રહ્મ સાથે જોડવું તે છે. સમાધાન એટલે નિકાલ, ફેંસલો, નિરાકરણ, નિર્ણય તેમ પણ કહી શકાય. નિંદ્રા, આળસ અને પ્રમાદનો ત્યાગ કરીએ તો સમાધાન તરફ વળી શકાય. સમાધાન ઉપર આવવું એટલે જ પતાવટ કરવી તેમ કહી શકાય. સમાધાન એટલે વિરોધ, શંકા કે ગૂંચવણનો ઉકેલ લાવવો છે તેમ કહી શકાય. સમાધાનમાં સંતોષ અને સંવૃત્તિ રહેલા છે. ટૂંકમાં સમાધાન કરવું તે નિષ્ફળતા કે કાયરતાનો પર્યાય નથી. પરંતુ જીવન સાફલ્ય તરફનો માર્ગ છે. સમાધાન જીવનને ઉર્ધ્વગતિ તરફ લઈ જાય છે. સમાધાન વ્યક્તિને સફળતા તરફ આગેકૂચ કરાવે છે. પ્રશ્નો કે સમસ્યાઓને સમાધાન તરફ લઈ જવાથી મનને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. સમાધાન વિકટ પરિસ્થિતિમાંથી આગળ વધવાનો રસ્તો બતાવે છે. પ્રત્યેક પરિસ્થિતિમાં સમાધાન કરતા રહેવાથી મન ઉદ્દેગ, રાગદ્વેષ, ગુસ્સા, નિરાશા વગેરેથી દૂર રાખે છે. માટે હંમેશા સમાધાન માટે તત્પર રહેવું તેમાં શાણપણ, ડાહપણ છે.

આવી જ બીજી ટેવ છે - અનુકૂલન. અનુકૂલન એટલે અનુવાદ, પ્રતિકૃતિ અથવા પરિસ્થિતિ કે વ્યક્તિને રૂપાંતર કરવી કે થવું. અનુકૂલનો સામાન્ય અર્થ તો પસંદ પડવું તેવો છે. જો વાત, વ્યક્તિ, પરિસ્થિતિ પસંદ પડે તો પછી તેને અનુકૂળ થવામાં પ્રેય અને શ્રેય બંને છે. કોઈને અનુકૂળ થવું એટલે તેની શરણગતિ સ્વીકારવી તેવું સહજે પણ નથી. પરંતુ પરિસ્થિતિ સાથે ગોઠવાઈ અને સમજી વિચારીને સમસ્યા મુક્ત થવું તેવો અર્થ છે. કોઈપણ બે વ્યક્તિ ક્યારેય એક સરખી હોઈ શકે

જ નહીં. બ્રહ્માએ સૌને શારીરિક, માનસિક અને દૈહિક રીતે અલગ અલગ રાખ્યા છે. જુદા જુદા લક્ષણો સાથે આ પૃથ્વી ઉપર મોકલ્યા છે. જ્યારે બે વચ્ચે સહજ સામ્યતા ન હોય તો પછી વિખવાદ, વિસંવાદ અને ઘર્ષણ થવું સ્વાભાવિક છે. આ સંજોગોમાં શું સમગ્ર જીવન દરમિયાન ટકરાતાં જ રહેવાનું? એક છત નીચે રહીને એકબીજા સામે ગુસ્સો કે વરાળ જ કાઢ્યા કરવાની? એકબીજાના દોષો જોઈ દોષારોપણ જ કર્યા કરવાનું? તો તો જિંદગી નર્ક સમી બની જાય. આ સંજોગોમાં ઉત્તમ રસ્તો અનુકૂલન સાધી લેવાનો છે. શરૂઆતમાં તે અત્યંત કષ્ટમય અને અશક્ય લાગશે. હું જ શા માટે અનુકૂળ થાઉં? તેવો વિચાર આવવો સ્વાભાવિક છે. પરંતુ તેવું નથી. અનુકૂળ થવાથી માનસિક શાંતિ પ્રાપ્ત થશે. સંતોષ મળશે, આનંદ આવશે અને તેમાં જો સફળતા મળે તો જીવન સાફલ્યનો અનુભવ થશે. કોઈપણ સુટેવની શરૂઆત તો મુશ્કેલ હોય જ. પરંતુ તેને હસ્તગત કર્યા બાદ તે જીવનનો અંતર્ગત ભાગ બની જાય છે.

સમાધાન અને અનુકૂલન જીવનમાં અગત્યનું સ્થાન ધરાવે છે. જેણે આ બે ટેવો કેળવી લીધી છે. તેને જીવનમાં ઉચ્ચક્ષાની સફળતા, સંતોષ, ઉર્ધ્વગતિ અને આનંદ પ્રાપ્ત થાય જ છે. જેટલું વહેલું અને વધારે સમાધાન અને અનુકૂલન તેટલું જ વહેલું અને વધારે સુખી કુટુંબ.

આચમન: દુનિયામાં કોઈ એવી વ્યક્તિ નથી,
જેને સમસ્યા ન હોય.
દુનિયામાં કોઈ એવી સમસ્યા નથી,
જેને સમાધાન ન હોય.

વ્યક્તિ વિશેષ

આઈનસ્ટાઈન એક ઠોઠ નિશાળિયા હતા પણ....

અનુવાદક :- ઉકેશ ઓઝા

થોડા વર્ષો પૂર્વે હું જ્યારે દક્ષિણ જર્મનીના નાનકડા શહેરના ફળિયામાં લટાર મારી રહ્યો હતો. ત્યાં મારા ભાઈબંધે મને અટકાવ્યો અને એક કરિયાણાની દુકાનની ઉપર બારી તરફ ધ્યાન દોર્યું ને કહ્યું: ત્યાં પેલુ ઘર દેખાય છે ને, ત્યાં આઈનસ્ટાઈનનો જન્મ થયેલો.

તે દિવસના પછીના ભાગમાં મારે આઈનસ્ટાઈનના કાકાને મળવાનું થયું, અને મેં તેમની સાથે વાતો કરી. એ કોઈ અસામાન્ય શક્તિ ધરાવતા હોય એવી મારા પર કોઈ છાપ ન પડી. પણ તરત મને વિચાર આવ્યો કે શું એ વિચિત્ર નથી કે આલ્બર્ટ આઈનસ્ટાઈન પણ જ્યારે બાળક હતા ત્યારે કોઈએ એવું નહીં ધારેલું કે તે આવા મોટા થશે ! આજે આપણે એમને આખી પેઢીના અલગ તરી આવતા બૌદ્ધિક મહાનુભાવ તરીકે ઓળખીએ છીએ અને ઈતિહાસના મહાન વિચારકોમાં જેમનું સ્થાન છે તે આઈનસ્ટાઈન સાઈઠ વર્ષ પહેલાં એક સામાન્ય, શરમાળ, ધીમા અને પછાત કહી શકાય તેવા બાળક હતા. કેમ વાત કરવી એ શીખવામાં પણ એને મુશ્કેલી હતી. એ એટલા તો ઠોઠ હતા કે એમના શિક્ષકો પણ આઈનસ્ટાઈનને કંટાળો પેદા કરનાર ગણતા અને એના માતાપિતાને થતું કે આ તો નબળો જરહી જવાનો.

આખી દુનિયાના જાણીતા માણસોમાં તેઓ ગણાવા લાગ્યા ત્યારે ખુદ આઈનસ્ટાઈનને ખૂબ આશ્ચર્ય હતું, ! એ માનવું તદ્દન અસંભવ લાગે છે કે ગણિતના એક પ્રાધ્યાપક દુનિયાના પાંચ ખંડોના અખબારોના

પહેલા પાને ચમકવા લાગ્યા હતા. સાપેક્ષતાની વિચારધારા જેટલા જ તે પણ વિચિત્ર હતા. દુનિયાના લોકો કીર્તિ પાછળ, સમૃદ્ધિ પાછળ અને ઐયાશી પાછળ દોડ્યા કરે છે. પણ આઈનસ્ટાઈન આ બધાની અરુચિ હતી. એક વખત એટલાંટિકના વહાણમાં તેઓ મુસાફરી કરી રહ્યા હતા. વહાણ પરના કેપ્ટન તેમને ઓળખી ગયા અને વહાણ પરનો મોંઘામાં મોંઘો શ્યુઈટ તેમને ફાળવ્યો. તો આઈનસ્ટાઈનને તેનો ઈન્કાર કર્યો અને કહ્યું કે પોતે બાકીના બધાની જેમ જ મુસાફરી કરશે. કોઈ વિશેષ સગવડ એમને માફક નહિ આવે.

આઈનસ્ટાઈનના પચાસમા જન્મદિને આખું જર્મની તેમના માટે અહોભાવ અનુભવતું હતું. તેમનું સન્માન કરતું હતું. પોટસ્ડેમ ખાતે તેમની અર્ધકદની પ્રતિમા ઊભી કરવામાં આવેલી, તેમને એક ઘર આપવામાં આવેલું અને દરિયામાં ફરવા માટે એક બોટ આ બધું જર્મનીએ પોતાનો પ્રેમ અને અદમ્ય આદર પ્રગટ કરવા કરેલું.

પણ થોડાં જ વર્ષો પછી એમની આ મિલકત કોઈએ પડાવી લીધેલી અને તેઓ પોતાની માતૃભૂમિમાં પાછાં ફરતાં ડરતા હતા. અઠવાડિયાઓ સુધી એ બેલ્જિયમમાં સળિયાવાળા બારણા પાછળ પડ્યા રહ્યાં જ્યાં રોજ રાતે તેમના ઓશિકે એક પોલિસ બેસી રહેતો.

જ્યારે તેઓ ન્યૂયોર્ક ગણિતના પ્રાધ્યાપક તરીકે ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ફોર એડવાન્સ સ્ટડી, બ્રિન્સ્ટનમાં જોડાયા ત્યારે તેમની ઈચ્છા પત્રકારોને મુલાકાતો આપવાની ન

હતી. કોઈ ઉન્માદ એમનામાં ન હતો. તેથી વહાણ બંદરમાં ઊભું રહે તે પહેલાં ખાનગી રીતે એમના મિત્રોએ એમને વચ્ચેથી ઉતારી લીધા અને મોટરકારમાં લઈ ગયા.

આઈનસ્ટાઈન કહેતા કે ભલે થિયરી ઓફ રિલેટીવિટી બાબતે તેને સમજાવનો પ્રયત્ન કરતા નવસો પુસ્તકો લખાયાં હોય પણ દુનિયામાં માત્ર બાર જણ એવા છે જે તેને ખરેખર સમજે છે.

પોતે સાપેક્ષતાનો સિદ્ધાંત બહુ સરળતાથી સમજાવતા અને કહેતા કે તમે કોઈ મનગમતી કન્યા સાથે કલાક ગાળ્યો હોય પણ એ તમને એક મિનિટ જ લાગવાની. પરંતુ તમને કોઈએ ગરમ સગડી પર એક મિનિટ બેસાડ્યા હોય તોય તમને એ એક કલાક લાગવાનો.

તો આ છે સાપેક્ષતા. મને તો એ સાચી લાગે છે. પણ જો તમને કોઈ સંદેહ હોય તો હું પ્રયોગ કરવા તૈયાર છું. હું પેલી કન્યા સાથે આનંદથી બેસીશ જો તમે પેલી સગડી પર બેસવા તૈયાર હોવ !

છોકરીઓની વાત કરીએ તો, આઈનસ્ટાઈન બે વાર પરણેલા. પહેલા લગ્નથી એમને બે પુત્ર હતા. બન્ને તેજસ્વી હતા અને એમનામાં પ્રતિભાના ચિહ્નો હતાં.

શ્રીમતી આઈનસ્ટાઈનએ કબુલેલું કે પોતે કંઈ સાપેક્ષતાના સિદ્ધાંતને સમજતી નથી. પણ પતિની માટે જે જરૂરી છે તે સમજું છું. એટલે કે મારા પતિને હું બરાબર સમજું છું.

આ પત્ની અવાર-નવાર પોતાના મિત્રોને ચા પીવા બોલાવતી, પછી પ્રોફેસરને કહેતી કે હવે નીચે ઉતરો ને તમે પણ અમારી સાથે જોડાવ. તે જોરથી બૂમ પાડીને કહેતા ના, ના, હું તે નહિ કરી શકું. હું તો અહીંથી

પાછો જાઉં છું. અહીં હું કંઈકામ ન કરી શકું. હું કંઈ આવી બધી બલેલ લાંબો સમય ન વેઠી શકું.

આઈનસ્ટાઈન શાંતિથી બેસી રહેતા અને પોતાના ચિરૂટ ફૂંકે રાખતા. પછી થોડી સમજાવટને અંતે પત્ની તેમને નીચે લઈ આવતી અને ચા પીવામાં તેમને જોડતી. આમ કરવાથી અલબત્ત આઈનસ્ટાઈનને તેમના કામમાંથી જરૂરી એવી હળવાશ સાંપડતી.

શ્રીમતી આઈનસ્ટાઈન કહેતાં કે એમના પતિને વ્યવસ્થિત રીતે વિચારવાની ટેવ હતી. પણ જીવન જીવવામાં તે એવા ન હતા. એ તો મન ફાવે તેમ અને મન ફાવે તે રીતે વર્તતા હતા. એમની વર્તણૂકના માત્ર બે નિયમો હતા. (૧) કોઈ પણ પ્રકારના નિયમો ન રાખો અને (૨) બીજા કરતાં સ્વતંત્ર રીતે વિચારો.

એ ખૂબ સાદું જીવન જીવતા. ઈસ્ટ્રી વગરના જૂના કપડામાં ફરતા. ભાગ્યે જ ટોપો પહેરતાં અને બાથરૂમમાં નહાતાં નહાતાં સીટી વગાડીને ગાતા બાથટબમાં પડ્યા પડ્યા જ દાઢી કરી લેતા. દાઢી કરવા જુદો સાબુ ન વાપરતા. નહાવાના સાબુથી જ એ પતાવતા. જે વ્યક્તિ વિશ્વની મૂંઝવતી સમસ્યાને ઉકેલવા પ્રયત્નશીલ હતી. તેને આખી જિંદગી આ જુદા સાબુવાળી વાત ગૂંચવાડાભરી લાગતી !

આઈનસ્ટાઈન ઘણા સુખી માણસ હતા. એવી મારા પર છાપ પડી છે. મને એમના સાપેક્ષતાના સિદ્ધાંત કરતાં એમની સુખની ફિલસૂફીમાં વધારે રસ છે. મને એ અંગેની ફિલસૂફી જબરદસ્ત લાગી છે. એ કહેતા કે પોતે એ કારણે સુખી છે કે તેમને કોઈ પાસેથી કશું જોઈતું નથી. પૈસા, એવોર્ડ કે પ્રશંસા પણ નહિ. એમને પોતાનું કામ કરવામાંથી, વાયોલિન વગાડવામાંથી અને દરિયાઈ બોટમાં ફરવામાંથી આનંદ આવતો.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૪ ઉપર)

નિશાળના એ દિવસો અને ઈતિયો

- ડૉ. પ્રવીણ મકવાણા
આંગણકા પ્રા. શાળા તા. મહુવા
જિ ભાવનગર-૩૬૪૨૯૫
મો. ૯૪૨૮૬૧૯૮૦૯

('રણના સ્મરણ' લેખક શ્રી અંબુ પટેલ - ખારાઘોડા જેઓ નિશાળના એ દિવસોમાં પોતાની પ્રાથમિક શાળાના સુંદર દિવસો અહીં રજૂ કરેલ છે. શિક્ષકો-વાલીઓ-અને વિદ્યાર્થીઓને ખૂબ જ ઉપયોગી થવાના હેતુ સાથે તેઓની સંમતિથી સંપાદિત કરી મૂકું છું.)

એ દિવસ હજુ પણ ઝાંખો-ઝાંખો યાદ છે. મારા ઘેર આઠ-દશ છોકરાઓ આવ્યા. મારી 'બા' એ મને તૈયાર કર્યો. તૈયાર કરવામાં બીજું તો શું હોય ! માથામાં દાંતીયો ફેરવી અને વાળ સરખા કર્યા અને મારા ખોભામાં નાળિયેર મૂક્યું. એ નાળિયેર ઉપર અને મારા કપાળમાં કંકુ ચાંદલો કરી અને ચોખા એ વધાવી દુઃખણા લીધા. નિશાળથી આવેલા છોકરાઓ મને લઈને નિશાળ ચાલ્યા. એ છોકરાઓ કંઈક ગાતા હતા. શુ ગાતા હતા એતો યાદ નથી. મને આચાર્ય સાહેબ પાસે લઈ જવામાં આવ્યો. મારી બા પણ સાથે હતી. સાહેબે મારા હાથમાં પેન પકડાવી અને એકડો ચિતરાવ્યો. મારી બા એ સાહેબને શુકનનો સવા રૂપિયો આપ્યો અને હું વિધિવત રીતે નિશાળે બેઠો. ! ત્યારે એડમિશન નામનો શબ્દ જન્મવાનો બાકી હતો. અષાઢી બીજના સપરમાં દિવસે આ રીતે બાળકોને નિશાળ બેસાડવામાં આવતા હતા. ગોળ ધાણા વહેંચાતા હતા. મણીભાઈ પ્રેમશંકર જોશી અમારા આચાર્ય હતા. બેઠી દડી અને ઉભા ઓળેલાં વાળ. શિયાળામાં કોટ પેન્ટ પહેરીને આવે અને ઉનાળે પેન્ટ- શર્ટ પહેરેલો હોય. રમુજી સ્વભાવ અને નવગામથી સાયકલ લઈને અમારી શાળામાં આવે. બધા કહેતા કે મણીભાઈ સાહેબે એક વખત નાટકોમાં બહુ

કામ કર્યું હતું એટલે તેમની પાસે અભિનય કળા બેમિસાલ હતી. મિમિક્રી પણ સારી કરતા એટલે મોટાભાગે માત્ર બાળકો જ નહીં. પણ , ગામમાં પણ તેમની લોકચાહના સારી હતી. આમતો અમારી શાળાની સ્થાપના ૧૮૭૭માં થયેલી તેવું નિશાળના પાટીયામાં લખેલું રહેતું. ખારાઘોડામાં મીઠાનો વેપાર કરવા આવેલા બ્રિટિશરો શિક્ષણ પ્રત્યે જાગૃત હતા એટલે અમારા ગામને કદાચ ૧૫૦ વરસ પહેલાં શાળા નસીબ થઈ હતી. દેશી નળિયાંવાળા સીધી લીટીમાં હરોળબંધ ઓરડા અને લાંબી ઓસરીવાળી શાળા હતી. અંગ્રેજ સમયમાં આ શાળાનો ઉપયોગ જેલ તરીકે પણ થયો હોવાનું ઘરડા વડીલો વાતવાતમાં કહેતા. શાળાની ફરતી બાવળના કાંટાની વાડ હતી. ભણવા આવતી વખતે દફતર સાથે આસનપટ્ટો પાથરવા બાળકો સાથે લઈને આવતા. વાદળી ચડી અને સફેદ બુશર્ટ ના ગણવેશની શરૂઆત થઈ ગઈ હતી. છોકરીઓને વાદળી ફોક અને સફેદ બુશર્ટનો ગણવેશ હતો. દર વરસે સરકારમાંથી ખાદીના તૈયાર ગણવેશ અમારા માટે આવતા. લગભગ અમારા શરીરને બંધબેસતા ન આવે તેવા ખુલતા માપના આ ગણવેશ પહેરવા તકલીફ દાયક બની જતા. જોકે એ વખતે એક નૂર આદમી હજાર નૂર કપડાં જેવી કહેવતની બહુ ખબર નહોતી પડતી એટલે ક્રિટિંગ ન આવતા ગણવેશ પહેરવામાં કોઈ નાનપ નહોતી. શાળાના ભણતર સાથે ઈતર પ્રવૃત્તિ પણ ખૂબ રહેતી. દર શનિવારે બાલસભા થતી. તેમાં બાળકો દુહા, છંદ ગીતો અને બાળગીતો ગાતા. તેમાં બાળકની

ટેલેન્ટ બહાર આવતી. હા, એ વખતે શિક્ષકો મારવામાં જરાય કંજુસાઈ નહોતા કરતા. અને વાલીઓ પણ ક્યારેય તરફદારી કરવા નહોતા આવતા. વાંકમાં આવે તો માર ખાવો પડે તેવી સાદી સમજણ ત્યારે મજબૂત હતી. શિક્ષક પણ મોટાભાગે ગામમાં રહેતા એટલે વિદ્યાર્થીઓના પરિવારથી પણ પરિચિત હોય. નિશાળમાં પ્રાર્થના થાય તેમાં પ્રગટાવવામાં આવતા દિવા અગરબત્તી વિદ્યાર્થીઓ ઘેરથી લઈ આવતા. પ્રાર્થના મંત્રી, સફાઈ મંત્રી અને કલાસ મોનિટર જેવી જવાબદારીઓ બાળકોને વહેંચી આપવામાં આવતી. આથી સમૂહજીવન ખીલતું. મોટાભાગે સ્થાનિક પ્રવાસોનું આયોજન થતું. ક્યારેક બાજુમાં આવેલા જુનાપાધરના તળાવનો કે રણનો પ્રવાસ ગોઠવવામાં આવતો. ત્યારનું ભણતર વિદ્યાર્થી કે વાલી એકેયને ભારરૂપ નહોતું બનતું. ભણવા માટે લખલૂટ ખર્ચ નહોતો કરવો પડતો. વાલીઓમાં એટલી જાગૃતતા કદાચ નહોતી. પરંતુ, શિક્ષક પૂરેપૂરા જાગૃત અને જવાબદાર રહેતા. એક દિવસ નિશાળની પાછળ છાનામાના બીડીના કશ ખેંચતા ઈતિયા ને સાહેબ બારીમાંથી જોઈ ગયા. દબાતા પગે પહોંચી એ સાહેબે ઈતિયાના ગાલ ઉપર એવો તમાચો માર્યો કે બીડી હાથમાંથી છૂટી ગઈ અને ગાલ લાલચોળ થઈ ગયો. આજે ઈતિયો શહેરમાં મોટો જણ થઈ ગયો ને પાંચમા

પૂછાય છે. ક્યારેક અમારા ગામમાં આવે ત્યારે એ અચૂક યાદ કરે છે એ તમાચાને કારણે બીડી છૂટી ગયાના દિવસને ! અને કાયમ માટે બીડી છૂટી જવાથી એ રાજી થાય છે. દોઢસો વરસની મારી શાળાની સફરમાં અનેક શિક્ષકો આવ્યા અને જતા રહ્યા છે. વિદ્યાર્થીઓ પણ વાલી બની અને વૃદ્ધ થઈ કેટલાક મોટાગામતરે જતા પણ રહ્યા છે. સમયનું કામ છે વહેતા રહેવાનું અને એ નિરંતર વહેતો રહે છે. મને એકડો ઘૂંટવનાર મણીભાઈ માસ્તર હવે નથી રહ્યા. તેમના સંતાનો શહેરમાં સ્થિર થઈ અને સુખી છે. પેલી અંગ્રેજ વખતની જૂની નિશાળના ઓરડા જર્જરિત થતા તેને પાડી દેવામાં આવ્યા છે. કેટલાક નવા ઓરડા પણ બન્યા છે. નિશાળ ફરતે દીવાલ બની ગઈ છે. તેની અંદરના શિક્ષણની દુનિયા સુધી હવે નજર પહોંચતી નથી. કહેવાય છે કે શિક્ષણમાં વાલીથી વિદ્યાર્થી સુધી પરિપક્વતા આવતી જાય છે.

થોડા દિવસ પહેલાજ એક ચમકતી ગાડીમાં બેસેલો ઈતિયો અમને આશ્રમ રોડના ઈન્કમટેક્સ પાસે મળી ગયો. એ અમને પૂછતો હતો કે હવે આપણી નિશાળમાં કોઈ ઈતિયો બીડી પીવે છે!! કોઈ શિક્ષક તમાચો મારી ને ઈતિયાની બીડી કાયમ માટે છોડાવી દે છે.... ને બીજી ક્ષણે વરસાદ તૂટી પડ્યો. અમદાવાદના આભમાંથી અને ઈતિયાની ઓંખ માંથી.....

વ્યક્તિ વિશેષ : આઈનસ્ટાઈન એક ઠોઠ નિશાળિયા હતા પણ....

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૩૨ થી ચાલુ)

આઈનસ્ટાઈનને વાયોલિન થકી જે આનંદ મળતો તે બીજા કશામાંથી ન મળતો, તેઓ સંગીતમાં જ વિચાર્યા કરતા અને સંગીતના જ દિવાસ્વખો જોતા.

એકવાર બર્લિનમાં તેઓ ટ્રાયકારમાં પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા. તેમણે કંડકટરને કહ્યું કે તેણે પાછા છૂટા પૈસા બરાબર આપ્યા નથી. કંડકટરે ફરી ગણતરી કરી અને

જોયું કે બરાબર આપ્યા હતા. તેણે પરચૂરણ ગણીને આઈનસ્ટાઈનને પાછું આપ્યું અને કહ્યું કે તમારી મુશ્કેલી એ છે કે તમને ગણતરી આવડતું નથી !

[Dale Carnegie Little-known facts about well-known people(1947) માંથી સાભાર]

આભાર (Thank you)

હીરાલાલ છોડવડીયા
નિવૃત્ત શિક્ષક
શેઠ અ. હ. સરસ્વતી વિદ્યાલય

જ્યારે આપણે કોઈને આભાર કહીએ ત્યારે તેમણે આપણા માટે કરેલ કોઈ કાર્ય માટે તેમના તરફ અહોભાવ વ્યક્ત થાય છે. આપણા ઉપરથી થોડો ભાર હળવો થાય છે. અને તે વ્યક્તિને બીજા માટે સારું કાર્ય કરવાની પ્રેરણા મળે છે. પરંતુ કેમ જાણે આપણને આ શબ્દનો ઉપયોગ કરવાની ઓછી જરૂરિયાત લાગે છે. અંગ્રેજી ભાષામાં અને પરદેશમાં વાત વાતમાં થેન્ક્યુ કહેવાની આદત લોકોને વધારે છે. આ આદતનો મોટામાં મોટો ફાયદો એ છે કે બોલનાર અને સાંભળનાર બંનેના ચહેરા પર સ્મિત તો આવે જ છે, સાંભળનારને પણ સારું કાર્ય કરવા બદલ કંઈક લાગણી મળ્યા નો અહેસાસ થાય છે.

અમેરિકામાં અમે રહેતા હતા તે શહેર ફ્રીમોન્ટમાં ગુરુવારે કચરાની પેટી બહાર મૂકાય. લીલી પેટી ઘાસ-ફુસ કે ફળ-ફૂલ માટે, વાદળી પેટી સુકો-લીલો કિચનના અન્ય કચરા માટે, કાળી પેટી કાગળ, પ્લાસ્ટિક જે રિસાયકલ થઈ શકે તેવા કચરા માટે એક મોટી ટ્રક લઈને કચરો લેવા આવે. વાદળી ડબ્બા પહેલા ખાલી કરીને ટ્રકમાં મશીનથી ઠલવાય. ડ્રાઈવર મશીનથી ડબ્બો ઉચકાવે અને ટ્રકમાં ઠલવાય. તમે ઘરની બહાર મૂકેલા ડબ્બા આ રીતે ખાલી થાય સાંજે કે બીજા દિવસે ખાલી ડબ્બા તમે પાછા તમારા કમ્પાઉન્ડના ઘરની પાછળ લઈ લો. આ કામ નિયમિત રીતે ગુરુવારે થાય. શહેર સુધારાઈની આ વ્યવસ્થા આ સફાઈ કામદારની કામગીરીને બિરદાવવા એક બહેનને ઘરની અંદર કાચની બારી પાસે થેન્ક્યુ લખીને એક બોર્ડ લઈને બેઠા.

બેનને મેં જોઈને મને આનંદ સાથે આશ્ચર્ય થયું. સફાઈ કામદાર ટ્રક ડ્રાઈવર પોતાની ફરજ બજાવતો હતો. પરંતુ તેનો પણ આભાર માનનાર બહેન અને તે જોઈને આનંદ અનુભવનાર ડ્રાઈવરનો ચહેરો બંનેના સ્મિત આજે પણ યાદ આવે છે. ઘટના ખૂબ જ નાની પણ અસરદાર.

આવી જ કંઈક ઘટના મુન્નાભાઈ એમ. બી. બી. એસ. માં હોસ્પિટલમાં સફાઈ કામ કરનાર અને મુન્નાભાઈ વચ્ચે સિનેમામાં દર્શાવવામાં આવી હતી. સફાઈ કામદારની ડોક્ટર સાથેની સરખામણી અને જાદુની જખ્ખી.

આવી ઘટનાઓ આપણને ગમે છે. હૃદયને સ્પર્શી જાય છે. પરંતુ આપણે તેનો અમલ કરતાં કેમ ખચકાઈએ છીએ. ગુજરાતીમાં તો એક સરસ કવિતા છે, કે “ગમતાનો કરીએ ગુલાલ, ગમતું ગજવેન ઘાલીએ” શુભસ્ય શીઘ્રમ! નાની વાતોમાં આપણે પણ થેન્ક્યુ નો ઉપયોગ કરીશું અને આપણા અને સામેના વ્યક્તિના ચહેરા પર સ્મિત લાવીશું. આ ધ્યાનથી વાંચવા બદલ આપનો આભાર.

પરીક્ષા એક પ્રકારનો ઝેરી નશો છે. એનાથી જ્યાં સુધી આપણે ચેતીશું નહીં ત્યાં સુધી તેના માઠાં પરિણામો આપણે ભોગવતા જ રહ્યા. ઘણા ખરા શિક્ષકો પરીક્ષા પદ્ધતિના કિચડમાં મોટા થયા હોય છે, પરીક્ષાના ઝેરી નશા વિના અભ્યાસનું કામ ચાલી શકે જ નહિ એવી તેઓની દ્રઢ માન્યતા હોય છે.

૨૧ મી સદીના સંદર્ભમાં આજીવન શિક્ષણ (Lifelong Learning)

- રવીન્દ્ર દવે
(વિશ્વવિદ્યાર)

'આજીવન શિક્ષણ' માં ત્રણ મહત્વની સંકલ્પનાઓ છે. જીવન, આજીવન અને શિક્ષણ.

માનવજીવન એક વહેતી સરિતા છે. તેના માર્ગમાં કોઈવાર સપાટ અને સરળ મેદાનો આવે છે. તો કોઈવાર પથ્થરો, ઝાડીઓ અને પહાડીઓ આવે છે. આ બધામાંથી જીવનભર સારી રીતે આગળ વધતા રહેવા માટે અને જીવનમાં કાર્યકુશળતા તેમજ ગુણવત્તા વિકસાવતા રહેવા માટે બદલાતી પરિસ્થિતિઓ પ્રમાણે નવું નવું શીખતા રહેવાનું આવશ્યક બને છે.

જીવનને જુદે-જુદે તબક્કે વિવિધ પ્રકારનાં પરિવર્તનો આવે છે. દરેકના જીવનકાળમાં શારીરિક અને માનસિક પરિવર્તનો થયા કરે છે. તે જ પ્રમાણે સામાજિક, આર્થિક અને વ્યાવસાયિક જેવાં ક્ષેત્રોમાં ક્રમે ક્રમે ફેરફારો આવે છે. આ બધાને જીવનભર જાગરૂકતા પૂર્ણ સમજતા રહેવું. તેમાં આવતી નવી નવી તકોનો ઉપયોગ કરવો. તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી સમસ્યાઓને હલ કરીને જીવનની કાર્યક્ષમતાને ટકાવી રાખવી અને આગળ વિકસાવતા જવી એ પ્રસતુત સમયમાં માનવજીવનની સતત પ્રક્રિયા બને છે. જીવનના પડકારોને ઝીલવા માટે આપણી સજ્જતાને અને આત્મવિશ્વાસને ટકાવી રાખવા પડે છે. આ માટે એક યા બીજી રીતે કંઈક સતત શીખતા રહેવું પડે છે.

૨૦ મી સદીના છેલ્લા દાયકાઓમાં અને ૨૧મી સદીના શરૂઆતમાં આવા ફેરફારો મોટા પ્રમાણમાં અને ત્વરિત ગતિથી આવતા રહ્યા છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીના જ્ઞાનસાગરમાં, કૌશલ્યોમાં અને

ઉપકરણોમાં ધરખમ ફેરફારો આવ્યા કરે છે. આ બધાનો પ્રચંડ વિસ્ફોટ હવે માત્ર એક જ વાર થતો નથી પણ વારંવાર થાય છે. અને તે ત્વરિત તેમજ આવર્તિત બની ગયો છે. કમ્પ્યુટર, ઇન્ટરનેટ, મોબાઇલ ફોન વગેરેની શોધ જલ્દીથી વિશ્વવ્યાપી તો બની ગઈ છે. પણ તેની નવી નવી generation અકલ્પ્ય ત્વરાથી આવતી રહે છે. આવાં જ પરિવર્તનો મેડિસિન, ફાર્મસી, વાહન વ્યવહારનાં સાધનો તથા આર્થિક, વ્યાવસાયિક અને ભૌગોલિક ક્ષેત્રોમાં પણ આવ્યા કરે છે.

આ બધા ફેરફારોની અસર આપણા વૈયક્તિક, કૌટુંબિક અને વ્યાવસાયિક જીવન પર પડે છે. એટલે આ પરિવર્તનોને સમજવા અને પચાવવા માટે નવા અભિગમો કેળવવા માટે તથા નવાં કૌશલ્યો પ્રાપ્ત કરવા માટે બે પ્રકારનું આજીવન શિક્ષણ જરૂરી બને છે: એક તો આપણા વ્યાવસાયિક જીવનની કાર્યક્ષમતા ટકાવી રાખવા અને આગળ વધારવા માટે. પોતાના વ્યવસાયમાં થતાં નવીનીકરણમાં Adaptation અને participation નહિ કરનાર લોકો ક્રમે ક્રમે પાછળ પડી જાય છે. કેટલાકને તો પોતાનો વ્યવસાય પણ બદલવો પડે છે. અને તે માટે પણ નવું શીખવું પડે છે. બીજા પ્રકારનું આજીવન શિક્ષણ. જે પહેલા પ્રકાર સાથે ગૂંથાયેલું છે. તે આપણા સામાન્ય જીવનની કાર્યક્ષમતા અને ગુણવત્તા વધારતા રહેવા માટે છે. આમ કરવાથી જીવન આનંદ યુક્ત અને તણાવ મુક્ત થાય છે. ધીમે ધીમે સામાજિક, સાંસ્કૃતિક અને આઘાત્મિક વિકાસ તરફ પ્રગતિ થઈ શકે છે. તદ્દુપરાંત, જીવનમાં વિકાસ માટે આવતી તકોનો લાભ પણ લઈ શકાય છે.

દાખલા તરીકે, ૨૦ મી સદીમાં વિશ્વભરમાં માનવજાતે એક અગત્યની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી છે- અને એ છે દિર્ઘાયુષ્ય મેળવવાની. જેમ કે ૧૯ મી સદીને અંતે, ઈ.સ. ૧૯૦૦ની સાલમાં ભારતમાં લોકોનું સરેરાશ આયુષ્ય ૩૦ વર્ષ કરતાં ઓછું હતું, પરંતુ ૨૦મી સદીને અંતે, ઈ.સ. ૨૦૦૦માં તે વધીને ૬૦ વર્ષ કરતાં વધારે થઈ ગયું. ૨૧મી સદીમાં પણ તે વધતું જાય છે. કેટલાક રાજ્યોમાં તે ૬૫ વર્ષ ઉપર પહોંચ્યું છે. તેમાં પણ કેટલાક કુટુંબોમાં ૭૦ વર્ષ થી પણ ઘણું વધારે છે. હવે આ નવી સદીનો પડકાર એ છે કે ૨૦મી સદીમાં સિદ્ધ કરેલું સરેરાશ લાંબું આયુષ્ય ૨૧મી સદીમાં દિર્ઘાયુ સાથે નિરોગી કેવી રીતે બનાવવું? માનસિક-સામાજિક તણાવ વચ્ચે માનવી દવાઓને સહારે જીવન જીવવાને બદલે જીવનને આરોગ્યમય, પ્રવૃત્તિમય અને આનંદમય બનાવવા માટે ૨૧મી સદીમાં નાનપણથી જ તેમજ યુવાવસ્થા, પ્રૌઢાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થા દરમિયાન તેણે ઘણી નાની મોટી બાબતો શીખવી પડે અને તેમને વ્યવસ્થિત તેમજ નિયમિત રીતે જીવનમાં ઉતારવી પડે. આ માટે તંદુરસ્તીને ક્ષેત્રે ઘરમાં શાળામાં અને સમાજમાં પ્રાપ્ય વિધવિધ સ્ત્રોતો (Sources) દ્વારા સતત અને શિસ્તબદ્ધ રીતે સ્વયંશિક્ષણ (self-learning and self-directed learning) આવશ્યક બને છે. દુનિયાના જુદા-જુદા દેશોમાં કેટલાયે લોકોએ અને તેમનાં કુટુંબોએ આનો લાભ લીધો છે.

આ જ રીતે માનસિક તીવ્રતાને ચેતનાયુક્ત રાખવા માટે, સામાજિક સ્થિતિને સતત સંભાળતા રહેવા માટે, આર્થિક અને વ્યાવસાયિક જીવનને વિકસાવવા માટે, પર્યાવરણની જાળવણીમાં ભાગ લેવા માટે, નાગરિક જવાબદારીઓ અદા કરવા માટે, તથા સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક જીવનને ઉન્નત કરતા રહેવા

માટે આજીવન શિક્ષણ અનિવાર્ય બનતું જાય છે.

જીવનના આ સર્વાંગીણ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા માટે દરેક પોતાની શીખવાની મૂળભૂત શક્તિ (learning ability) વધારવાની જરૂર છે. દરેક વ્યક્તિમાં શીખવાની મૂળભૂત શક્તિ (learning ability) તો હોય જ છે. આ મૂળભૂત શક્તિને કેળવીને અધ્યયનક્ષમતાનું સંવર્ધન (enhancement of learnability) શક્ય છે. ઘર તેમજ શાળા-મહાશાળાઓ અને અન્ય સંસ્થાઓ આમાં મદદરૂપ બની શકે છે. આ માટે આજના વસ્તુકેન્દ્રી અભ્યાસક્રમ (content-based curriculum) ની સાથે સાથે પ્રક્રિયાકેન્દ્રી અભ્યાસક્રમ (process-based curriculum) દ્વારા learning - how - to - learn ની ક્ષમતાઓ અને અભિગમ અપનાવવા જરૂરી છે.

આજીવન શિક્ષણમાં સ્વયં શિક્ષણ (self learning), સ્વ-નિર્દેશિત શિક્ષણ (self directed learning), અને સ્વ મૂલ્યાંકન (self evaluation) ની ભૂમિકા અત્યંત મહત્વની છે. સ્વ મૂલ્યાંકન એ શ્રેષ્ઠ મૂલ્યાંકન ગણાય છે. આ પ્રક્રિયાઓ દ્વારા આપણે જીવનને ક્યે તબક્કે શું શીખવાનું છે. જ્ઞાનનાં અગાધ મહાસાગરમાંથી આપણી શૈક્ષણિક આવશ્યકતાઓ (learning need) કઈ છે તે પારખવાનું તથા તેમને જુદી-જુદી પ્રવિધિઓથી સિદ્ધ કરવાનું શક્ય બને છે. આ માટે સમગ્ર જીવનને બાર તબક્કામાં વહેચ્યું છે. અને દરેક તબક્કામાં ઘર, શાળા, સમાજ, વ્યવસાય સ્થાન (workplace), તથા મીડીયા દ્વારા કેમ શીખાય તેનું આયોજન કરેલું છે.

૨૧મી સદીમાં સતત શીખતા રહેવા માટે અને જીવનને ગુણવત્તાસભર બનાવવા માટે અનેક સ્ત્રોતો (sources) પ્રાપ્ત થઈ શકે તેમ છે. નવી

ટેકનોલોજીની ભેટ તરીકે મળેલાં T.V., D.V.D., કમ્પ્યુટર, ઈન્ટરનેટ, EDUSAT ઘણી રીતે ઉપયોગી છે. નૂતન યુગમાં સેમિનાર, વર્કશોપ, કોન્ફરન્સીઝ વગેરે વધતાં જાય છે. અને વધારે ને વધારે લોકો આ શૈક્ષણિક સ્ત્રોતોનો લાભ લઈ શકે છે. હાલના સમયમાં તો દૈનિક અખબારો, News Paper ની સાથે સાથે Knowledge Paper બનતાં જાય છે. અખબારો દરરોજ એક વિશિષ્ટ પૂર્તિ આપે છે. જેમાં આજીવન શિક્ષણની સારી એવી સામગ્રી હોય છે. આ ઉપરાંત, સામયિકો, પુસ્તકો અને વિશ્વકોષ આજીવન શિક્ષણના સબળ સાધનો બની રહ્યાં છે. ગુજરાતમાં ગુજરાતી વિશ્વકોષ જે છેલ્લા બે દાયકામાં પ્રકાશિત થયો છે તે આબાલવૃદ્ધ સૌને આશીર્વાદ સમાન છે. તેમાં પિરસેલી માહિતી પ્રમાણભૂત, વિશ્વસનીય અને જીવનના બધા જ આયામોને આવરી લેનારી છે. તેથી એ આજીવન શિક્ષણનું અત્યંત પ્રબળ સાધન બની રહે છે. તેનો નિયમિત ઉપયોગ કરતા રહેવું તે સૌ ગુજરાતીઓ માટે આવશ્યક છે. વળી જ્ઞાનના આવર્તિત વિસ્ફોટને ધ્યાનમાં રાખીને આ નવા પડકારને ઝીલવા માટે

ગુજરાતી વિશ્વકોષનું નવું સંસ્કરણ પણ ઝડપભેર પ્રકાશિત થવા માંડ્યું છે. ઈન્ટરનેટની માહિતી પ્રમાણભૂતતા પર કોઈનું નિયંત્રણ નથી, જ્યારે ગુજરાતી વિશ્વકોષમાં આવરી લીધેલું વિશ્વભરનું જ્ઞાન તેના સાતત્ય અને વિશ્વસનીયતાનાઈ પૂરેપૂરી ચકાસણી પછી જ ગુજરાતની પ્રજા સામે મૂકાય છે જે આ કોશની વળી એક વધારે વિશિષ્ટતા છે.

આમ તો પરાપૂર્વથી માનવજાત જીવનભર કંઈક ને કંઈક શીખ્યા કરતી હોય છે. પરંતુ ૨૧મી સદીના નવા પ્રશ્નો, નવી તકો, અને નવા પડકારોને અનુલક્ષીને કેટલીક પરિસ્થિતિઓ સાથે સુમેળ સાધતાં (adaptive learning) શીખવું પડે છે. તો કેટલીક પરિસ્થિતિઓમાં નવીનીકરણ (innovative learning) કરવાનું જરૂરી બને છે. આવી પદ્ધતિઓને જ્યારે આપણે આત્મસાત્ કરીએ છીએ ત્યારે આજીવન શિક્ષણનો અભિગમ જીવનને બહેતર અને ઉન્નત બનાવવામાં ખૂબ જ મદદરૂપ બને છે. બહેતર જીવન એ માનવના બાહ્ય વિકાસ માટે અને ઉન્નત જીવન એ આંતરિક વિકાસ માટે આવશ્યક છે. બાહ્ય વિકાસ + આંતરિક વિકાસ = પૂર્ણ વિકાસ.

વિશ્વ-વીણા

હતું ટપકતું જગે પૂનમનું સુધા-છટણું,
પ્રકૃલ્લ દ્રુમને દલે લહર ઊઠતી ગાનની;
હતું રણઝણી રહ્યું હૃદય એક વીણા તણું.
હતો ન બીનકાર ત્યાં, નજર કિન્તુ કો મૂઢની
પડી બીન પરે અને સકલ તારમાં કંપનો
ઊઠ્યાં રણઝણી જગાડી બસૂરાં બધે સ્પંદને.
નિહાળું હુંય રાતદી પરમ વિશ્વ-વીણા અહીં —

મઢી સૂરજ્યંદ્રને અજબ ભવ્ય બે તું બડે,
સજી અમરગંગને રજત દિવ્ય તારો વડે;
અહો ! કુશળ કોઈ ગાયકની રાહ તે પેખતી !
વિરાટ બીન એ પરે મનુજ-ઊર્મિની પાંગળી
નિહાળી જડ આંગળી, હૃદયમાં રહું થરથરી —
પ્રમાદી અહીં એક જો જગ-બીને ફરે આંગળી
સહસ્ત્રશત તારલા લય ચૂકી પડે ત્યાં ખરી !

- સ્નેહ રશ્મિ

પુસ્તક-પરિચય : જીનામ

- રણછોડ શાહ
એમિટી સ્કૂલ, ભરૂચ.
સંપર્ક સૂત્ર : ૯૯૭૯૮૯૧૬૭૧

ગુજરાતી સાહિત્ય ઉત્તમ નવલકથાઓથી ભરપૂર છે. અનેક ખ્યાતિપ્રાપ્ત સાહિત્યકારો નવલકથાકાર તરીકે જાણીતા અને માણીતા છે. ગોવર્ધનરામ ત્રિપાઠી, ર. વ. દેસાઈ, ગુણવંતરાય આચાર્ય અને બીજા અનેકની નવલકથાઓ સૌએ માણી છે. વર્તમાન સમયના આવાજ એક સાહિત્યકાર શ્રી હરેશ ધોળકિયાએ પણ અનેક નવલકથાઓ આપી છે. તેઓશ્રીએ ખંડિત અખંડ, અંગદનો પગ, રોલર કોસ્ટર, ક્ષમસ્વ વગેરે જેવી નવલકથાઓ આપી છે. આવી જ એક નવલકથા એટલે 'જીનામ'.

આ નવલકથાના કેન્દ્રમાં એક સંત છે. કબીર કે નરસિંહ જેટલા જાણીતા નથી તેવા એક 'કાવડિયા સંત' તરીકે પ્રખ્યાત શ્રી મેક્ષા થઈ ગયા. મેક્ષાનો સ્વીકાર માત્ર કચ્છમાં જ નહીં, સૌરાષ્ટ્રમાં પણ થયો છે.

સમગ્ર નવલકથાના કેન્દ્રમાં સંત 'મેક્ષા' છે. તેને ત્રણ ભાગમાં વિભાજીત કરીને કથા આલેખાઈ છે. પ્રથમ વિભાગમાં સંત કેવી રીતે થયા તેની વાત કરી છે. એક સામાન્ય કુટુંબમાં જન્મેલ મેકાનની વાત છે. માતાપિતાનું નામ અનુક્રમે પબાંબા અને હરધોળજી છે. ધર્મિષ્ઠ કુટુંબનું વાતાવરણ નાના બાળકને ધર્મના પંથે આગળ વધવા પ્રેરે છે. બાળકના અંતરના ઊંડાણમાંથી આવતા અવાજને અનુસરીને તે માતાના મડના ગાદીપતિ કાપડી ગંગારાજને મળવા જાય છે. ગૃહત્યાગનો સંકલ્પ કરે છે અને માતાપિતા તથા ગુરૂની સમજાવટ છતાં તે પોતે નિર્ધારિત રસ્તે આગળ વધે છે. સંન્યાસી થવાના સંકલ્પમાં અડગ રહી તે તરફ પ્રયાણ કરે છે.

વિભાગ - બેમાં સાધના અને સિદ્ધિની વાતનું વર્ણન છે. સંન્યાસી થવા કઠીન તપશ્ચર્યા કરે છે. સાધુઓને મળવા ગિરનાર જાય છે. ત્યાં દત્તાત્રયની ટૂંક સુધી પહોંચી જ્ઞાન મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે. ત્યાં તેમને એક ગુરૂભાઈ મળે છે અને ત્યાંથી તેને 'જીનામ' નામ મળે છે. જુદી-જુદી વ્યક્તિઓને મળી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સંન્યાસી બને છે.

વિભાગ - ત્રણમાં 'જનસેવા કી સાથ મેં', 'રામભજન કરના' ના નિશ્ચય સાથે કચ્છમાં વિવિધ જગ્યાઓએ ફરીને લોકસેવાના કાર્યો કરે છે. પારુ મહારાજ તેમના પહેલા શિષ્ય બને છે. હિંગળાજના મંદિર, હરિદ્વાર, કંથકોટ વગેરે જગ્યાઓએ ભ્રમણ કરે છે. પોતાના વતનના ગામમાં પણ જાય છે. પરંતુ દરેક જગ્યાએ સેવા કાર્ય કરી સતત ફર્યા કરે છે. 'સાધુ તો ચલતા ભલા'ની ઉક્તિ સાર્થક કરે છે.

વ્યક્તિ કેન્દ્ર નવલકથા લખવાનું કામ કઠીન છે. પરંતુ લેખક તેમાં સુપેરા પાર ઊતર્યા છે. તેમની ભાષા, સ્થળ અને વ્યક્તિના વર્ણન, સંવાદોની સરળતા અને ઉત્સુકતાને કારણે એકી બેઠકે વાંચવી પડે તેવી નવલકથા 'જીનામ' છે. લેખકને હાર્દિક અભિનંદન... આવા જ પુસ્તકો લેખક મિત્ર હરેશભાઈ ધોળકિયા મારફત સમાજને પ્રાપ્ત થાય તેવી શુભેચ્છાઓ

પુસ્તકનું નામ : જીનામ

લેખક : હરેશ ધોળકિયા

પ્રકાશક : ગુર્જર સાહિત્ય પ્રકાશન, અમદાવાદ

(ફોન: ૯૮૨૫૨ ૬૮૭૫૯)

વિદ્યાર્થી આલમ જશીબાની પ્રેરણાત્મક વાતો

- પરમાર નિધિ હિતેષભાઈ
ધોરણ - ૧૨ ખ જે. એન. બાલિકા વિદ્યાલય

સરસ્વતી વિદ્યામંડળના સ્થાપક શ્રી જશીબેન નાયક ખૂબ જ સંવેદનશીલ અને બીજાના દુઃખે દુખી અને સુખે સુખી થનાર વ્યક્તિ હોવાથી સૌ તેમને યાદ કરતા રહેશે.

તેઓશ્રીએ તેમના જીવનમાં બનેલી ઘણી લાગણીશીલ અને સંવેદનશીલ ઘટનાઓને વાર્તા સ્વરૂપે લખી છે. તેમાંથી “સ્મૃતિના અસવાર” પુસ્તકમાં તેમણે “મારા ખેતરની માટી” નામની ખૂબ જ સંવેદનશીલ અને લાગણીથી ભરપૂર વાર્તા લખી છે.

આ વાર્તામાં ઈંગ્લેન્ડમાં વરસાદની સાથે સાથે સુસવાટા કરતાં ઠંડા પવનને કારણે બારી-બારણાંઓનો અવાજ બહારના વાતાવરણનો ખ્યાલ ધરની અંદર બેઠેલાઓને કરાવતો. આવા વાતાવરણમાં દરેક વ્યક્તિ હીટર ચાલુ કરી ધરના હુંફાળા વાતાવરણમાં બેસવાનું પસંદ કરે છે. પરંતુ આવા વાતાવરણમાં જશીબાના ધરના બારણાનો બેલ વાગ્યો.

બારણું ખોલતા જોયું તો એક નાનકડો છોકરો બારણે ઊભો રહીને તેનું નામ જેક છે તેમ કહીને તરત જ પ્રશ્ન પૂછે છે કે તમારા બગીચા માટે તમે થોડી માટી ખરીદશો? લેખિકાને પ્રશ્ન થાય છે કે આવા વાતાવરણમાં છોકરો માટી વેચવા શા માટે આવ્યો હશે? આની પાછળ કોઈ કારણ જરૂર હશે.

તેથી તેઓ એક ગુણ માટી ખરીદી લેવાની હા પાડે છે. પરંતુ એ છોકરો તેની માટી બતાવીને કહે છે કે મારી માટી સારી છે. થોડી વધારે ખરીદી લો. ત્યારે લેખિકાના

પતિ (રઘુદાદા) કહે છે કે તારી આટલી ફળદ્રુપ માટી શા માટે વેચવા માંગો છે.

ત્યારે જેક તેની વાત સમજાવતા કહે છે કે આ માટી વેચી તેના પૈસા ભેગા કરીને એક અપંગ માનવીઓની સંસ્થાને અમારા કુંડુંભ તરફથી દાનમાં આપવાના છે. આ વાત સાંભળી સંવેદનશીલ જશીબાનું મન વિચારે પડે છે કે આ પોતે મજૂરી કરીને ગુજરાન ચલાવતા હોવા છતાં બીજાને મદદરૂપ થવાની એમની ભાવના છે.

આથી તેઓ વધારે માટી ખરીદીને તેમને પૈસા આવે છે. પરંતુ જેક તેના મમ્મી અને બે ભાઈઓ સાથે વાત કરતો હતો તેના પરથી લાગ્યું કે તેના પપ્પા નથી અને તેની માતા તેના ત્રણેય બાળકોને મજૂરી કરતા શીખવે છે. જશીબાને થાય છે કે આવી માના પેટે જન્મ લેનાર બાળક નસીબદાર છે. પછી તે મા તેના ત્રણેય બાળકને ટ્રકમાં ચડાવીને ટ્રકને આગળ ચલાવે છે અને જશીબા - રઘુદાદા તે ટ્રક સામે જોઈ રહ્યાં. આ ‘મા’ આપણા સૌ માટે પ્રેરણારૂપ રહેશે.

આ વાર્તા પરથી જશીબા કહેવા માંગે છે કે આપણી પરિસ્થિતિ ગમે તેવી ખરાબ હોય પરંતુ જેની સ્થિતિ આપણા કરતા પણ ખરાબ હોય તો તેને આપણે મદદરૂપ થવું જ જોઈએ.

ભણતો વિદ્યાર્થી ઉદ્દંડ બન્યો છે, ભણાવતો શિક્ષક પરિસ્થિતિથી લાચાર બન્યો છે અને શાળા સંચાલક આર્થિક સંકડામણમાં ડૂબ્યો છે. આ ઉદ્દંડતા લાચારી, સંકડામણ અને નિર્ભયતાના દુશ્મનો છે.

તંત્રીનોંધ : “ઘરશાળા” માસિકમાં શિક્ષણ સમાચાર દર મહિને નિયમિત રીતે પ્રગટ કરવામાં આવે છે. આ સમાચાર વર્તમાનપત્રો અને સમાચારોને આધારે તૈયાર થાય છે. એટલે કે એ દૃષ્ટિએ જોવા વાંચકોને વિનંતી છે.

- તંત્રીઓ

ધોરણ 11 સામાન્ય પ્રવાહ બાદ સ્કૂલ બદલતા જે તે સ્કૂલના વિષય રાખી શકાશે :

ધોરણ 11 સામાન્ય પ્રવાહ બાદ ધોરણ 12 માં શાળા બદલતા જો તે શાળામાં અગાઉ મુજબના વિષયો ન હોય, તો તે બદલવાની બોર્ડ છૂટ આપી છે. અને શિક્ષણ સમિતિની ભલામણના આધારે બોર્ડ દ્વારા તમામ ડી.ઈ.ઓ. ને આ માટે પરિપત્ર કરી દેવાયો છે. જે મુજબ હવે વિદ્યાર્થી શાળા બદલીને જે શાળામાં ધોરણ 12 સામાન્ય પ્રવાહમાં જાય ત્યાંના વિષય માળખામાં ગ્રુપ 3 માં એક વિષય અને ગ્રુપ 4 માં એક વિષય બદલી શકશે. કેટલીક શાળાઓમાં વિષય જુદા હોવાથી બોર્ડની શિક્ષણ સમિતિની શરતોને આધીન નિર્ણય લેવાયો છે.

ધોરણ 10-12 માં રીપિટર પણ કોર્સ ઘટાડા મુજબ પરીક્ષા આપી શકશે :-

એન.સી.ઈ.આર.ટી. મુજબ ધોરણ 10-12 માં જે વિષયના કોર્સમાં ઘટાડો કરાયો છે. તે વિષયના નવા બોર્ડ પ્રશ્નપત્ર પરિરૂપ ગુજરાત બોર્ડ દ્વારા જાહેર કરાયા છે. બોર્ડની પરીક્ષા સમિતિની બેઠકમાં થયેલ નિર્ણય મુજબ માર્ચ 2024 ની બોર્ડ પરીક્ષામાં નિયમિત વિદ્યાર્થીઓ સાથે રીપિટર, ખાનગી તેમજ પૃથક સહિત

તમામ વિદ્યાર્થીઓને નવા પ્રશ્નપત્ર પરિરૂપ મુજબ પરીક્ષા આપવાની રહેશે. રીપિટર વિદ્યાર્થીઓએ અગાઉ જે જૂના કોર્સમાં પરીક્ષા આપી હતી તેને બદલે હવે ઘટાડેલ કોર્સમાં પરીક્ષા આપવાની રહેશે. જેનાથી તેઓને ઘણો ફાયદો થશે.

સી.બી.એસ.ઈ. બોર્ડની પરીક્ષાઓ વર્ષમાં બે વખત લેવાશે. જેમાં વધારે માર્ક હશે એ માન્ય ગણાશે :

દેશમાં બોર્ડ પરીક્ષાઓ હવે બે વખત યોજવામાં આવશે. નવી શિક્ષણનીતિ લાગુ કરવા માટે કેન્દ્રીય શિક્ષણ મંત્રાલય શાળા શિક્ષણનું નવું નેશનલ કરીક્યુલમ ફ્રેમ વર્ક (એન.સી. એફ.) તૈયાર કર્યું છે. જે હેઠળ હવે બોર્ડ પરીક્ષાઓ બે વખત લેવામાં આવશે. એન. સી. એફ. ની ગાઈડલાઈન અનુસાર વિદ્યાર્થી પાસે બંને પરીક્ષામાંથી જેમાં વધારે ગુણ હશે તે જાળવી રાખવાનો વિકલ્પ રહેશે. નવા ફેરફાર મુજબ ધોરણ 11 અને ધોરણ 12 ના વિદ્યાર્થીઓએ બે ભાષા ભણવી પડશે. જેમાંથી એક ભાષા ભારતીય હોવી જોઈએ. હાયર સેકન્ડરી શિક્ષક બનવા માટેની પ્રિલિમમાં માત્ર ૪૨ ટકા જ પાસ :

સરકારી અને ગ્રાન્ટેડ ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓમાં શિક્ષક બનવા માટેની ટાટની પ્રિલિમ પરીક્ષાનું પરિણામ જાહેર થયું. જે માત્ર ૪૨.૧૦ ટકા જ રહ્યું છે. જ્યારે ૩૫% ગુણ લાવવાના ક્વોલિફાઈંગ નિયમ મુજબ ૪૨, ૮૨૫ ઉમેદવારો મેઈન પરીક્ષા માટે લાયક થયા છે. જ્યારે ૬૦ ટકા ગુણ લાવનારા માત્ર ૧ ટકા ઉમેદવારો જ છે.

CS(સી.એસ.)નું નબળું પરિણામ :

ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ કંપની સેક્રેટરિઝ ઓફ ઈન્ડિયા દ્વારા લેવાયેલી સી. એસ. ના એકિઝક્યુટિવ અને પ્રોફેશનલ પ્રોગ્રામની પરીક્ષાના પરિણામ ખૂબ જ નબળા રહ્યા છે. પ્રોફેશનલમાં ૨૫ ને બદલે માત્ર ૧૦ જ અને એકિઝક્યુટિવ માં ૨૫ ને બદલે માત્ર ૧૨ જ ઓલ ઈન્ડિયા રેન્ક જાહેર થયા છે. પ્રોફેશનલમાં અમદાવાદની એક વિદ્યાર્થીની દેશમાં બીજા ક્રમે આવી છે. જ્યારે એકિઝક્યુટિવમાં અમદાવાદનો એક વિદ્યાર્થી ત્રીજા રેન્ક સાથે ટોપ થીમાં આવ્યો છે. જ્યારે અમદાવાદના જ બાકીના બે વિદ્યાર્થીઓ ટોપ ૧૦ માં આવ્યા છે.

ડિપ્લોમા ટુ ડિગ્રી ઈજનેરીમાં અને ડિપ્લોમા ટુ ડિગ્રી ફાર્મસીમાં પ્રવેશ માટે હવે ડિપ્લોમાનું પરિણામ ધ્યાને નહીં લેવાય :

ડિપ્લોમા ટુ ડિગ્રી ઈજનેરીમાં અને ડિપ્લોમા ટુ ડિગ્રી ફાર્મસીમાં પ્રવેશ માટે હવે કોમન પરીક્ષા (ડી. ડી. સેટ.) લેવાનો સરકારે ઠરાવ કર્યો છે. અત્યાર સુધી ડિપ્લોમા પરીક્ષાના પરિણામથી પ્રવેશ માટે મેરિટ બનતું હતું. તેના બદલે કોમન પરીક્ષાના પરિણામથી મેરિટ બનશે, અને પ્રવેશ અપાશે. આ પ્રવેશ માટે માત્ર ડિપ્લોમામાં ૪૫% એ પાસ થવું જરૂરી રહેશે. આ પરીક્ષા માટે સરકારના ઠરાવ મુજબ એક કમિટીની રચના કરવામાં આવી છે. આમાં હવે જૂના વિદ્યાર્થીઓને પણ પ્રવેશ આપવામાં આવશે. આ પ્રવેશમાં ૨૦૦ માર્કની કોમન પરીક્ષાથી જ મેરિટ બનશે. આમાં એવી પણ ધારણા છે કે સરકારે જાહેર કરેલી ડિપ્લોમા ટુ ડિગ્રી ઈજનેરી પ્રવેશ માટેની કોમન પરીક્ષાથી પ્રવેશ વધશે નહીં, પરંતુ પ્રવેશ ઘટી શકે છે.

ઓપન સ્કૂલિંગમાં હવે ધોરણ ૯ થી ૧૨ નો અભ્યાસ પણ થશે :

ગુજરાત સરકાર દ્વારા નેશનલ ઓપન સ્કૂલિંગની જેમ ૨૦૧૦ માં સ્ટેટ ઓપન સ્કૂલિંગની વ્યવસ્થા શરૂ કરાઈ હતી. સ્ટેટ ઓપન સ્કૂલ એ એક પ્રકારે બોર્ડ જ ગણાતું હોય છે. જે હેઠળ વિદ્યાર્થી ધોરણ 10 અને ધોરણ 12 ની બોર્ડ પરીક્ષા શાળાએ ગયા વગર આપી શકે છે. પરંતુ હવે ગુજરાત સ્ટેટ ઓપન સ્કૂલ હેઠળ વિદ્યાર્થી ધોરણ ૯ થી ૧૨ નો અભ્યાસ પણ વિનામૂલ્ય કરી શકશે. અધવચ્ચેથી ભણવાનું છોડી દીધું હોય તેવા કે ક્યારેય પણ શાળાએ ન ગયા હોય તેવા વિદ્યાર્થીઓ ભણવા માંગતા હોય તો તેઓને અભ્યાસ કરાવાશે. જે માટે તાલુકામાં માધ્યમિક શાળાઓ તેમજ ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓને સ્ટડી સેન્ટરની પણ મંજૂરી આપવામાં આવશે. ધોરણ ૧૨ માં માત્ર સામાન્ય પ્રવાહની જ પરીક્ષા ઓપન સ્કૂલિંગ માં આપી શકાય છે.

ટૂંકાવીને...

- ગુજરાતની ૯૨૬ સરકારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં માત્ર એક જ શિક્ષક.
- B.SC.માં આ વર્ષે પણ ઘણી બેઠકો ખાલી, ઘણા અધ્યાપકો ફાજલ પડશે.
- વર્ગો બંધ કરતી ગ્રાન્ટેડ કોલેજોનો વહીવટ હવે સરકાર હસ્તક.
- શિક્ષણનીતિના અમલમાં યુનિવર્સિટીઓના 300 વિદ્યાર્થીઓને એમ્બેસેડર બનાવાશે.
- યુ.જી. કોર્સમાં હવે યુનિવર્સિટીની પરીક્ષા 100 માર્કની કેડિટ-ગ્રેડ મુજબ મૂલ્યાંકન.
- યુ.જી., પી.જી., મેડિકલમાં પાંચ વર્ષમાં 120 ડ્રોપ આઉટ 14 વિદ્યાર્થીની આત્મહત્યા.
- ગુજરાત શિક્ષણ બોર્ડ દ્વારા ધોરણ 10 અને ધોરણ 12 ના નવા પ્રશ્નપત્ર પરિરૂપ જાહેર.

સંસ્થાનાં જુદા જુદા વિભાગોના પ્રવાસ, ગરબા અને રંગોળીની લાક્ષણિક તસ્વીરો

બાળકનું ચિંતન

રાજવી પોશાક અને રત્નમાળામાં સજાવેલું બાળક,
રમતનો આનંદ ગુમાવી બેસે છે.
એનાં આભૂષણો એની દરેક ગતિવિધિમાં વિઘ્નરૂપ છે.

એના પોશાક પર ડાઘ પડશે કે એ ફાટી જશે,
એ ભયથી તે પોતાને દુનિયાથી દૂર રાખે છે અને ચાલતાં પણ ડરે છે.

મા, આ અલંકારના બંધનથી કોઈ જ લાભ નથી.
તેનાથી તો ધરતીની ધૂળ સાથેનો સંબંધ તૂટે છે.
અને સામાન્ય જન જીવનના ઉત્સવમાં પ્રવેશ મળતો અટકે છે.

ગીતાંજલિ

-રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

(અનુવાદક - શૈલેષ પારેખ)